Mehmet AZİMLİ

Dört Halifeyi Farklı Okumak-3

Hz. Osman

ANKARA OKULU

Ankara Okulu Yayınları: 163

© Ankara Okulu Basım Yayın San. ve Tic. Ltd. Şti.
Dizgi ve kapak: Ankara Dizgi Evi
Baskı, kapak baskısı, cilt: Salmat Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti
Birinci basım: Eylül 2013

ISBN 978-9944-162-69-2

Ankara Okulu Yayınları
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/81 İskitler/Ankara
Tel/Faks: (0312) 341 06 90
web: www.ankaraokulu.com
e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

Dört Halifeyi Farklı Okumak-3

Hz. OSMAN

Mehmet AZİMLİ

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2013

Çalışmamı, kurduğumuz "Siyer Atölyesi" mensupları başta olmak üzere bütün değerli öğrencilerime ithaf ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ **9**

I. BÖLÜM
HİLAFETİNE KADAR HZ. OSMAN **11**
Giriş 11
Hilafetten Önceki Hayatı 16
Müslüman Oluşu 16
Rukiyye bt. Muhammed ile Evliliği 17
Medine Yılları 19
Faziletleri 21
Halife Seçilmesi 26
Kamuoyu Yoklaması 30
Hz. Ali'nin Tepkisi 32
Ensar'ın Dışlanması ve Kureyşilik 34

II. BÖLÜM
HZ. OSMAN DÖNEMİ FETİHLER **37**
İfrikiyye (Kuzey Afrika) Fetihleri 37
Endülüs'ün Fethi 38
Erzurum'un (Kalikale) Fethi (25/645) 39
Kıbrıs'ın Fethi (27/648) 40
Doğu Seferleri 43
Zatu's-Sevari Savaşı (31/651) 44

III. BÖLÜM
İÇ İSYANIN NEDENLERİ **47**
Adaletsiz Paylaşım (Divan Teşkilatı) 47
İlk Neslin Neden Olduğu Göç Sorunu 53
Tuleka ve Ahdas'ın Neden Olduğu Sorunlar 54
Kabileler Arası Çekişmeler ve Kureyş Problemi 56
Yeni Müslüman Olanların İntikam Duygusu 59
İbn Sebe Meselesi 63
Hz. Osman'ın Karakteri 68
Hz. Osman'ın Kabile Zaafı 70
Bedevilik-Hadarilik Sorunu 74
Kaderin Cilvesi(!) 79

IV. BÖLÜM
HZ. OSMAN'A YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER.....83
Hz. Osman'a Yöneltilen Haklı Eleştiriler.....84
Yönetim Politikası ile İlgili Eleştiriler.....84
Medine (Hilafet Merkezi).....88
Mervan b. Hakem.....88
Kufe'deki Yönetim Sorunu.....91
Sad b. Ebi Vakkas.....92
Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt.....93
Said b. As b. Ebu Uhayha (Ümeyye).....96
Ebu Musa Eşari.....101
Şam'daki Yönetim Sorunu.....103
Muaviye b. Ebi Süfyan.....103
Mısır'daki Yönetim Sorunu.....104
Amr b. As.....104
Abdullah b. Sad b. Ebi Serh.....105
Basra'daki Yönetim Sorunu.....106
Ebu Musa Eşari.....106
Abdullah b. Amir.....107
Hz. Osman'ın Sahabe'ye Baskısı.....108
Abdullah İbn Mesud.....109
Ebu Zer el-Ğifari.....112
Ammar b. Yasir.....119
Hima Arazilerinin Gasp Edilmesi.....123
Toplumsal Cezalarda Adaletsizlik.....126
Ubeydullah b. Ömer.....126
Hz. Osman'a Yöneltilen Haksız Eleştiriler.....131
Kur'an'ın Cem ve Tertip Edilmesi.....131
Kur'an'ın Çoğaltılması.....133
Hz. Osman'ın Bazı Bidatler İhdas Etmesi.....137
Mina Namazı.....137
İkinci Ezan.....139
Yüzüğün Kaybedilmesi.....139
Mescidin Genişletilmesi.....139

V. BÖLÜM
HZ. OSMAN'IN KATLEDİLME SÜRECİ.....141
Toplumu Sindirme Toplantısı.....143
Sahabenin Muhalefeti.....145
İsyancıların Gelişi.....149

I. Kuşatma; Medineliler 151
II. Kuşatma: Taşralılar 154
Mısır'a Gönderilen Mektup 154
İlahi Gömlek(!) 159
Son Safha 160
Kadere Teslimiyet mi? 163
Emevilerin Tavrı 165
Halifenin Azli Meselesi 166
Hz. Osman'ın Katledilmesi 167
Muhammed b. Ebi Bekir 171
Sünni Yaklaşım 172
Allah'ın İntikamı (!) (Harre Vakasıyla Kurulan İrtibat) 175
Yahudi Mezarlığı'na Defin 176
Sahabenin Olaylar Karşısındaki Tavrı 178
Ali b. Ebi Talib 185
Abdurrahman b. Avf 189
Talha b. Ubeydullah 190
Amr b. As 192
Hz. Aişe 193
Hz. Osman'ın Katledilmesinin Sonuçları 195
Ashab'ın Rolünün Azalması 196
Fetihlerin Durması 196
Hanedanlığın Tesisi 197
Şia'nın Ayrılışı 197
Fitne Kapısının Açılması 198

BİBLİYOGRAFYA 199
DİZİN 203

ÖNSÖZ

"Dört Halifeyi Farklı Okumak" üst başlıklı serimizin üçüncü kitabını bitirmiş durumdayım. Bu serinin belki de en zor yazılan kitabı Hz. Osman dönemini anlatan bu kitap oldu dersem mübalağa etmiş olmam. Bu dönemin bazı bölümlerini anlayabilmek ve girift konuları çözebilmek gerçekten zor ancak gerçeğe ulaşmanın verdiği bilimsel tadı veren yorucu bir süreç idi. Allah'a hamdolsun ki bunu yazmayı da bana nasip etti. Şimdi bu serinin son kitabı olan Hz. Ali dönemini çalışmaya başlayacağım.

Bu süreçte serinin ilk kitabı ile ilgili olarak "sahabeyi itibarsızlaştırma gayreti içinde olduğum" iddiasıyla, başlığı eleştiri olan muhtevası ise eleştiriden ziyade tahkir, tezyif ve birilerine hedef gösterme mesajları içeren bir yazı yayınlandı.[1]

Kutsal kitabımız, bize yüce peygamberlerimizin yanlışlıkları hakkında bilgiler veriyor.[2] Ama aynı zamanda bu peygamberlerin hayatını aktararak ibret almamızı da salık veriyor. Hatta zaman zaman peygamberlerin bazı tavırlarını örnek almamamızı söylüyor.[3] Bu metodu bize öğreten Kur'an'dır. Yani peygamberlerimizi bu özellikleriyle tanımamız, onların hayatlarını bu şekilde bilmemiz ve ibretler çıkarmamız gerekiyor.

Sahabenin hayatını öğrenirken onların yaptıkları yanlışlardan ibret almayı "onları itibarsızlaştırmak olarak görmek", Kur'an ve sünnetin bize öğrettiği anlayışa ters olduğundan, bu çalışmamızda da Kur'an'ın bize verdiği ölçüler çerçevesinde; Hz. Peygamber'in ashabının gerçek hayatlarını öğrenmek

1 Bk. Hikmet Zeyveli, "Dört Halifeyi Farklı Okumak mı İtibarsızlaştırmak mı?", *Nida Dergisi*, sayı, 155, (Derginin 156. Sayısında cevabımız yayınlanmıştır)

2 Örnek olması açısından Taha, 121. ve Hud 46. Ayetlere bakılabilir.

3 "*Sen balık sahibi (Yunus) gibi olma*", Kalem, 48.

ve ibret almak üzere bir okuma yapacağız. Uydurma rivayetler çerçevesinde geliştirilen övgücü anlayışa prim vermezken tam tersine düşmanlık temelli anlatımlardan da her zaman yaptığımız gibi uzak duracağız. Bu anlatımların bir neticesi olarak ortaya çıkan ve miskince veya hoşnutsuzlukla okunan, hiçbir anlam da ifade etmeyen sonuçlara itibar etmeyeceğiz. Onların hayatlarını okumaya, anlamaya ve ibret almaya devam edeceğiz.

Selam ile.....

Mehmet AZİMLİ
Çorum-2013

I. BÖLÜM
HİLAFETİNE KADAR HZ. OSMAN

Giriş

Elimizdeki tarih kaynaklarının bize aktardığı bilgilerle Hz. Osman'ın halifeliği dönemi hadiselerinin tahlili oldukça zordur. Zorluğun en önemli sebebi, dönemin hadiselerine bakış açısındaki ideolojik yaklaşımdır. Örneğin, Şii literatüre göre hem Hz. Osman, hem de onun siyasi çizgisinin bir devamı olarak kabul edilen Emeviler dönemi, sürekli olarak olumsuz bakış açısıyla değerlendirmeye tabi tutulmuş, gelişen her hadise fanatik bir tarafgirlikle onların aleyhine yorumlanmıştır. Bu da konunun yeterince aydınlatılmasını engellemektedir.

Gerek Hz. Osman, gerekse Emevilerle ilgili olumsuz algının etkilerini günümüzde de görmek mümkündür. Özellikle İran İslam Devriminden sonra Türkçeye tercüme edilen eserlerin etkisiyle, ülkemizde Hz. Osman ve Emeviler aleyhine o kadar çok ve bir o kadar da abartılı yorum yapılmıştır ki, bunların bilimsel kriterlere göre kabul edilmesi mümkün değildir. Bazen de yapılan değerlendirmeler öyle bir noktaya vardırılmıştır ki; insaf ölçülerini aşan, Hz. Osman'ı Firavun gibi resmeden,[1] dünyada hiç savunucuları kalmayan Emevileri İslam tarihinin en zalim yönetimi ve sanki bir şeytan imparatorluğu olarak takdim eden, son derece mübalağalı ifadeler, görüşler de dile getirilmiştir.

Halbuki Şii musannefatı bir tarafa, Sünni tarih kaynakları bile Abbasi döneminde yazılmıştır ve o dönemde onların en büyük düşmanı olan Emevilere karşı her türlü olumsuz

1 Zorbalığı temsil eden Firavun (Osman b. Affan), zenginliği temsil eden Karun (Abdurrahman b. Avf) ve dini yanlış anlatan din adamını temsil eden Haman (Kabu'l-Ahbar) üçlüsüne (teslis) bir telmih için bk. Ali Şeriati, *Ebuzer*, çev: Abdullah Yeğin, Ankara 2010, 200.

değerlendirmeyi yapmak adet halini almıştır. Gerçekten de, sadece Şii musannefat değil, Sünni kaynaklar da Emevileri bir ihtilal neticesinde ortadan kaldıran Abbasiler döneminde telif edildiği için konuya bilimsel bir ihtiyatla yaklaşmanın ne kadar gerekli olduğu aşikardır.

Araştırmalarında bir tarihçinin dikkat etmesi gereken en önemli husus herhangi bir tarihi şahsiyeti onun düşmanlarının beyanı üzerinden yargılamamaktır. Çünkü önyargılar bir bilim adamı için her zaman onu objektiflikten uzaklaştıran ve yanılgıya düşürebilecek handikaplardır. Üstelik önyargıya dayalı bakış açısıyla tarih doğru yorumlanamayacağı gibi tarihten ders çıkarılması da hiç bir zaman mümkün olmayacaktır.

Şii anlayışın tam zıt tarafında yer alan ve sahabenin tenkit edilmesini adeta dinden çıkmakla eş değer görebilecek kadar ileri gitmiş Sünni cenah da, Hz. Osman'ın tenkidi konusunda benzer handikaplar taşır. Zira onlar da canla-başla ve akla ziyan delillerle sahabeyi savunma çabası içine girmektedir.[2] Bu anlayış, sahabeyi koruma amacıyla İbn Sebe adında bir şahıs üreterek bütün olayları bu şahsın çevirdiği görüşünü öncelikle dillendirir. Ayrıca zaman zaman bu anlayışa destek bulmak amacıyla Hz. Peygamber'in dilinden uydurulan fitne rivayetleri de devreye sokulmuş, üstelik bunların "ihbar-ı nebevi" olduğu belirtilmek suretiyle Allah'ın takdirine razı olunması gerektiği, bunların Allah'ın istediği bir kader olduğu vurgusu yapılmıştır. Dahası kendileri gibi düşünmeyen Şiilere karşı, mesele siyasi iken iman boyutuna yükseltilerek (uydurma rivayetlerle) sanki Allah'ın kitabından bir emirmiş gibi, "Dört halifeyi sevmenin mümin olmanın gereklerinden biri olduğu" belirtilmiştir.[3]

Şayet Peygamber'in şahitliğinden yeterli destek bulunamazsa bu defa içtihat faktörü devreye sokulmuştur. Buna göre sahabilerin müçtehit oldukları, doğru yaparlarsa iki,

2 Bu konuda klasik bilginlerden İbn Teymiyye, İbn Arabi, Bakıllani, günümüzden de Doğrul, Sallabi ve Hamis gibi bilginleri sayabiliriz.

3 İbn Asakir, *Tarihu Medineti Dımeşk*, Beyrut 1996, XXXIX, 126.

yanlış yaparlarsa bir sevap kazanacaklarına vurgu yapılmış, böylece Hz. Osman'ın öldürülmesiyle başlayan süreçte on binlerce sahabinin katledilmesine sebep olan Cemel, Sıffin gibi hadiselerde birbirini öldürenler en azından bir sevap kazanmış olmaktadırlar (!)[4] Kur'an'ın, "*Bir kişiyi haksız yere öldürmek bütün insanları öldürmek gibidir.*"[5] şeklinde açıkladığı bu en kötü fiil işlenerek sevap kazanılmaktadır (!)

Bu sorunlu tarih anlayışı, bize ibret değil, belki de teşvik unsuru olmak için sunulmaktadır. Tarih ibret alınması gereken bir ilim dalı iken bu anlayışla ("Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz." gibi hadisler gereği sahabe model alındığı için) örnek alınma noktasına sürüklenmekte, halifelerin katli ve devamındaki facialardan İslam dünyası ibret alamamaktadır. Çünkü sorgulamanın yasak olduğu bir tarihten ibret alınamaz.[6]

Kanaatimizce İslam tarihçiliği için en zor ve en önemli aşama bu noktadır. Söz konusu ettiğimiz şey, "Onlar kılıçlarını bulaştırdılar biz dilimizi bulaştırmayalım."[7] sözünün arkasına sığınıp, gerek Hz. Osman, gerekse de Hz. Ali dönemlerinde gerçekleşen olayları izah etmekten kaçma düşüncesi çerçevesinde gelişen problemli bir anlayıştır. Hatta zaman zaman olayları saklama, gizleme veya aktarmama gibi tavırlar da takınılmıştır. Buna örnek verirsek: İbnü'l-Esir'in "Hz. Osman'la ilgili hoş görmediği rivayetleri kitabına almadığı" şeklindeki itirafı,[8] bu devre ilişkin bilgilerin, günümüze aslına sadakatle yansıtılmadığının mühim bir örneğini teşkil eder. Yine Taberi'nin, "Mısırlıların dönüşü hakkında çok iğrenç şeyler anlatıyorlar, ancak aktarmıyorum."[9] şeklindeki sözü, bir anlamda en muteber tarihçilerin bile bu Sünni algının tesirinden

4 Ömer Rıza Doğrul, *Asr-ı Saadet*, İstanbul 1978.
5 Maide, 32.
6 Kutsal kitabımız olan Kur'an, tarihin öğrenilmesini ve bundan ders çıkarılmasını öğütlerken, tarihsel bilgiden korkmak veya kaçmak ne kadar ibret vericidir. Bk. "... *bunda, hiç şüphesiz ibret vardır...*", Hud, 102-103.
7 Muhammed Ali Sallabi, *Hz. Osman*, çev: Şerafettin Şenaslan, Faruk Aktaş, İstanbul 2009, 315.
8 İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut 1987, III, 10.
9 Taberi, *Tarihu'r-Rüsul ve'l-Mülük*, Beyrut ts., IV, 356.

kurtulamadıklarını, dolayısıyla tarihi, gerçekliğine en yakın haliyle algılamamıza adeta engel olduklarını göstermektedir.

Şiiler nasıl ki Hz. Osman'ın aleyhindeki rivayetleri seçerek oluşturdukları ideolojik ve dolayısıyla sorunlu bir tarih anlayışına sahiplerse, benzer sorunlu tarih anlayışı Sünni dünyada da mevcuttur. Öyle ki, bu seçmeci tarih anlayışı, Hz. Osman'ın lehine olan rivayetleri aynen kabul, aleyhine olan rivayetleri ise peşinen ret etmektedir. Bu reddiyeyi yaparken de ilkesiz duruşlar sergilenmektedir. Örneğin Hz. Ebu Bekir'in mürtedlerle ilgili bazı uygulamaları sırf ravisinin Seyf olması sebebiyle reddedilmektedir. Ancak Hz. Osman dönemindeki olaylardan sahabiyi kurtarmak için bir suçlu aradıklarında, bu sefer Seyf'in tek başına aktardığı İbn Sebe rivayetlerine itibar edilmekte, üstelik aynı olayı farklı şekilde aktaran Ebu Mihnef[10] ve Vakıdi gibi raviler ise yalancılıkla suçlanmaktadır.[11] Dahası bu tür rivayetleri aktaranların "Rafızi" olduğu da ileri sürülmektedir.[12] Netice olarak da bu seçmeci tarih anlayışıyla (daha doğrusu işine geleni alma yaklaşımıyla) bir hakikate ulaşmak neredeyse imkansız hale gelmektedir.

İzah etmeye çalıştığımız bu iki bakış açısıyla da Hz. Osman dönemini anlamak gerçekten zordur. Çünkü iki taraf için de Hz. Osman hakkındaki sözler adeta turnusol kağıdı görevi görmekte buna göre rivayetlere Sünni veya Şii damgası rahatlıkla vurulabilmektedir. Kurgusal tarih anlayışı iki grup lehine de yığınlarca rivayet üretmiştir. Birbirine bu kadar zıt rivayetler arasından gerçeği bulmak hakikaten zor bir iş olmakla birlikte yine de imkansız değildir. Kanaatimizce tarih usulü metotlarının gereği gibi kullanılması durumunda gerçeğe ulaşmak mümkün olacaktır.[13]

10 Julies Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev: Fikret Işıltan, Ankara 1963, 8.

11 Bakız. İsmail Yiğit, "Osman", *DİA*.

12 Bu durumda bu anlayışı esas kabul edersek Taberi, Belazuri gibi alimlerimizin hepsi Rafızi grubuna girmektedirler (!) Sallabi, 244.

13 Bu çalışmamızda da olaylara önyargılı yaklaşan Şia musannefatını değil, Sünni kaynakları esas alarak bir sonuca varmaya çalıştık.

Şia'nın aşırılıklarını ve musannefatındaki iftira ve hakaretleri bir tarafa bırakarak Sünni dünya olarak sorunlu algımızı düzeltmemiz gerektiğini, meseleleri aktarmayarak ve halının altına süpürerek hiçbir şey kazanmayacağımızı bilmek durumundayız. İlk siyercilerimizden İbn İshak bu mantığın yanlışlığını gösteren ve ardından doğrusunu işaret eden görüşünü Nur, 55. ayetini[14] izah sadedinde şöyle aktarır:

> Sahabiler Rasulullah vefat edene kadar Ebu Bekir, Ömer ve Osman zamanında böyleydiler, sonra durumlar değişti, nimete nankörlük ettiler. Allah da onlara kendilerinden uzaklaştırdığı korkuyu tekrar verdi.[15]

Hz. Osman dönemini ele almanın bir diğer zor tarafı ise, incelenilen bu sürecin kendisinden önceki dönemle devamlı bir şekilde kıyaslanmış olmasıdır. Hz. Ömer gibi yönetim konusundaki uygulamaları kabul görmüş ve tavan yapmış bir yöneticiden sonra kim gelirse gelsin eleştirileceğini tahmin etmek zor değildir.[16] Ancak Hz. Osman'ın önceki yönetimin uygulamalarını aynen uygulaması gerekli midir? Veya bu tavır ne kadar doğrudur? Onun kendi dönemine uygun karar vermesi gerekmez miydi? Kanaatimizce dönemin incelenmesi esnasında bütün bunlar da sorgulanmalıdır. Çünkü bu dönem hakikaten çok farklı dönemdir. Elde edilen yüksek gelir sebebiyle toplum refah düzeyine ulaşmış, insanlar artık çok zenginleşmiştir. Bu dönemi kendi çağı içinde değerlendirmek en doğrusudur. Doğrusu Şiiler için aynı şeyleri söyleyemesek de Müslüman dünyanın genel olarak kabullendiği durum, yolunda giden bir yönetimin Hz. Osman'ın son yıllarında bozulduğu ve fitnelerin ortaya çıkmasıyla her şeyin eskisi gibi olmadığı gerçeğidir.

14 *"Allah, içinizden iman edenlere ve salih amellerde bulunanlara va'detmiştir: Hiç şüphesiz onlardan öncekileri nasıl 'güç ve iktidar sahibi' kıldıysa, onları da yeryüzünde 'güç ve iktidar sahibi' kılacak, kendileri için seçip beğendiği dinlerini kendilerine yerleşik kılıp sağlamlaştıracak ve onları korkularından sonra güvenliğe çevirecektir."*

15 İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, Konya 1981, 216.

16 Bu söz bir bahane olarak değil, Hz. Ömer'in kendi döneminin problemlerini iyi okuyup tedbirlerini aldığı, Hz. Osman'ın ise böyle bir tavrı gösteremediği anlamında doğrudur. Bu tür geçmişe yönelik kıyasları iki dönem arasındaki anlayış farkını ortaya koymak adına zaman zaman biz de yapacağız.

Hilafetten Önceki Hayatı

Hz. Osman'ın adı, Osman b. Affan b. Ebi'l-As b. Ümeyye b. Abdişems b. Abdimenaf b. Kusay'dır. Anneannesi Ümm Hakim el-Beyda bt. Abdulmuttalib b. Haşim olup Hz. Peygamber'in halasıdır.[17] Hz. Osman, Fil olayından altı yıl sonra dünyaya gelmiştir.[18] Utangaç bir kişiliğe sahiptir.[19] Ailesinin Mekke'deki önemli ticaret erbabından oluşu onun da bu konuda temayüz etmesini sağlamıştır.

Müslüman Oluşu

Hz. Osman'ın ilahi bir işaret ile İslam'a girdiği bağlamında şöyle bir olay nakledilir:

> Şam taraflarında seferdeyken uyku sırasında bir kişi "Ey insanlar Ahmet isimli peygamber Mekke'de ortaya çıkmıştır!" diye bağırmış. Hz. Osman da Mekke'ye gelerek İslam'a girmiştir.[20]

Bu tür hikayeler, diğer bazı sahabiler için de zikredilmektedir.[21] Ancak bu anlatımlar, sahabilerin akledip, ikna olarak Hz. Peygamber'e iman ettikleri gerçeğini örttüğü gibi, Hz. Peygamber'in davet çalışmalarını da önemsizleştirmektedir. Fakat rivayetleri üretenler, muhtemelen bu olumsuzlukların farkında değillerdir.

Hz. Osman, Hz. Ebu Bekir'in davetiyle Müslüman olan kimselerdendir. Onun dördüncü Müslüman olduğu söylenir.[22] Ancak bu net değildir. Çünkü bu durum, sonraki yıllarda polemik konusu yapılmış ve birçok sahabi için ilk Müslümanlardan olduğu iddiasında bulunulmuştur. Doğrusu İslam'ın gizlice aktarıldığı bu süreçte bunları belirlemek ve bir sıralama yapmak hayli güçtür, hatta mümkün değildir. İlk dönem oldukça muğlak olduğu için ilk inen surelerin bile iniş sıralamasında çok büyük ihtilaflar söz konusudur. Böyle kapalı ve muğlak bir dönemde kimin hangi sırayla Müslüman olduğu

17 İbn Sad, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Kahire, 2001, III, 51.
18 İbn Hacer, *el-İsabe*, Beyrut 1853, IV, 223.
19 Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Beyrut 1996, VI, 105.
20 İbn Sad, III, 52; Belazuri, VI, 100.
21 İbn Hacer, III, 291.
22 İbn Ebi Şeybe, *Kitabu'l-Meğazi*, Riyad 1999, 132; Belazuri, IV, 104.

ancak mezhebi ve siyasi polemiklerin etkisi altında bazı iddiaların konusu olduğu için Hz. Osman hakkında sadece ilk Müslümanlardan olduğu söylenebilir.

Mekke döneminde Müslümanlığın en önemli muhaliflerinden olan Emevi sülalesinden bir fert olarak Hz. Osman'ın Müslümanlığı önemlidir.[23] Hz. Osman'ın Müslüman olması üzerine annesinin ona baskı yaparak dininden dönmezse yemeyeceğini, içmeyeceğini söylediği, fakat Hz. Osman'ın direnci karşısında vazgeçtiği nakledilir.[24] Bu tür anlatımları diğer sahabiler için de bulmak mümkündür. Bunun en meşhur örneği Sad b. Ebi Vakkas'tır.[25] Yine Musab b. Umeyr için de benzer bir anlatıma rastlamak mümkündür.[26] Mekke'deki her Müslümanın seviyesine göre katlandığı eziyetten beşinci yılda başlayan işkence sürecinde Hz. Osman da payına düşeni almıştır. Daha sonraları Hz. Peygamber tarafından Taif'e sürgün edilecek olan amcası Hakem b. As,[27] Hz. Osman'a işkence etmiştir.[28]

Rukiyye bt. Muhammed ile Evliliği

Hz. Osman, Hz. Peygamber'in kızı Rukiyye ile evlenmiştir. Bazı kaynaklar bu evliliğin peygamberlik gelmeden önce olduğunu nakleder.[29] Bu durumda hicretten 20 yıl önce doğan[30] Rukiyye 6 yaşlarında iken evlenmiş olmaktadır. Hz. Osman ise bu sırada en az 33 yaşında olmalıdır.

Bazı kaynaklara göre ise Ebu Leheb'in oğlu ile sözlü olan Rukiyye'nin bisetten sonra Ebu Leheb'in baskı yaparak sözü bozdurması üzerine ilk Müslümanlardan olan Hz. Osman ile evlendirilmiştir.[31] Bu durumda Rukiyye 8-9, Hz. Osman ise

23 Levi Della Vida, "Osman", *İA*.
24 Belazuri, VI, 100.
25 Müslim, Fedailu's-Sahabe, 5.
26 İbn Sad, III, 107.
27 Belazuri, VI, 100.
28 İbn Sad, III, 52.
29 Zehebi, *Siyeru Alami'n-Nubela, (el-Hulefau'r-Raşidun)*, Beyrut 1990, 149.
30 Ömer Rıza Kehhale, *Alamu'n-Nisa*, byy., ts.,I, 457; Aynur Uraler, "Rukiyye", *DİA*.
31 Hayrettin ez-Zirikli, *El-Alam*, Beyrut 2002, III, 31.

35-36 yaşlarında olmaktadır. Doğrusu da bu olmalıdır. Bisetten sonraki Habeşistan hicretinde ise Rukiyye 12, Hz. Osman ise 39-40 yaşlarında idiler.[32]

Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in kızı ile evliliği konusunda Allah'ın vahiy indirdiği ile ilgili rivayetler Hz. Osman'ın fazileti bağlamında bir Emevi uydurması olmalıdır.[33] Ayrıca rivayetlerde İslam'ın henüz ilan edilmediği günlerde Hz. Osman'ın Rukiyye'ye aşık olduğu, onun Ebu Leheb'in oğlu ile sözlü olması sebebiyle elde edemediğinden üzüntülü bir şekilde evine döndüğü, evdeki kahine teyzesi Su'da binti Küreyzi'nin kehanet gösterip Hz. Osman'a on kez tekrar ile müjde verip Rukiyye ile evleneceğini bildirdiği aktarılır. Dahası Rukiyye sebebiyle Müslüman olduğu telmihi yapılır. Üstelik bu kahinenin sözleri Hz. Ebu Bekir'e de tasdik ettirilir.[34] Müslümanlığın inanmayı yasakladığı bir kahine haberi, maalesef Hz. Osman'ın fazileti bağlamında tarihçilerimiz tarafından aktarılabilmektedir.

Hz. Osman Hz. Peygamber'in kızı Rukiyye ile evlendikten sonraki yıllarda eşiyle beraber önce Habeşistan'a daha sonra da Medine'ye hicret etmiştir. Hz. Peygamber onu iki defa hicret eden Hz. İbrahim'e benzetmiş ve Hz. Lut'tan sonra hanımıyla hicret eden ilk şahıs olduğunu söylemiştir.[35] Ancak Hz. Peygamber'in böyle bir sözü söylemesi ne kadar makuldür? Düşünmek gerekir. Hz. Lut'tan o güne değin eşiyle hicret eden hiçbir kimse olmamış mıdır? Ayrıca aynı hicrete katılıp beraber hicret eden Ebu Huzeyfe, Ebu Seleme, Amr b. Rebia, Ebu Sebre gibi sahabilerin de eşleri bu hicrete katılmışlardır.[36] Aynı yolculuğu paylaşan bu sahabiler için söylenmeyen bu söz, niçin Hz. Osman için söylenmiş olabilir?

32 Neşet Çağatay, "Rukayye", *İA*; Ümmü Gülsüm de Ebu Leheb'in oğlu Uteybe'den boşandığında 6-7 yaşlarında idi, bu da Araplar'da gerdeğe girme yaşına kadar çocukların küçük yaşta evlendirilmesi adetinin bulunduğunu göstermektedir, Tevfik Topuzoğlu, "Ümmü Gülsüm", *İA*.

33 İbn Asakir, XXXIX, 41; Zehebi, 151.

34 İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Hecer, 1998, X, 347.

35 İbn Sad, III, 52; Belazuri, VI, 100.

36 İlk hicrete katılan sahabe ve eşlerinin listesi için bk. M. Asım Köksal, *İslam Tarihi*, İstanbul 1987, IV, 168.

Hz. Peygamber'in böyle bir ayrım yapması mümkün müdür? Kanatimizce bu rivayet bir Emevi yakıştırması olmalıdır.

Medine Yılları

Medine'ye hicretten sonra Hz. Peygamber Hz. Osman'ı Ensar'dan Evs b. Sabit ile kardeş yaptı.[37] Onun Abdurrahman b. Avf ile kardeşliği ile ilgili rivayetler[38] ise muhtemelen ikisi arasındaki yakınlıktan dolayı veya Mekke'de gerçekleştirilme ihtimali olan[39] bir kardeşleştirilme olayından dolayı olmalıdır.[40]

Hz. Peygamber'in kızı Rukiyye ile evli olan Hz. Osman, hanımının hastalığından dolayı Hz. Peygamber'in izniyle Bedir savaşına katılamadı.[41] Bununla birlikte Bedir'e katılmış gibi kendisine ganimetten pay verildi. Çünkü Bedir'e katılma gibi bir zorunluluk yoktu. Hanımının 21 yaşında vefatından sonra Hz. Peygamber'in diğer kızı Ümmü Külsum ile evlendi.[42] Ümmü Külsum de 9/630'da vefat etti. Hz. Peygamber'in iki kızıyla evlendiği için kendisine *Zu'n-Nureyn* denildi. Bu olay üzerine Hz. Peygamber'in "On kızım olsa Osman'a verirdim." dediği nakledilir.[43]

Hz. Osman, Uhud mağlubiyeti üzerine bir kısım sahabe gibi -İslam'da büyük günahlardan sayılan- savaş meydanından kaçtı.[44] Daha sonra gelen ayetler onların bu tavırlarını kınadığı gibi aynı zamanda affedildiklerini de açıkladı.[45]

37 İbn Sad, III, 52; Belazuri, VI, 100.
38 İbn Sad, III, 53.
39 Yiğit, "Osman", *DİA*.
40 Bk. Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, Ankara 2011, 223.
41 Hz. Osman ile Rukiyye'nin evlilikleri çok uyumlu idi. Bir seferinde Hz. Peygamber onlara yemek göndermişti de götüren gecikince, "*Neden geciktin. Yoksa Osman'la Rukıyye'nın güzelliklerine mi bakakaldın?*" demişti. Nitekim ganimet beklenen bir kervan takibi yerine Hz. Peygamber'in izniyle hasta eşinin başında beklemesi de bunun göstergesi olmalıdır. İbn Hacer, III, 291.
42 Bu evliliğin gökten gelen bir vahy mahsulü sonucu gerçekleştiği şeklindeki uydurma rivayetler bulunmaktadır. Bk. İbn Mace, Mukaddime, 11; Zehebi, 151.
43 İbn Sad, X, 38.
44 Vakıdi, *el-Meğazi*, Beyrut 1984, 278.
45 Buhari, Fedail, 7.

İki topluluğun karşılaştığı gün, içinizden yüz çevirenlerin, yaptıklarının bir kısmından ötürü şeytan ayaklarını kaydırıp yoldan çıkarmak istemişti. Allah, and olsun ki, onları affetti. Allah bağışlayandır, Halim'dir.[46]

Ayette savaştan kaçan sahabiler ve Hz. Osman'ın bu yaptıklarının şeytani bir şey olduğu aktarılırken, onların, "korunma refleksi ile savunma yapmak üzere Medine'ye çekildikleri[47] dahası Hz. Peygamber'in şehit olduğu haberi üzerine üzüntü içinde oldukları ve yere düşüp kaldıkları" şeklindeki yorumlarla meseleyi izah etmeye çalışanlar da ne yazık ki bulunmaktadır.[48]

Hz. Osman'ın savaş sonrasında müşrik ordusundan akrabası Muaviye b. Muğire b. Ebi'l As, Medine'ye gelerek onun evine sığındı. Muaviye'yi evinde sakladığını haber alınca Hz. Peygamber, Hz. Osman'ın hatırına üç günlük müddet vererek bu müşriğin Medine'den ayrılmasını istedi. Ancak bu süre içinde Muaviye ayrılmayınca Hz. Peygamber, Ammar ve Zeyd b. Harise'yi gönderip Muaviye'yi öldürttü.[49]

Hz. Osman, Benu Kureyza olayı sonrası esirlerden ihtiyar olanları satın almıştı. Onun esirlerden ihtiyar olanları tercih etmesinin nedeni, onların yanlarında mal bulunmasıydı. Hz. Osman'ın paraları olan ihtiyarları kurtulmalıklarını aldıktan sonra serbest bıraktığı bildirilir.[50]

Mekke'de Ebu Süfyan'ın etkinliğinin azaldığı, Safvan, Suheyl ve İkrime'nin üçlü bir yönetimle Mekke'de hakimiyet kurduğu günlerde Hudeybiye Olayı ve Rıdvan Biatı gerçekleşmişti.[51] Hz. Osman bu olayda Mekke'deki güçlü bağları sebebiyle zarar görmeyeceği düşünülerek elçi olarak gönderilmiş, ancak tutuklanarak hapsedilmiş ve sonuçta bu durum onun katledildiği şeklinde Hz. Peygamber'e ulaşmıştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber sahabeyi toplayarak ölümüne

46 Ali İmran, 155, İbn Asakir, XXXIX, 260.
47 Sallabi, 30.
48 Doğrul, 9.
49 Vakıdi, 334.
50 Vakıdi, 523.
51 Adem Apak, *Hz. Osman Dönemi Dönemi: Devlet Siyaseti*, İstanbul 2003, 54.

kadar savaşmak üzere biat almış ve bu rest Kureyş'i barış masasına oturtmuştu.[52]

Hz. Osman'ın Huneyn Savaşı sırasında savaş meydanından kaçması da kendisi hakkında tenkit konusu olmuştur. Ancak o sırada Hz. Peygamber'in yanında hemen hemen kimse kalmamıştır. Bu sebeple bunu özel bir eleştiri olarak zikretmemek gerekir.[53]

Hz. Peygamber, Zatu'r-Rika' ve Ğatafan'a karşı düzenlediği seferlerinde Hz. Osman'ı Medine'de vekil olarak bırakmıştı. Hayber ganimetleri dağıtılırken Hz. Peygamber, sadaka almayan akrabalarına pay ayırmıştı. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Peygamber ile dört göbek geriden akrabası olduğu gerekçesiyle mal istese de Hz. Peygamber bunu reddetmişti.[54] Hz. Osman Tebuk Savaşı öncesi gerçekleştirilen yardım kampanyasında 750 deve hibe ederek en fazla yardımı yapan şahıs oldu.[55] Yine Müslümanlar susuzluk çektiklerinde Rume kuyusunu bir Yahudi'den satın alıp vakfetmişti.[56] Hz. Ebu Bekir döneminde onun katipliğini yaptığını da biliyoruz.[57]

Faziletleri

Kur'an'daki bazı ayetlerin Hz. Osman'ın aleyhinde indiğini savunan Şii iddialarına karşılık başka bazı ayetlerin onun lehine indiğini savunan Sünni algının ürettiği pek çok rivayete tesadüf etmek mümkündür. Örneklendirmek gerekirse: Tevbe 18;[58]

52 İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1994, VII, 64.

53 Bakıllani ise savunma amacıyla Hz. Osman'ın kaçmadığı, tekrar saldırabilmek için ayrıldığı gibi zorlama tevillere girer, Detay için bk, Adnan Demircan, "Üçüncü Halife Osmana Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bakıllaninin Cevapları", *İstem*, Sayı, 8, 2006, s.18.

54 Buhari, Humus, 17.

55 Belazuri, VI, 106; Zehebi, 152; ordunun büyük kısmını finanse ettiğine dair ifadeler mübalağa içermektedir. Bk. Şaban Öz, *İslam Tarihi*, İstanbul 2010, 64.

56 Belazuri, VI, 105.

57 Yakubi, *Tarihu'l- Yakubi*, Beyrut 1960, 24.

58 Hz. Osman'ın mescidi imar etmesi halifeliği yıllarında olmasına rağmen bu ayetin onun hakkında nazil olduğu aktarılabilmektedir. Şemsettin Sivasi, *Dört Halifenin Menkibeleri*, Haz: Ahmet Kargılı, Osman Yakupoğlu, İstanbul 2005, 188.

Maide 93;[59] Zumer 9;[60] Fatır 29;[61] Ali İmran 61;[62] Bakara 262;[63] Enbiya 101-103;[64] onun fazileti için inmiştir. Yine Feth 29 Dört Halife ile birlikte onun fazileti için nazil olmuştur.[65]

Ayrıca onun faziletiyle ilgili olarak; her gece tek rekat namazda[66] Kur'an'ı hatmettiği,[67] evine giderken attığı adımların sayısı kadar[68] veya Müslüman olduğu günden beri her Cuma günü bir köle azat ettiği,[69] azat edecek köle bulamayınca ertesi Cuma iki köle birden azat ettiği,[70] Kur'an'ı çoğaltırken Levh-i Mahfuz'u seyredip orada yazılı bulunana göre günümüz Kur'an'ını tertip ettirip yazdırdığı,[71] onun nurunun gök ehlini aydınlattığı,[72] bir cariyeye baktığı için eşi Rukiyye'nin kızması üzerine 100 cariye azat ettiği,[73] onun savm-ı dehr

59 Sivasi, 190.

60 Hz. Osman'ın her gece kıldığı iki rekat namazın ilk rekatında Kur'an'ın hepsini, ikinci rekatında bin ihlas okuduğu bu ayetin de bu sebeple nazil olduğu aktarılır. Bk. Sivasi, 189. 202; Bu anlatımları izah sadedinde gece ibadetinin bir nur, Kur'an hatminin de bir nur olduğu ve bunun "Zinnureyn" künyesinin izahı olduğu şeklinde yorumlara giderler, Hüseyin Algül, *İslam Tarihi*, İstanbul 1997, II, 457.

61 Bir rekatta Kur'an'ı hatmetmesi sebebiyle bu ayetin nazil olduğu aktarılır, Imadi, *ed-Dürrü'l-Müstedab*, Beyrut 1996, 200.

62 İbn Asakir, XXXIX, 177.

63 İbn Kesir, *Tefsiru Kur'ani'l-Azim*, Bakara, 261. Ayetin tefsiri.

64 Sivasi, 190.

65 İbn Asakir, XXXIX, 178.

66 İbn Sad, III, 72; normal tadil-i erkana uygun bir kıraatle okunduğunda bir sayfa hızlı bir şekilde 5 dk. da okunsa Kur'an'ın tamamı 50 saate yakın bir zaman alır ki bu da iki gün demektir. Bunu 80 yaşındaki bir ihtiyar için bir rekata sığdırmak ne kadar mümkündür? düşünmek gerekir. Kaldı ki böyle olduğunu farz etsek bile bu şekildeki bir namaz türü sünnette var mıdır? sorusu da dikkate değerdir.

67 Belazuri, VI, 107.

68 Sivasi, 171.

69 Zehebi, 151.

70 Hz. Osman'ın bu işi Müslüman olduğu günden beri yaptığını söylüyor. Öncelikle Cuma namazı onun Müslüman oluşundan en azından on küsur yıl sonra farz oldu. Ayrıca yaklaşık elli yıla varan Müslümanlığındaki haftalar hesap edilirse yaklaşık 2500 köle etmektedir ki bu kadar köleyi azat etmesi abartıyı göstermektedir. İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, byy. ts.,1157.

71 Böylece Kur'an'ın tertibinin tevkifi (Allah tarafından) olduğuna vurgu yapılmaktadır, Sivasi. 176.

72 Imadi, 200.

73 Sivasi, 170; eşi Rukiyye'nin vefat ettiği dönemde Hz. Osman'ın bu kadar cariyeye sahip olacak bir zenginlikte olması mümkün değildir.

orucunu tuttuğu,[74] Hz. Peygamber'in onu hilafet ve şehadetle müjdelediği,[75] Müslüman olduğu günden beri her gün boy abdesti aldığı, katledildiği zaman Kur'an'ın üzerine dökülen kanının İskenderiyye, Yemen ve Şam nüshalarında da mucizevi olarak ortaya çıktığı,[76] onun özelliklerini eski kutsal kitapların kaydettiği[77] gibi rivayetleri burada tartışmak istemiyoruz ve bu anlatımlara itibar da etmiyoruz.

Hadis kaynaklarının fedail bölümlerinde ilk iki halifeden sonra Hz. Osman'ın faziletleriyle ilgili anlatımlar bulunmaktadır. Herşeyden önce bu rivayetlerin Hz. Peygamber dönemi bağlamında söylenmesi mümkün olmayan uydurma rivayetler olduğunu belirtelim. Hadis kitaplarında bu tür babların, siyasi olarak sahabilere tan edenlere karşı onları kollamak ve bir sıralama içinde onları değerlendirmenin gerekliliğini göstermek amaçlı Sünni bir gayretle üretildiği de ortadadır. Şu rivayet bunun göstergesidir:

> Bizler Peygamber'in zamanında (sahabiler arasındaki fazilet derecelerini görüşürdük de), hiçbirisini fazilette Ebu Bekir'e denk tutmazdık. Sonra Ömer'e, sonra da Osman'a müsavi ve muadil kimse bulmazdık. Bunlardan sonra Hz. Peygamber'in diğer sahabilerin arasında fazilet farkı aramazdık.[78]

Bu rivayet ile Sünni bakış açısından ilk üç halifenin fazilet sıralamasındaki üstünlüğü nas ile sabitlenmiş olmaktadır(!)[79]

Bu bağlamda Hz. Peygamber'e nisbet edilen ancak siyasi gayretlerle uydurulduğu belli olan bazı rivayetleri aktarmak istiyoruz:

> Cennette her peygamberin bir arkadaşı olur. Orada benim arkadaşım da Osman bin Affan'dır.[80]

74 Bayram hariç bütün yıl boyu oruç tutmak şeklinde bilinen böyle bir oruç türünü Hz. Peygamber'in yasaklamasına rağmen (bk. Buhari, Savm, 57) bu Hz. Osman'ın fazileti bağlamında aktarılabilmektedir. Zehebi, 157

75 İbn Hacer, III, 291; Imadi, 200.

76 Sivasi, 183.

77 Zehebi, 156.

78 Buhari, Fedail, 9.

79 Doğrul, V, 228.

80 Tirmizi, Menakıb, 19.

"Kim Rume Kuyusu'nu kazdırırsa ona cennet vardır." buyurdu da, o kuyuyu Osman kazdırdı ve vakfetti.

Veya

"Her kim zorluk ordusunu teçhiz ederse, onun için cennet vardır." buyurdu da akabinde o orduyu Osman techiz etti.[81]

Osman, Hz. Peygamber'e geldi ve Tebük ordusuna yardım için bin dinar getirdi ve Hz. Peygamber'in kucağına yaydı. Abdurrahman şöyle diyor, Hz. Peygamber'in dinarları alt üst edip iki defa şöyle dediğine şahid oldum: "Osman bundan sonra ne yapsa ona zarar vermez."[82]

Hz. Peygamber, (meydana gelecek) bir fitneyi zikretti ve pek yakın bir zamanda olacağını bildirdi. O sırada ridası ile başı örtülü bir adam oradan geçti. Hz. Peygamber de, "Bu adam o fitne günü hidayet (doğru yol) üzerinde (olacak)dir buyurdu. Ben hemen yerimden sıçradım ve orada geçmekte olan adamın (Osman) iki pazısından tuttum. Sonra Hz. Peygamber'in karşısına çıkıp, Bu adam mı? diye sordum. Hz. Peygamber de, evet bu adamdır. buyurdu.[83]

Hz. Peygamber bir bahçede oturuyordu. Hz. Osman gelince Hz. Peygamber, "Kapıyı açın onu hilafet ve musibet sonrası cennet ile müjdeleyin."[84] dedi.

Hz. Peygamber, "Ya Osman! Eğer Allah sana bir gün bu (halifelik) işi verir de münafıklar Allah'ın sana giydirdiği (halifelik) gömleğini soymaya kalkışırlarsa sakın sen o gömleği soyma, (halifelikten çekilme)" buyurdu. Bu sözü üç defa tekrarladı.[85]

Hz. Peygamber, "Ey Bilal! İnsanlara ilan et ki; halifelik sırayla Ebu Bekir, Ömer, Osman'ındır."[86] dedi.

Hz. Peygamber, "Cennette çok güzel bir cariye gördüm ve sordum: "Sen kime aitsin?" "Mazlum halife Osman'a aidim." dedi."[87]

81 Buhari, Fedail, 9.
82 Tirmizi, Menakıb, 19.
83 Tirmizi, Menakıb, 19.
84 İbn Asakir, XXXIX, 145- 147; Bu noktada bu tür rivayetleri doğru kabul ettiğimiz takdirde ilk üç halifenin seçimi ile ilgili yapılan çalışmalar (Sakife, şûra) anlamsız olmaktadır.
85 Tirmizi, Menakıb, 19.
86 İbn Asakir, XXXIX, 174; Hz. Peygamber, bu ilanı yaptırdıysa gerek Sakife'de gerek şûra olayında sahabilerin koşuşturmasını anlamak mümkün değildir.
87 İbn Asakir, XXXIX, 111.

Hz. Peygamber'e cenaze namazını kılması için bir adam getirildi. Fakat Hz. Peygamber, onun cenaze namazını kılmadı. Bunun üzerine, "Ey Allah'ın Rasulü! Bundan önce hiçbir kimseye cenaze namazını kılmadığını görmedik." Hz. Peygamber şöyle buyurdu, "Bu kimse Osman'a buğzederdi. Allah da ona buğzetti.[88]

Hz. Peygamber Hz. Osman'a ilerde olacak fitneleri anlattı.[89]

Hz. Peygamber bir fitneden bahsetti ve şöyle buyurdu: "Osman b. Affan, o fitnede mazlum olarak öldürülecektir."[90]

Hz. Peygamber, "Osman'ın şefaatı sayesinde cehennemi hak etmiş 70 bin kişi cennete girecektir."[91]

Osman, "Ya Rasulallah, ben fitne zamanına ulaşacak mıyım?" diye sorunca Hz. Peygamber, "Seninle imtihan edileceklerdir." diye karşılık verdi.[92]

Hz. Peygamber, "İsra gecesi arşın üstünde "Lailahe illallah Muhammedu'r-Rasulullah, Ebu Bekir es-Sıddık, Ömeru'l-Faruk ve Osman zi'n-Nureyn ki, o mazlum olarak öldürülecektir." şeklinde yazılı idi, dedi."[93]

Hz. Peygamber, "Osman meleklerin haya ettiği adamdır." dedi.[94]

Hz. Peygamber, bir arabiye, "Ben, Ebu Bekir ve Ömer'den sonra Osman ölünce ölebilirsen sen de öl."[95] dedi.

Hıra sallandı, Hz. Peygamber, "Ey Hıra! sakin ol üzerinde bir nebi, bir sıddık ve iki şehit (Ömer ve Osman) bulunuyor." dedi.[96]

88 Tirmizi, Menakıb, 19; İbn Asakir, XXXIX, 135.
89 İbn Mace, Mukaddime, 11.
90 Tirmizi, Menakıb, 19.
91 İbn Asakir, XXXIX, 122. Bu durumda -kendilerini aşırı sevdiğinden dolayı- bütün Emevi sülalesi cennette olacaktır (!)
92 İbn Kesir, X, 369.
93 İbn Asakir, XXXIX, 51.
94 İbn Asakir, XXXIX, 92; klasik İslam inancına göre meleklerde "haya" gibi insani özellikler bulunmamaktadır. Ancak bu rivayete göre melekler utanmaktadır.
95 İbn Asakir, XXXIX, 175; evrensel bir yapılanma getirdiğini iddia ettiğimiz Hz. Peygamber'in böyle sözler söyleyebilmesi mümkün değildir. Bu rivayete göre Hz. Osman'dan sonrası adeta tufan olacak ve maalesef bu rivayete göre; Hz. Osman sonrası dönem yaşanmaya değmez bir hayat olarak aktarılmaktadır.
96 Tirmizi, Menakıb, 19; İbn Asakir, XXXIX, 372; Hz. Peygamber'in bu üç sahabi ile Hıra'ya çıkmasına neden olacak hiç bir olay olmamıştır. Bazı rivayetlerde Uhud dağı olarak geçse de Hz. Peygamber, Uhud dağına sığındığında Hz. Osman, savaştan kaçtığı için yanında bulunmuyordu, bk. Buhari, Fedail, 5.

Halife Seçilmesi

Hz. Osman'ın seçimi, Hz. Ömer'in tayin ettiği istişari kurul gözetiminde üç günlük bir çalışma ile gerçekleştirilmiştir.[97] Hz. Ömer, yerine halife bırakması teklifine karşın, "Yerime halife bırakmazsam benden hayırlısı -Hz. Peygamber- bırakmadı, bırakırsam benden hayırlısı -Hz. Ebu Bekir- bıraktı."[98] diyerek bu iki usule de yanaşmadı ve yeni bir usul ortaya koydu. Hz. Ömer, almış olduğu bu kararla birlikte, "Eğer Ebu Ubeyde b. Cerrah yaşasaydı, yerime tayin ederdim."[99] diyerek vasiyet olayına da olumlu bakmıştır. Hz. Ömer'in kendinden önceki iki uygulamadan farklı davranması, Hz. Peygamber'in, Hz. Ebu Bekir'in ve kendisinin ortaya koyduğu halife seçimi modellerinin birer uygulama olup bunlara kimsenin uymak ve uygulamak zorunda olmadığını da göstermektedir.

Hz. Ömer; Abdurrahman b. Avf, Ali b. Ebi Talib, Osman b. Affan, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Sad b. Ebi Vakkas'ın[100] isimlerini sayarak[101] halifenin bunlar arasından seçilmesini önerdi.[102] Ona göre bu kişiler, Hz. Peygamber'in kendilerinden razı olarak öldüğü kimselerdi.[103] Onun bu gerekçesi oldukça tartışma götüren bir durumdur. Çünkü Hz. Peygamber'in kendilerinden razı olarak öldüğü şahıslar bunlarla sınırlı değildir.

Hz. Ömer, bu altı kişinin kendi arasında halifeyi seçmesini, üçe üç kalırlarsa Abdurrahman'ın bulunduğu tarafın tercih edilmesini belirtti.[104] Bu altı kişiden her birinin halife olma açı-

97 Buhari, Ahkam, 43.
98 Buhari, Ahkam, 51.
99 İbn Sad, III, 327.
100 Sad'ın şûrada olmadığı da nakledilir. Belazuri, VI, 126.
101 İbnü'l-Esir, II, 460.
102 Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l- Beşer*, Beyrut ts., I, 165; bu kişilerden sadece Said b. Zeyd dışındakilerin Aşere-i Mübeşşere'den olmaları sebebiyle Said b. Zeyd'in Hz. Ömer tarafından şûraya katılmaması sebebi üzerinde durulmuş ve Said'in Hz. Ömer'in akrabası olması sebebiyle bu şûraya katılmadığı yorumları yapılmıştır, Sallabi, 58. Ancak Aşere-i Mübeşşere kavramının Sünni paradigma tarafından üretilmiş bir kavram olduğunu düşündüğümüzden dolayı bu tür yorumları tartışmak istemiyoruz.
103 İbn Sad, III, 57; Buhari, Fedailü's-Sahabe, 8.
104 Hz. Ali, kendisinin Ebu Bekir'den bile üstün olduğu halde bu Şura'dakilerle eşit muamele görmesini kabullenememiştir. Bunu halife olduğu yıllarda

sından eksikliklerini sayması[105] ve bunları teker teker çağırıp "eğer halife seçilirlerse kabilelerini ümmetin başına musallat etmemelerini" istemesi,[106] Hz. Ömer'in bu şûrayı kurarken çok da gönül rahatlığı içinde olmadığının göstergesi olmalıdır.[107]

Bu şûradan Hz. Ali'nin seçilmesinin zayıf bir ihtimal olduğu açıktır.[108] Öncelikle Hz. Ömer tarafından halife seçimi konusunda kilit bir göreve atanmış olan ve seçimde üçe üç berabere kalınması durumunda devreye girecek olan Abdurrahman b. Avf, Ukbe b. Ebi Muayt'ın kızı Ümmü Külsum ile evli idi.[109] Ümmü Külsum de Hz. Osman ile ana bir kardeş bulunuyordu. Abdurrahman b. Avf'ın kayın validesi Erva bt. Kureyz, Hz. Osman'ın annesiydi.[110] Sad b. Ebi Vakkas, Abdurrahman b. Avf'ın amcaoğlu idi.[111] Sonuçta bu şûra heyetinden Hz. Osman'ın seçileceği belli idi. Hz. Ömer, bu heyeti kurmakla beraber sonuçta Sad ve Abdurrahman'ın akraba olması sebebiyle Hz. Osman'ın seçilebileceğini zaten bildiğini de söyleyebiliriz.[112] Çünkü Abdurrahman, Sad ve Osman'ın oylarının bir tarafta olacağı açıkken ve üçe üç kalındığı zaman Abdurrahman'ın bulunduğu grubun tercih ettiği adayın seçileceği belli idi. Bu sebeple şûrada Emevi ailesinden başka bir kişinin olmadığı ifade edilerek bunun tarafsız bir seçim olduğu savunulamaz.[113]

Hz. Ömer bu düşüncesinin bazı ipuçlarını vermişti ve vefat etmeden önce Kufe valisi olarak düşündüğü Sad b. Ebi Vakkas'ı kendisinden sonraki halifeye vasiyet etmesi de Hz.

verdiği hutbelerde dile getirmiştir. Bkz. Şerif er-Razi, *Nehcü'l-Belağa*, Çev; Adnan Demircan, İstanbul, 2006, 37.

105 Yakubi, II, 51; Belazuri, VI, 121, onun bu tenkitleri, ilgili sahabilerin hayat hikayeleri ile örtüşmektedir ve Hz. Ömer'i haklı çıkarmaktadır.

106 İbn Sad, III, 344-340; İbn Ebi Şeybe, *Kitabu'l-Meğazi*, 435.

107 Hz. Ömer, daha sonra bu şûra heyeti üç gün içinde halifeyi seçemez ise "bunları öldürün" diye emir vermiştir. Tabii ki, böyle bir emir yani Müslüman öldürme yetkisi ne kadar doğrudur, düşünülmelidir, İbnü'l-Esir, II, 461. Akbulut, 146-152.

108 Adnan Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, İstanbul 2002, 34.

109 Belazuri, VI, 125.

110 İbnü'l-Esir, II, 465.

111 Belazuri, VI, 126.

112 Öz, 65.

113 Doğrul, V, 228.

Ömer'in şûraya dahil ettiği Sad'ın seçilemeyeceğini bildiğini gösteren önemli bir ipucu olmalıdır.[114]

Anlaşılan Hz. Ömer, kurduğu bu şûra ile yerine birini ataması için yapılan tekliflerden kurtulmuş olmakta ve bir anlamda Hz. Osman'ın seçilmesini net olarak belirtmese de kapalı olarak istemektedir. Zaten bu şûradaki en önemli iki adaydan biri olan Hz. Ali'nin Haşimilerden olması dolayısıyla Hz. Ömer tarafından istenmediğini biliyoruz. Nitekim Hz. Ömer, Haşimilere karşı bu tavrından dolayı şikayetçi olan İbn Abbas'a, "Size (Haşimoğullarına) görev verdiğimizde ümmetin başına buyruk olmanızdan endişe ediyorum." demişti.[115] Bu da Hz. Ömer'in Hz. Ali'yi değil, Hz. Osman'ı istediğinin göstergesi olabilir. Ancak bu atamayı doğrudan yapmayarak bir kurul vasıtasıyla seçilmesini sağlamıştır diyebiliriz.

Seçim Hz. Ömer'in istediği şekilde gerçekleşmese de sonuçta onun arzu ettiği aday seçildi. İlk başta şûra kendi arasında bir halife seçemedi. Hz. Ömer'in belirlediği bu şûradan olmak kaydıyla diğerlerinin istifa etmesi sonucu adaylığı devam eden iki kişi (Hz. Ali ve Hz. Osman) kamuoyuna soruldu. Sonuçta Abdurrahman, Hz. Ömer'in teklif ettiği şahıslardan birine kamuoyu yoluyla karar verdi. Zaten bu şûradan Osman'ın çıkacağı, seçim olmasa da belliydi ve seçim sonucunda da o tercih edildi.

Hz. Ömer, bu şahısları seçmekle beraber, Suheyb er-Rumi'ye namazları kıldırmasını, Ebu Talha Ensari'ye elli kişi ile bu halife adaylarını korumasını, Mikdad b. Esved'e de Medine'de düzeni sağlamasını, üç gün içinde seçimin yapılmasını, çoğunluk tarafının adayının seçilmesini, azınlıkta kalanlar itiraz ederlerse boyunlarının vurulmasını emretti.[116] Hz. Ömer daha sonra şûra heyetine şöyle dedi:

114 İbnü'l-Esir, II, 475.

115 Ebu Yusuf, 187; İbnü'l-Esir, III, 68.

116 Hz. Ömer'in böyle bir emri hangi yetkiyle verdiği belli değildir ve bu İslam açısından kabul edilebilir bir tavır değildir. Hz. Ömer'in bu öncü sahabilerin öldürülmesini emretmesinin doğru olmadığından hareketle savunmacı anlayıştaki kimi müellifler bu tür rivayetleri şiilerin uydurduğunu dolayısıyla zayıf olduğunu söyleyerek reddederler. Sallabi, 60.

> Ben size şöyle baktım da sizi bu ümmetin reisleri ve ileri gelenleri olarak gördüm. Bu işin mutlaka sizin aranızdan birisine havale edilmesi gerektiğine inanıyorum. Hz. Peygamber, rabbine kavuştuğu sırada sizden razı olarak bu dünyadan göç etmiştir. Eğer siz doğruyu izleyecek ve hakkı ikame edecek olursanız bundan dolayı insanların başına herhangi bir zarar gelir diye asla korkmam. Fakat siz kendi aranızda bir görüş ayrılığına düşerseniz, o zaman ümmetin görüş ayrılığına ve ihtilaflara düşeceğinden korkarım. Kalkınız, Hz. Aişe'den izin alarak onun odasına kapanınız ve istişare ediniz.[117]

Hz. Ömer, suikaste uğramasının dördüncü günü vefat edince[118] defin işi yerine getirildikten sonra seçim işinin yapılmasını sağlaması için görevlendirilen Mikdad b. el-Esved, şûrada bulunan şahısları Misver b. Mahreme'nin evinde topladı. Talha b. Ubeydullah bu sırada Medine dışında olduğu için onun oyunu Abdurrahman b. Avf kullanacaktı.[119] İlk müzakereler tartışmalı geçti. Hz. Ömer ölünce aralarında çok çabuk rekabet başladı.[120] Kimin seçileceği meselesinde kabul edilebilir bir görüş ortaya çıkmayınca, Abdurrahman b. Avf, halifelikten feragat edebilecek kimsenin bulunup bulunmadığını sorunca Hz. Osman ve Hz. Ali dışındakiler halifelik arzusundan vazgeçtiler. Bu noktada Abdurrahman b. Avf, halifeyi seçen hakem rolünün kendisine verilmesini Şura üyelerine teklif etti. Bunun üzerine kalan iki aday Abdurrahman'ın hakemliğine razı oldular.[121] Hz. Ali, Abdurrahman'dan, "Hakkı savunacağına, heva ve heveslerine gem vuracağına, akrabalarını kayırmayacağına, halkın menfaatleri için hiçbir çabayı esirgemeyeceğine" dair yemin etmesini istedi. Şûra üyeleri de alınan kararlara saygılı olacakları hususunda teminat verdikten sonra toplantı yerinden ayrıldılar.[122]

117 İbnü'l-Esir, II, 460.

118 Belazuri, VI, 127.

119 Bk. İbn Sad, III, 58.

120 İbnü'l-Esir, II, 460; Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, çev: Heyet, İstanbul 1986, I, 326.

121 Buhari, Fedail, 9.

122 Mısır valisi Amr b. As ile Kufe valisi Muğire b. Şube de -ikisi de valilik endişesi içindeydi ikisi de valilik endişesi içindeydi (bu ikisi için Filipeli Ahmet Hilmi, "Arapların en hilekarlarından, iki aç gözlü adam" tabirini kullanır, bk. Filipeli Ahmet Hilmi, *İslam Tarihi*, Ed. Cem Zorlu, İstanbul, 2005, 327)-- gelip şûrayı izlemek istedikleri ve Sad b. Ebi Vakkas, onları taşlayıp kovduğu ve "Biz de şûra meclisinde hazır bulunduk." demek için mi buraya geldiniz?" dediği aktarılır, İbn Kesir, X, 208, ancak bunların eyaletlerden buraya nasıl gelebildikleri muammadır.

Kamuoyu Yoklaması

Abdurrahman b. Avf, önce şûra üyeleriyle teker teker görüştü. Talha şehir dışında olduğundan görüşü sorulamasa da Zübeyr ve Sad, Ali'ye karşı Osman'ı tercih etmişlerdi.[123] Hz. Ali buna karşılık oğulları ve de Hz. Peygamber'in torunları olan Hasan ve Hüseyin'i yanına alarak Sad'ı etkilemeye çalıştığını görüyoruz.[124] Abdurrahman, Medine'de dolaşarak karşılaştığı kişilere, kimi halife görmek istediklerini sordu. Genç, ihtiyar, kadın, çocuk herkese danıştı. Bununla kalmayarak taşradan gelen kervanlara ve dış heyetlere de sordu. Böylece toplumun genelinin kanaati doğrultusunda halife belirlenmeye çalışıldı. O günün şartlarında en hızlı ve en güzel seçim şekli her halde böyle olabilirdi.[125] Yaptığı kamuoyu yoklamasında ekseriyetin Hz. Osman'ın halife seçilmesinden yana olduğunu tespit etti.[126]

"Abdurrahman b. Avf'ın halifeyi belirlemek için göstermelik araştırmalar yaptığı"[127] şeklindeki bir kanaat çok gerçekçi değildir. Nitekim aynı iddia sahibi, "Sahabeler de başlarında Hz. Ömer gibi birini istemedikleri için Hz. Osman'ı tercih ettiler."[128] cümlesiyle de bu iddiasını zayıflatmaktadır. Abdurrahman'ın halka danıştığı bilinmektedir. Kendisi yaptığı ankette halkın Osman'ı tercih ettiklerini belirtmektedir.[129] Sahabe içinden İbn Mesud'un "En hayırlımızı seçtik."[130] dediğini biliyoruz. Doğrusu halkın da Hz. Osman'ı tercih ettiğini tahmin edebiliyoruz.

Abdurrahman, Hz. Ali ve Hz. Osman'a halkın huzurunda halife oldukları takdirde Allah'ın Kitabı, Resulullah'ın sünneti ve ondan sonraki iki halifenin icraatlarına uyup uymayacaklarını sordu. Bu soruya Hz. Osman daha kesin bir şekilde ilk

123 İbn Şebbe, 928.
124 Belazuri, VI, 126.
125 Bk. Buhari, Fedail, 8.
126 İbn Şebbe, 928.
127 Ahmet Akbulut, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi*, İstanbul 1992, 154.
128 Akbulut, 157.
129 İbn Asem, *el-Futuh*, Beyrut 1987, 335.
130 Zehebi, 156.

iki halifenin yolundan ayrılmayacağı şeklinde cevap verdi. Hz. Ali ise gerekirse kendi içtihadı ile hükmedeceğini belirtti ve ardından Hz. Osman halife ilan edildi.

Adaylara sorulan son soruların halife seçiminde belirleyici olmadığı söylenebilir ancak Abdurrahman'ın ilk soruyu Hz. Ali'ye sormasının Hz. Osman'a bir avantaj sağlattığı düşünülebilir.[131] Çünkü Abdurrahman, adaylar arasından hangisini seçeceğini uzun araştırmalardan sonra tespit etmeye çalışmış ve Hz. Osman'ın halife olması yönünde bir görüşe ulaşmıştı.

Medine'de o günlerde Hz. Osman'ın akrabaları olan Emevilerin yoğun olmasının bu sonuçta etkili olduğu söylenebilir.[132] Ayrıca geçmişte savaşlarda Kureyş'ten birçok kişiyi öldürmesi sebebiyle Hz. Ali'nin istenmemesi de başka bir neden olarak sayılabilir.[133] Toplum Hz. Ömer'den sonra daha mülayim bir kişinin halife olmasından yanaydı. Hz. Ömer'in, sahabileri Medine dışına yerleşim için göndermemesi tepki toplamıştı.[134] Bu engelin kaldırılmasını isteyenlerin, Hz. Ali'nin de Hz. Ömer gibi bir yapıda olacağını tahmin ederek Hz. Osman'a destek vermeleri muhtemeldir. Hz. Osman'ın halife seçilmesinde cömertliğinin, halk üzerinde bıraktığı imajın ve Hz. Ali'nin ise tavizsiz bir idareci olacağından çekinilmesinin etkili olduğunu zannediyoruz. Hz. Osman'ın hilmi ve Müslümanlara daha şefkatli davranacağı tahmin edildiği için onun seçilmesinin uygun olacağı düşünülmüş olabilir. Ayrıca ilk iki halifenin ölünceye kadar halifelikte kalmaları en yaşlı şûra üyesi olan Hz. Osman'ın tercih edilmesini sağlamış olmalıdır.[135]

131 Kenan Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü*, Samsun, 2011, 141.

132 Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev: Vecdi Akyüz, İstanbul 1997, 295.

133 Adem Apak, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, İstanbul 2007, 198.

134 Yakubi, II, 50.

135 Hz. Ebu Bekir halife olduğu sırada 34 yaşlarında olan Hz. Ali'nin o süreçte talep ettiği gibi halife olsaydı en azından 30 yıl boyunca halife olması durumu çıkacaktı ki halifenin azli konusu belirlenmediğinden başarısız olması durumunda çok büyük sıkıntılar çıkabilecekti. Ayrıca Araplar yönetimde yaş ve kıdeme önem verirlerdi. Bu seçimde de bu Arap örfü bir anlamda geçerli olmuş oldu. Ayar, 142-145.

Bu seçim üzerine mescitte bulunan Ammar, "Ey insanlar! Cenabı Allah sizi peygamberiyle aziz kıldı, diniyle yüceltti, bu görevi nasıl olur da peygamberimizin Ehl-i Beyt'inden uzak tutarsınız?" deyince, Mahzumoğulları'ndan birisi, "Ey Sümeyye'nin oğlu! Sen haddi aştın, sen kim oluyorsun da Kureyş'in seçeceği emiri tayin etmeye kalkışıyorsun?" diye Ammar'a bağırdı.[136] Bu tepki, Kureyşlilerin yönetim işini sadece kendi aralarında deveran eden bir hak olarak gördüklerinin ve bu konuda başkalarının -Ammar b. Yasir'in bile- söz söyleme hakkının olmadığı şeklindeki anlayışlarının dışa vurulmasının güzel bir örneği olmaktadır.

Hz. Osman halife olduğunda kendisinden önce gelen halifeler gibi minbere çıkarak bir konuşma yapmak istedi. Hz. Ebu Bekir, hutbe okumak için minbere çıktığında Hz. Peygamber'in durduğu basamaktan bir basamak aşağıda dururdu. Hz. Ömer de halifeliği zamanında hutbe okumak için minbere çıktığında Ebu Bekir'in durduğu basamaktan bir basamak aşağıda dururdu. Hz. Osman halife olduğunda, "Bu iş uzayacak" deyip Hz. Peygamber'in hutbe okurken durduğu basamağa çıktı[137] ve hutbe okumak istedi.[138] Fakat olayın heyecanından olmalı ki hutbe irad edemedi ve cemaate ilk defa bu işi yapmanın zorluğundan bahsederek "şimdi değil, daha sonra hutbe verebileceğini" belirtti.[139]

Hz. Ali'nin Tepkisi

Hz. Ali, halifeliğin kendi hakkı olduğunu, Ehl-i Beyt olarak ümmetin kendileri sayesinde kurtuluşa erdiğini söylüyordu.[140] O, Hz. Ömer tarafından tayin edilen heyet arasında eşitlik durumunda Abdurrahman tarafının tercih edilmesinden rahatsız olmuş ve hilafetin ellerinden gittiğini düşünmüştür.

136 İbnü'l-Esir, II, 464.
137 Hz. Osman'ın yaptığı bu uygulama tenkit görmüştür. Ancak bunun tenkit edilecek bir tarafı yoktur, bk. Adnan Demircan, "Üçüncü Halife Osmana Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bakıllaninin Cevapları", *İstem*, Sayı, 8, 2006, s.17.
138 İbn Kesir, X, 213.
139 İbn Sad, III, 59.
140 İbn Asem, 332.

Çünkü ona göre, Osman, İbn Avf'ın akrabasıydı ve Sad da amcaoğlusu olan İbn Avf'a muhalefet etmezdi. Bu durumda üçe üç kalsalar bile Osman'ın seçileceği aşikardı.[141]

Hz. Ali, Hz. Osman'ın isminin açıklanmasından sonra bey'at etmek için kısa bir tereddüt geçirmişti. Abdurrahman, Hz. Ali'nin itiraz edebileceğini düşünerek, "Otur yerine beyat et, değilse boynunu vururum!" demişti. O gün kural gereği sadece İbn Avf'ta kılıç vardı. Şûra üyeleri de, "Ali, beyat etmezse savaşırız!" demişlerdi. Hz. Ali, halkın bey'at ettiğini görünce bu şartlarda beyata razı olmuş[142] ve Abdurrahman b. Avf'a şöyle demişti: "Sen bana hile yaptın. Osman, senin akraban olduğu için onu halifeliğe tayin ettin ki, idare hususunda her gün seninle müşavere yapsın." Abdurrahman, ise ona şu ayeti okumuştu: "*Verdiği sözden dönen, ancak kendi aleyhine dönmüş olur. Allah'a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük ecir verecektir.*" (Fetih, 10)[143]

Hz. Ali bu süreçte bir ikilemde kalmıştır. Arzuladığı hilafeti Hz. Ebu Bekir'in seçimi sırasında olduğu gibi yine elde edememiştir. Belki yaşının genç olmasından dolayı bir parça umutludur. Bu sebeple gelgitler yaşamakta, itiraz etmekte, ancak bunu da ileri götürememektedir. Seçim kesinleşince mescitte şu sözleri söylemesi bunun göstergesidir:

"Bu bir hiledir.[144] İnsanlar Kureyş'e bakar, Kureyş de kendi arasında olayı tartışır ve şöyle der: 'Eğer sizin başınıza Haşimoğulları getirilecekse bu iş aralarında sürer gider, fakat onların dışında bir kimseye verilecek olursa siz bunu sırayla kendi aranızda halleder gidersiniz... Bu durum bize karşı yardımlaştığınız ilk olay değildir. Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır. (Ey! Abdurrahman) Vallahi, kendisinden sonra seni halife tayin etmesi için Osman'ı bu işe tayin etmiş bulunuyorsun." Hz. Ali'nin bu sözlerine karşılık Abdurrahman şöyle demişti: "Ey Ali, bu söylediklerinle kendi aleyhinde dedikodu-

141 Belazuri, VI, 124.
142 Belazuri, VI, 128.
143 İbn Kesir, X, 211.
144 Taberi, IV, 239; Zehebi, 166.

lara yol açıyorsun." Hz. Ali işin büyüyebileceğini ima ederek, "İş, zaten oluruna varacak..." diye cevap vermişti."[145]

Hz. Ali'nin bu sözleri bir endişeyi taşımakla beraber hilafet için çok arzulu olduğunu da gösterir. Ortada Şia'nın iddia ettiği gibi Hz. Ali'nin ilk üç halife dönemlerinde takiyye yaptığı gibi bir durum yoktur. Doğrusu arzusuna kavuşamamış, konjonktür gereği fitnenin çıkmasını da istemeyen ve uygun görmeyen, itirazını yükselttiği takdirde kaybedeceğini de bilen bir kişilik vardır ki, o da Hz. Ali'dir.

Sünni gelenek ise onun kendisine yapılan halifelik teklifini reddedip Hz. Osman'a biatı savunduğunu bile belirtir.[146] Hatta böyle düşünmeyenlere karşı İbn Kesir, şu ağır tenkitleri yapmaktan geri durmaz:

> Bu haberlerin aslı yoktur ve sahih kitaplarda yer alan nakillere ters düşmektedir. Bu haberleri, söyleyenlere ve nakledenlere iade ediyoruz. Doğrusunu Allah bilir. Biz sahih haberle zayıfı, doğru haberle sakatı, çürük haberle sağlamı birbirinden ayırt edemeyen geri zekalı kıssacılarla rafizilerin vehm ettikleri bu gibi asılsız şeylerin sahabilerde görülmediğini düşünüyoruz.[147]

Ensar'ın Dışlanması ve Kureyşilik

Hz. Ebu Bekir'in seçimi sırasında bir Kureyşlinin seçilmesi gerekliliğini anlayabiliyoruz. Ancak bu olayın üzerinden tam 12 yıl geçmişti. Hz. Ömer'in üstün yetenekleriyle sistem oturtulmuştu. Bütün Araplar onun ağzından çıkacak söze bakıyorlardı ve onun teklif edeceği bir görüşe ve adaya itiraz etmezlerdi. Görüşleri genel kabul gören, adaleti ile şöhret bulmuş bir halife idi. Kendisine suikast yapıldığında, yerine bir halife tayin etmesini istemelerinden, onun bırakacağı bir halife adayını onaylayacaklarını anlayabiliriz.[148] Eğer yerine birisini tayin etseydi, kamuoyundan kabul görebilecekti. Zaten onun halife adayı olarak teklif ettiği altı kişiye de itiraz gelmemişti.

145 İbnü'l-Esir, II, 465.
146 Bk. Adnan Demircan, *Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, İstanbul 2008, 144.
147 İbn Kesir, X, 213.
148 İbnü'l-Esir, II, 459.

Hz. Ömer, Kureyşli olmayan birini atasaydı da bir problem çıkmazdı. Sahabe toplumunun asabiyeti ve karizması o dönemde Kureyşlilerden ve diğer topluluklardan gelebilecek itirazları göğüsleyebilecek noktadaydı. Toplum Hz. Ebu Bekir'in seçildiği dönemdeki şartları çoktan aşmıştı. Zaten Hz. Ömer de Kureyşli olmayan Salim'i (eğer hayatta olsaydı) halife olarak düşünmüştü.

Kureyş asabiyetinin tam kırılma zamanıydı. Hz. Ömer, bunu yapmalıydı ama yapabileceği halde yapmadı ve yerine hepsi Kureyş'ten olan altı kişilik bir grubu şûra heyeti olarak bıraktı. Sonuçta bu fırsat elden kaçtı ve o tarihten sonra Osmanlılar'ın M 1517'de hilafeti ele geçirmelerine kadar da bir daha bu Kureyşî yapı kırılamadı.[149] Oysa bu yapının kırılmasını Hz. Ömer'in göze alarak cesaretle gerçekleştirmesi gerekirdi.

Doğrusu Kureyşliler dışındaki sahabilerin Hz. Ömer'in şûrasında olmaması, önemli bir handikaptır. Dinen, vicdanen, örfen diğer sahabi temsilcilerinin de (Ensarın temsilcileri veya diğer kabileleri temsilen ilk Müslüman olanlardan sözgelimi Ğifarlı Ebu Zer, Hüzeylli İbn Mesud, Beni Süleymli Safvan b. Muattal gibi) bu seçimlere müdahil olması Hz. Ömer tarafından önlenmiş olmasaydı ve bu tarihî hata yapılmasaydı herkes bu seçime müdahil olabilseydi yüzyıllarca süren Kureyş endeksli saltanat baskısı olmayabilir ve halifelik daha kurumsal bir hale dönüştürülebilirdi.[150]

Hz. Ömer'in bu uygulaması, Ensar gibi Müslüman toplumun en önemli grubunun dışlanmasına ve bundan sonraki siyasi olaylarda ağırlığını koyamamasına ve hilafetin Kureyşileşmesine de sebep olacaktır.[151] Daha da kötüsü Hz. Ömer'in oluşturduğu yalnız Kureyşlilerden oluşan aristokrasiye benzeyen bu yapı sonucu bundan sonra yönetim işi saltanat sa-

149 Emeviler, Abbasiler, Mısır Memluk halifeleri, Endülüs halifeleri ve Şii Fatımiler hepsi Kureyşli idi.

150 Akbulut, 155-158.

151 Bk. Mehmet Azimli, *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya, 2010.

vaşına dönecektir.[152] Toplumun onun vereceği karara itiraz etmeden saygı duyabileceği oranda güç ve yetki elinde iken, yönetimi bir daha çıkmamak üzere yüzyıllar boyu Kureyşlilere teslim etmesi anlaşılabilecek bir tavır değildir.[153] Olay bununla da kalmamış Hz. Osman'ın hilafeti sırasında Ensar dışlanmış[154] adeta aristokrasiyi ele geçiren Kureyşlilerin bir intikamına uğramıştır.[155] İslam açısından hiçbir kıdemi olmayan İslami hassasiyetten uzak genç Emeviler (Ahdas) bürokrasinin her tarafına yerleşip devleti yağmalarken, İslam'ın kahrını çekmiş, bu uğurda yüzlerce şehit vermiş Ensar ise hiç hesaba katılmamakta dahası bu tavırla aşağılanmaktaydı. Babaları ve akrabaları Bedir'de öldürülen kimi Kureyşliler bunu açıkça dillendiremeseler de, Ensar'a karşı düşmanlık ve Ensarı öteleme merkezli bir anlayışı net olarak ortaya koymuşlardır.

Ensar artık adeta vaktiyle savaştıkları ve yendikleri Kureyş önderleri ile bir defa daha karşı karşıya idiler. Bu tavırların sonucu olarak Ensar, Hz. Osman'a karşı cepheyi destekleyecek ve Hz. Ali'nin halifeliği sırasında onun en büyük yardımcısı olacaktır. Kureyş aristokrasi cephesinin özellikle Hz. Ali'ye de düşman olmasının altında, onun Bedir'de Kureyş büyüklerini öldürmesinin olduğuna özellikle dikkat çekelim. Ensar'ın kendi yurdunda dışlanması ve yönetimden mahrum edilmesi bu sonucu doğuracaktır ve bu durum Hz. Ömer'in şûrasının ne oranda istişareye uygun olduğunu da sorgulanır duruma getirecektir. Esasen fitnenin sebeplerinden birini de burada aramak gerekir.

152 Bk. Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübra-Osman*, Kahire, ts.,60.

153 Ensar ve Kureyşliler arasında şiirlerle düşmanlığın artırıldığı nakledilir. Ensar'ın siyasi alandan dışlanması bunu daha da artırmıştır. Geniş bilgi için bk. Taha Hüseyin, *Cahiliye Şiiri Üzerine*, çev: Şaban Karataş, Ankara 2003, 68-80.

154 Zeyd b. Sabit gibi bazıları bu dönemde görev yapsa da, Medine'de önemli bir grup olan Ensar'a Kureyş gibi değil diğer Arap kabileleri gibi davranılıyordu.

155 Ensar'a karşı başlayan ötekileştirme hareketi Emeviler döneminde bütün şiddetiyle devam etmiştir. Emevi halifelerinden Süleyman b. Abdülmelik'in Ensar'ın faziletlerini anlatan kitapları imha ettirmesi bunun küçük bir örneğidir, bk. Şaban Öz, *Siyer'e Giriş*, Ankara 2012, 47.

II. BÖLÜM
HZ. OSMAN DÖNEMİ FETİHLER

İfrikiyye (Kuzey Afrika) Fetihleri

Hz. Osman'ın hilafetinin ilk yıllarında İskenderiyye halkı Bizans'ın teşviki ile isyan etti.[1] Bizans, muhtemelen Anadolu üzerindeki baskıyı azaltabilmek ve ilerleyen fetihleri Afrika üzerine yönlendirebilmek için bu tür isyanları destekliyordu. Mısır valisi Amr, bu isyanı bastırdı.[2] Hz. Osman, 27/648'de Mısır valisi Amr b. As'a Mısır'dan toplanan haracı artırmasını emretmiş ise de Amr bunu kabul etmemişti. Bunun üzerine halife onu valilik görevinde devam ettirirken, harac toplama görevinden azletti ve sütkardeşi Abdullah b. Sad b. Ebi Serh'i tayin etti. Ancak kısa bir süre sonra Amr ile Abdullah arasında bazı anlaşmazlıklar meydana gelince ikisi de birbirlerini Halife'ye şikayet ettiler. Bunun üzerine Hz. Osman Amr'ı azlederek Mısır valiliğine Abdullah b. Sad'ı tayin etti. Abdullah, Amr'ın valiliği sırasında İfrikiyye bölgesinde seferlere çıkmış bir komutandı. Mısır'a vali olarak atamasından sonra İfrikıyye'nin fethi için Halife'den izin ve yardım talebinde bulundu.

Hz. Osman, Abdullah b. Zübeyr'in komutasındaki bir orduyu İfrikıyye'ye ve Tunus taraflarına gönderdi.[3] Bizans valisi George'un yaklaşık 120.000 kişilik ordusu ile Müslümanlar arasında çatışmalar başladığı sıralarda Abdullah b. ez-Zübeyr'in gelmesi Müslümanlar için moral kaynağı oldu. Abdullah b. Zübeyr, buraya geldikten sonra da çatışmalar birkaç gün devam etti; ancak İbn Zübeyr'in teklifiyle yeni bir plan uygulandı: Buna göre askerlerin kuvvetli olanlarından bir kısmı savaşa çıkarılmayıp çadırlarda tutuldu. Savaş meydanına

1 George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, Ankara 1991, 108.
2 İbnü'l-Esir, II, 476.
3 Sallabi. 215.

çıkan birlikler düşmanı yoruncaya kadar savaştılar; düşmanı iyice yorduktan sonra taraflar dinlenmeye çekildiler. Rumlar, silahlarını bıraktıkları sırada gizlenen Müslüman askerler Abdullah b. Zübeyr'in komutasında harekete geçtiler. Savaşta Bizans ordusunun komutanı, bizzat Abdullah b. Zübeyr tarafından öldürüldü.[4] Bu savaşta pek çok ganimet elde edildi. Ganimetlerin taksimi sırasında atlılara 3.000, yayalara 1.000 dinar ganimet düştü. Bizanslıların yenilgisinden sonra Subayta şehri Müslümanlar tarafından fethedildi. Hz. Osman buradaki savaşların ilkinde ele geçen ganimeti valisine verdi. İkinci savaşta ele geçen ganimeti Mervan'a sattı ise de Mervan'ın bu ganimetin parasını ödememesi sonraki yıllarda isyancılar için bir delil olacaktır.[5] Vali Abdullah, İfrikiyye'de bulunan Ukbe b. Nafi ile buluştu; birlikte Trablus'a gidip orayı kuşattılar ve buradaki Rumları mağlup ederek şehri fethettiler.[6]

Endülüs'ün Fethi

Endülüs'ün gerçek fethi, Emeviler dönemindedir ve Velid b. Abdülmelik zamanına rastlar. Ancak Hz. Osman zamanında buraya yönelik sonucunu bilemediğimiz bir girişimden bahsedilmektedir. Kuzey Afrika'nın bir kısmı fethedildikten sonra Hz. Osman'ın Abdullah b. Nafi'yi[7] Endülüs'e gönderdiği ve onlara yazdığı mektupta İstanbul'un Endülüs üzerinden fethedilebileceğini ifade ettiği belirtilmiştir.[8]

Ancak bu seferin sonucu konusunda hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bundan da seferin gerçekleşemediği sonucunu çıkarabiliriz.[9] Sonuçta o dönemde böyle bir düşünce gelişse de bu icraata dönüştürülememiştir. Belki bazı küçük grupların bazı girişimleri söz konusu olabilir.[10] Ancak Endülüs'ün

4 İbnü'l-Esir, II, 483.
5 İbn Kesir, X, 224.
6 Dineveri, *Ahbaru't-Tıval*, Beyrut ts.,139.
7 Bu komutan hakkında hiçbir bilginin bulunmadığı aktarılır, bkz. Mehmet Özdemir, *Endülüs Müslümanları*, Ankara, 2012, 43-46.
8 Taberi, IV, 255; Zehebi, 172.
9 Mahmut Kelpetin, *Hulefa-i Raşidin Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, İstanbul 2012, 246.
10 Filipeli, 334.

fethinden söz etmek mümkün değildir.[11] Ayrıca eğer bu rivayet doğru ise Hz. Osman'ın İstanbul'un fethi ile ilgili düşüncesi, onun Avrupa coğrafyasını tam olarak tanımadığının dolayısıyla böyle bir fethin mümkün olamayacağını da bilmediğinin bir göstergesi olarak ortaya çıkar.

Erzurum'un (Kalikale) Fethi (25/645)

Hz. Osman 25/645 tarihinde Anadolu yöresinde cihada çok düşkün olduğu için Habibu'r-Rum denilen[12] Habib b. Mesleme'yi sefere gönderdi.[13] Şam ordusu Anadolu'da Eskişehir civarındaki Ammuriye'ye kadar ulaşırken,[14] doğuda Malatya ele geçirildi[15] ve Kalikale altı veya sekiz bin kişilik orduyla kuşatılınca halk teslim olmayı ve cizye vermeyi veya şehri terk etmeyi kabul etti. Bu arada içlerinden bazı kimselerin sürgün edilmesini de rica ettiler. Bunlar muhtemelen Bizans askerleri idi. Habib de onları Rum illerine sürdü ve burada aylarca kalıp etraftaki bazı bölgeleri de ele geçirdi.[16] Kalikale Müslüman fatihler için adeta bir sıçrama taşı ve Müslümanların merkezi bir karargahı oldu.[17] Habib buradan gönderdiği ordularla fetihlerine devam etti.[18]

Bu arada 31/651 tarihinde Kafkas halklarından bir ordu ile Patrik Ermanokus'un Erzurum üzerine geldiği haberi ulaşınca, Habib halifeden yardım istedi. Muaviye, bu yardım çağrısına Hz. Osman'ın emriyle iki bin kişi gönderdi. Habib gelen bu kişileri, buraya ikta yolu ile yerleştirip bölgenin muhafızı yaptı. Bu arada Hz. Osman, Kufe valisi Said b. As'a da

11 Bu konuda Bk. İsmail Hakkı Atçeken "Endülüs'ün Fetih Süreciyle İlgili Farklı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2005, sayı; 19, s. 17-30.

12 Ezdi, *Fütuhu'ş-Şam*, Kahire, 1970, 42.

13 Bk. Belazuri, *Fütuhü'l-Buldan*, Beyrut 1991, 202.

14 Taberi, IV, 241.

15 Taberi, IV, 317; Zehebi, 182.

16 İbnü'l-Esir, II, 478.

17 Bu sefer sırasında gelip Erzurum'da şehit düşen ve burada türbesi olduğu söylenen Abdurahman Gazi'nin gerçekten sahabe olup olmadığı konusundaki görüş için bk. İbrahim Hakkı Konyalı, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960, 361, vd.

18 Belazuri, *Fütuhü'l-Buldan*, 202.

Erzurum'a yardım göndermesi konusunda mektup yazmıştı. Bunun üzerine Selmanu'l-Hayl komutasında Kufelilerden oluşan altı bin kişilik bir ordu yola çıktı. Ancak bu yardım gelmeden önce düşman ordusu Erzurum'a ulaşmıştı. Habib, düşmanı Fırat kıyısında bozguna uğrattı. Kufe'den gelen yardım ordusu Erzurum'a ulaştığında Habib ve ordusu zafer kazanmışlardı. Bunun üzerine gelen ordu ganimetten pay istedi. Habib ve çevresindekiler de onların savaşmadıkları gerekçesiyle onlara ganimetten pay vermeyince, aralarında bir tartışma çıktı. Bu tartışma büyüdü. Habib'in emrindeki askerler, yardıma gelen ordu komutanı Selman'ı ölümle tehdit ettiler. Tartışmayı öğrenen Hz. Osman, ganimetin Habib ve ordusuna ait olduğunu belirtip, Selman ve ordusuna da Arran taraflarına sefere gitmelerini emretti.[19]

Bu tartışmanın kökeni biraz da eskilere dayanmaktadır. Eskiden beri devam eden Irak-Şam rekabeti Emevilerin Şam'ı merkez edinmesiyle ve Hz. Ali'nin merkez edindiği Irak'ı ezmeleri ile ileri boyutlara ulaşmış, nihayet Abbasi ihtilaliyle Iraklılar Şamlılardan intikam almışlardı.

Kıbrıs'ın Fethi (27/648)

Hz. Osman dönemindeki önemli fetihlerden birisi de Kıbrıs'ın fethidir. Bu seferin önemi, fethedilen yerin o dönem için büyük önem taşıması ile birlikte, deniz seferi olarak gösterilen ilk başarı olmasıdır. Muaviye, bunun önemini anlayan ilk devlet adamıdır.[20]

Hz. Ömer zamanında Muaviye, horozların seslerinin duyulduğu Kıbrıs adasının fethi için izin istemiş; bunun üzerine Hz. Ömer, Amr b. As'dan deniz seferleri hakkındaki görüşünü sormuş; gelen mektuptaki tasvirleri okuduktan sonra "tek bir Müslümanın canının bile bütün Bizans'tan değerli olduğunu, bu sebeple Müslümanları asla böyle bir tehlikeye atmayacağını" söyleyerek talebi geri çevirmişti.[21] Bu olayda Amr b. As'ın

19 Belazuri, *Fütuhü'l-Buldan*, 201.
20 George Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, Ankara 1991, 103, 108.
21 İbnü'l-Esir, II, 488.

Kıbrıs'ın Muaviye eliyle fethini istemediği için kıskançlıkla olumsuz rapor verdiği Muaviye'nin ifadeleriyle aktarılır.[22]

Muaviye, Kıbrıs adasına sefer düzenleme düşüncesini Hz. Osman'ın hilafetinde tekrar gündeme getirdi ve bu hususta ki taleplerini defalarca Halife'ye iletti.[23] Hz. Osman, ısrarlı talepler üzerine nihayet Müslümanların kur'a ile ya da seçilerek orduya alınmaması ve sefere katılanların tamamen gönüllülerden oluşturulması şartıyla izin verdi. Muaviye de sefere katıldı.[24] Öte yandan Abdullah b. Sad b. Ebi Serh'in Mısır'dan gönderdiği ordu da oraya ulaştı.[25]

Muaviye, Bizans üzerine gerçekleştirdiği seferlerde Suriye denizciliği tecrübesinden yararlanmıştır. Suriye Arap denizcileri de Bizans'a karşı Müslümanlara yardım ettiler.[26] Bu arada Muaviye'nin sahildeki görevlilere haber göndererek gemilerin bakıma alınmasını istemesinden, bu gemilerin sahil şeridinin fethi esnasında, Rumlardan ganimet olarak alındığı anlaşılmaktadır. Çünkü Kıbrıs seferinde kullanılan iki yüz parça geminin kısa sürede inşa edilmesi uzak bir ihtimal olarak görünmektedir.[27]

Müslümanlar, Kıbrıs halkıyla yıllık 7.000 dinar cizye ödemeleri şartıyla anlaşma yaptılar. Fetih sonrası Müslümanlar arasında ganimet kavgası çıktı ise de Muaviye bunu önledi. Sahabeden Ebu Derda, Müslümanların dünya malına gösterdikleri bu tamahkar tavır üzerine ağlamıştı. Ganimetten bir kısmına Muaviye'nin el koymasına ordu içindeki sahabiler

22 Geniş bilgi için bk. İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Ankara 2010, 66; Belki de Amr'ın görevden alınması bu sebepten olabilir.

23 Belazuri, *Fütuhü'l-Buldan*, 183.

24 Gemiler Kıbrıs'a giderken çıkan bir fırtına sırasında Muaviye'nin eşinin bağırdığı ve gemi mürettebatını gemiyi düzgün kullanmaları konusunda uyardığı gibi aktarımlar için bk. İbn Asem, 348.

25 Dineveri, 139.

26 Robert Mantran, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981, 98.

27 Bk. Murat Akarsu, *Hz. Osman ve Hilafeti*, Ankara 2001 (basılmamış doktora tezi), 113.

tepki göstermişti.[28] Kıbrıs'ın ardından Girit, İstanköy adaları ele geçirildikten sonra fethedilen Rodos'tan da pek çok ganimet ele geçirildi.[29] Rodos'taki dünyanın yedi harikasından biri olan ve MÖ. 226'daki depremde yıkılan[30] Rodos Heykeli'nin 900 deve ile taşınabilen kalıntıları, Urfalı bir Yahudi'ye satıldı.[31] Akdeniz'deki fetihler Sicilya'ya kadar devam etti.[32]

Kaynaklar Kıbrıs'ın fethi ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in mucizevi bir rüyasından bahsederler.[33] Buradan Hz. Peygamber'in, Kıbrıs'ın fethini önceden müjdelediğine telmih yaparlar.[34]

28 Muaviye bu esirler içindeki çok güzel bir cariyeyi halifeye göndermişti. Ancak halife eşinin kıskanması üzerine bu cariyeyi Muaviye'ye geri gönderdi, İbn Asem, 351.

29 İbn Asem, 349, 352.

30 Doğrul, V, 260.

31 Ostrgosky, 108.

32 İbn Asem, 365; bk. Mehmet Azimli, "Sicilya'daki İslam Medeniyeti'nin Avrupa'ya Etkileri", *Uluslararası İslam-Türk Medeniyeti ve Avrupa (11-18. Yüzyıllar) Sempozyumu*, 24-26 Kasım 2006, İstanbul; ayrıca bkz. Mehmet Azimli, *Tarih Okumaları*, Ankara, 2013, 107-131.

33 İbnü'l-Esir, II, 489; bu rivayete göre; "Rasulullah, teyzem Ümmü Haram bintu Milhan'ın yanına girerdi de, o kendisine yemek yedirir idi. O sırada Ümmü Haram Ubade ibnu's-Samit'in nikahı altında idi. Yine bir gün Rasulullah, Ümmü Haram'ın ziyaretine geldi. Teyzem ona yemek ikram etti ve Rasulullah'ın başını tarayıp temizledi. Akabinde Rasulullah bir müddet uyudu. Sonra gülerek uyandı. Ümmü Haram dedi ki: Ben:-Ya Rasulallah! Seni güldüren nedir? diye sordum. Rasulullah (S):-"Bana ru'yamda ümmetimden bir takım insanlar şu engin deniz üstünde tahtları üzerine kurulmuş hükümdarlar halinde- yahud: hükümdarların tahtlarına kuruldukları gibi- gemilere kurulmuşlar da ihtişamla Allah yolunda deniz harbine giderlerken gösterildiler. Ümmü Haram dedi ki: Ben:-Ya Rasulallah! Beni de o deniz gazilerinden kılması için Allah'a dua ediver! dedim. Rasulullah Ümmü Haram için dua etti. Sonra Rasulullah başını yastığa koyup bir müddet daha uyudu. Sonra yine gülerek uyandı. Ben yine:-Ya Rasulallah! Seni güldüren nedir? diye sordum. Rasulullah bu defa da evvelkinde söylediği gibi:" Ümmetimden yine bir takım insanlar bana meliklerin tahtlarına kuruldukları gibi (kara nakil vasıtaları üstünde) debdebeli bir kaafile halinde Allah yolunda gazaya gider halde gösterildi" buyurdu. Ümmü Haram dedi ki: Ben:- Ya Rasulallah! Beni de (karadaki) o mücahidlerden kılması için Allah'a dua ediver! dedim. Rasulullah:- "Sen birincilerden (yani deniz gazilerinden)" buyurdu. (Enes ibn Malik dedi ki:) Hakikaten Ümmü Haram, Muaviye ibn Ebi Sufyan'ın Şam Valiliği zamanında ve onun kumandasında tertib edilen bir deniz gazasında gemiye bindi ve denizden karaya çıktığı zaman bindiği hayvanından düştü de gaza yolunda şehiden vefat etti, Buhari Cihat 3.

34 İbn Kesir, X, 226.

Hz. Peygamber'in ileri görüşlü biri olarak ve toplumuna moral aşılama ve azmini kamçılama çabası içinde verdiği bazı moral destekleri vardır. Ancak bu tip teşvik amaçlı söylenmiş sözler, gelecekten haber verme noktasına kadar sürüklenmiş ve bağlamından koparılmıştır.[35]

Kıbrıs adasının fethi için düzenlenen sefere yaşları epey ilerlemiş olan Ubade b. es-Samit ve hanımı Ümmü Haram bt. Milhan el-Ensariyye de katıldı. Hz. Peygamber'in baba tarafından halası olan Ümmü Haram karaya çıktıktan sonra bineğinden düşerek hayatını kaybetti ve buraya defnedildi.[36] Mezarı, bu gün Kıbrıslılar tarafından "Hala Sultan" adıyla önemli ziyaret yerlerinden birisi olarak kabul edilmektedir.[37]

Doğu Seferleri

Doğudaki fetihleri genelde Basra valisi Abdullah b. Amir yönetiyordu.[38] Hz. Ömer'in şehadetinden sonra Horasan halkı imzaladıkları ahdi bozarak isyan ettiler. İbn Amir'e bağlı Ahnef b. Kays, isyancıların üzerine Akra' b. Habis et-Temimi'yi bir grup süvariyle göndermiş ve ona şöyle demişti:

> Ey Temimoğulları! Birbirinizi seviniz ve aranızda adaleti yayınız ki sizin cihadınız başarıya ulaşsın. Nefsi arzularınıza karşı cihad ediniz ki dininize bağlı olasınız. Düşmana karşı da zalim olmayınız ki cihadınız başarıya ulaşsın.[39]

Bu pasaj savaş ahlakı ve hukuku açısından kayda değerdir.

Bu dönemde İstahr'ın fethi gerçekleşti. Şehri çok şiddetli savunan halka karşı İbn Amir, "şehrin kapısından kan akıncaya kadar savaşacağını" söyleyerek yemin etmişti.[40] Çok insan öldürüldüğü halde kan akmayınca kapıdan su dökerek yeminini yerine getirdiler.[41] Bu olay Halid b. Velid'in Ulleys

35 Bk. Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 313.
36 Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, çev: Abdülhalık Bakır, Ankara 2001, 200.
37 Detaylı bilgi için bk. Algül, II, 371, 377.
38 Apak, 208.
39 İbnü'l-Esir, III, 20.
40 İbn Hayyat, 201.
41 Zehebi, 175.

halkına karşı yaptığı muameleye benziyor.[42] Bu sıralarda son Sasani hükümdarı Yezdicerd öldürüldü.[43]

Hz. Osman döneminde bu bölgelerdeki isyanlar bastırılarak bölge tekrar itaat altına alındı. Bu dönemde Kufe valisi Said b. As da seferler yaptı. Said b. As, 30/650-1 yılında Taberistan'a sefer düzenledi.[44] Bu sefere Hasan, Hüseyin, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr b. As, Huzeyfe b. Yeman, Abdullah b. Zübeyr ve ashabtan başka kimseler de katıldı. Buralardaki birçok yer fethedilerek İslam topraklarına katıldı. Rey,[45] Kabil ve Gazne ele geçirildi.[46] Zerenc'i ele geçiren Rabi, 40 bin esir almıştı. Ayrıca bu bölgenin her yıl 2 bin hizmetçi çocuk vermesi şart koşulmuştu.[47]

Hazar bölgesinde ise Abdurrahman İbn Rabia savaşıyordu. Hz. Osman, ona gönderdiği mektupta şöyle demişti:

> Raiyyemiz biraz karnı doyduğundan sanki azmış durumdadır. İşte bundan dolayı müslümanları sakın bir hücuma sürüklemeyesin. Onların telef edilmelerinden, öldürülmelerinden korkuyorum.[48]

Zatu's-Sevari Savaşı (31/651)

Müslümanların Kuzey Afrika'daki başarılarından sonra İmparator Heraklius, oğlu Konstantin'i 500-600 gemiden meydana gelen bir donanmanın başında Müslümanların üzerine gönderdi. Buna karşılık Suriye ordularının başında Muaviye b. Ebi Süfyan, donanmanın başında da Abdullah b. Sad b. Ebi Serh olmak üzere Müslümanlar Bizans'a karşı sefere çıkmışlardı.[49] Donanmalar karşı karşıya geldiğinde ilk gün hava rüzgarlı olduğu için çarpışma olmadı. Bir gün sonra gemiler birbirine yaklaştırılarak ve bazı gemiler birbirine bağlanarak kılıç ve kamalarla savaş yapıldı. Çarpışmanın şiddetin-

42 Mehmet Azimli, *Hz. Ebu Bekir*, Ankara 2011, 173.
43 Taberi, IV, 296; Dineveri, 190.
44 Bu sefer sırasında bulunan bir sandığın kilidi kırılınca içinden kırmızıya boyanmış iki adet erkeklik uzvu çıktığı nakledilir, İbnü'l-Esir, III, 6.
45 İbn Hayyat, 196.
46 İbnü'l-Esir, II, 480.
47 İbnü'l-Esir, III, 22.
48 İbnü'l-Esir, III, 25
49 İbn Asem, 355.

den deniz kırmızıya dönüştü. Bu savaşta Bizanslılar büyük bir yenilgi aldılar. Konstantin, savaşta yaralanarak kaçmak zorunda kaldı.[50] Savaşı kaybeden Kostantin Sicilya'ya sığındı ise de Sicilyalılar tarafından öldürüldü.[51] Bu savaş, İslam Tarihinde ilk deniz savaşı olarak bilinir ve "yelkenler savaşı" anlamında "Zatu's-Sevari" olarak adlandırılmıştır.

Savaşın nerede geçtiği hususu ihtilaflıdır.[52] Kuzey Afrika'daki Zivare Koyu'nda[53] olduğu belirtilse de, Anadolu kıyılarında yani Antalya Teke yarımadası kıyılarındaki Likya sahilinde[54] yani Finike denilen yerin açıklarında gerçekleştiği görüşünü belirtenler de bulunmaktadır.[55] Bu savaşla Bizans'a vurulan darbe sayesinde Muaviye, Bizans'a sefere çıktı ve İstanbul boğazına kadar ulaştı.[56]

50 Ostrgosky, 108.
51 İbnü'l-Esir, III,14.
52 Sallabi, 220.
53 Hasan İbrahim Hasan, I, 335.
54 Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, 22; Mantran, 98.
55 Muhammed Hudari Bek, "Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi", Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1992, II, 199.
56 İbn Kesir, X, 243.

III. BÖLÜM
İÇ İSYANIN NEDENLERİ

Hz. Osman dönemini sükun ve karışıklık dönemi olmak üzere iki kısma ayırıyoruz.[1] İlk altı yıl sükun dönemi olarak geçerken, son altı yıla karışıklıklar hakim olmuştur. Hz. Ömer'in oturttuğu devlet çarkı bir müddet daha devam etse de Hz. Osman'ın uygulamaları ve dönemsel faktörlerin müdahalesi sebebiyle düzen bozulmuş, toplumsal ayrılıklar ve sıkıntılar çıkmış sonuçta I. fitne dönemi diyeceğimiz dönem başlamıştır. Burada problemlerin sebeplerini işlemek istiyoruz. Hz. Osman döneminin son yıllarında sorunların sebeplerini şöyle sıralayabiliriz:

Adaletsiz Paylaşım (Divan Teşkilatı)

Hz. Osman döneminde ortaya çıkan iç karışıklıkların ana nedenlerinden biri, ekonomiktir. Devletin uyguladığı ekonomik politikalar ile bunun ortaya çıkardığı gelir adaletsizliği bu sorunların esas nedeni olmuştur. Halifenin öldürülmesinde diğer sorunlardan daha etkin rol oynayan bu faktör, hiç şüphesiz fetih hareketlerinin getirdiği ganimetin adaletsiz dağıtımı sebebiyle ortaya çıkmıştır.

Hz. Ömer zamanında yapılan fetihler neticesinde birçok ganimet elde edilmiş, ata dağıtımı için "divan" sistemi oluşturulmuştu. Bu uygulamaya göre herkese eşit miktarda maaş verilmiyor, Hz. Peygamber'e yakınlık ve Müslümanlığa hizmet esas alınıyordu. Ancak Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebu Bekir'in uygulamadığı bu eşitsizlik temeli üzerine dayalı sistemin oluşturduğu adaletsizliği, Hz. Ömer de itiraf etmiş ve vefat ettiği sene bu uygulamayı kaldıracağını, herkese eşit ücret vereceğini söylemiş ancak ömrü vefa etmemişti.[2]

1 İbn Sad, III, 60.
2 Yakubi, II, 45.

Gerçi Hz. Ömer kendi döneminin şartları içinde bu yanlış sisteme karşı bazı koruyucu tedbirler almıştı. Bu bağlamda valilerin mallarına el koyuyor,[3] Kureyşlileri Medine dışına göndermiyor, şehirlerde yüksek bina yapmayı yasaklıyordu. Bunlar geçici tedbirler olsa da o dönemde bu sistemin açıklarını bir nebze kapatmıştı.

Hz. Osman, Hz. Ömer'in kaldırmak istediği Divan sistemini devam ettirdi. Divan, Hz. Osman döneminde İslam'a faydası dokunan kişilerin taleplerini günü birlik karşılayan hatta aşırı talepleri karşılayamayan bir müesseseye dönüştü. Artık özellikle Kureyşliler hiç uğraşmadan zenginlik içinde yaşarken, savaşlarda ömürleri geçenler Kureyşliler kadar bu zenginlikten faydalanamıyordu. Savaş meydanlarında meşakkatli bir hayata katlanan askerler ile zenginlik ve lüks içinde ihtişamlı bir hayat süren Kureyşli Müslümanlar arasında büyük dengesizlikler ortaya çıkmıştı. Çoğunluğu bedevilerden oluşan askerler kendileri savaşlara katılmış oldukları halde, elde edilen bol miktardaki ganimetin Kureyşli yönetici ve komutanlara tahsis edildiğini görüyorlardı. Fetihlerden, küçük bir azınlık kazançlı çıkıyordu. Nüfusun yoğunluğu Arabistan'ın kuzeyinde temerküz etmişken, fetihler merkezden uzaklaşmışken, fatihler kuzeydeki garnizon şehirlerde (Kufe, Basra, Füstad) otururken, ganimetin hala Medine'ye gönderilmesi ve burada bol miktarda dağıtılmaya devam edilmesi, düşünülmesi gereken bir konudur ve problemlerin de kaynağı olacaktır.[4] Gerek divan teşkilatının adaletsiz bir şekilde dağıtıma devam etmesi, gerekse de Kureyşlilerin kuzeydeki zenginlik bölgelerine yerleşip bol mal biriktirmeye başlamaları zamanla sorun teşkil etmeye başladı.

Esasen Hz. Osman döneminde refahın artması fitnenin gerçek amili değildir. Esas amil artan bu refahın adaletsizce dağıtılmasıdır. O dönemde sahabenin edindiği mallar konusunda birkaç örnek vermek istiyoruz:[5]

3 Örneğin Irak valiliğinden azlettiği Sad'ın mallarını taksim etmişti, İbn Sad, III, 138.

4 Vaglieri, "Raşid Halifeler ve Emeviler", *İslam Kültür ve Medeniyeti*, çev: İlhan Kutluer, İstanbul 1988, I, 82.

5 Detaylı anlatımlar ve mal listeleri için bk. Cabiri, 368.

-Hz. Osman, öldüğünde 50 bin dinar ve 30 milyon dirhem para bırakmıştı. Medine'de dilden dile anlatılan bir evi, Rebeze'de bin devesi. iki yüz bin dinar değerinde Vadilkura ve Hayber'de yerleri,[6] Huneyn'de de birçok at ve develeri bulunuyordu.[7]

-Zübeyr b. Avvam'ın vefatından sonra Mısır, İskenderiyye ve Basra'da arazileri, Medine'de on, Basra'da iki, Kufe'de ve Mısır'da birer evi bulunuyordu.[8] Ayrıca 50 bin dinar miras bırakmış[9] ve yine bin at, bin köle, bin cariyesi vardı.[10]

-Talha b. Ubeydullah'ın Irak'tan gelen geliri günlük bin dinara ulaşmıştı. Kufeliler arasında meşhur olan bir evinden bahsedilir.[11] Öldüğünde hazinedarının yanında 2.200.000 dirhem parasının olduğu nakledilir.[12]

-Abdurrahman b. Avf, yüz at, bin deve ve on bin koyuna sahip olduğu halde vefat etmiş, malının değeri 336 bin dinara ulaşmıştı.[13] Dört hanımından sadece birine düşen mirası 80.000 dirhem olduğu nakledilir.[14] Medine'de geniş bir köşk bırakmıştı.[15]

-Zeyd b. Sabit, vefatından geriye değeri yüz bin dinarı bulan mallar, sahip olduğu köyler dışında kazmalarla kırılabilen altın ve gümüş külçeler bırakmıştı.[16]

-Mikdat, Medine'deki Cürf semtinde yüksek balkonları olan güzel bir ev inşa etmişti.[17]

-Ya'la b. Münebbih, ölünce alacakları ve kiradaki gayr-i menkullerden başka değeri beş yüz bin dinara ulaşan bir miras bırakmıştı.[18]

6 İbn Sad, III, 72.
7 Mesudi, *Mürucü'z-Zeheb*, Beyrut 2002, II, 485.
8 Buhari, Humus, 13.
9 İbn Sad, III, 100..
10 Mesudi, II, 485.
11 Mesudi, II, 486.
12 İbn Sad, III, 202.
13 İbn Sad, III, 127.
14 Mesudi, II, 485.
15 İbn Kesir, X, 255.
16 Mesudi, II, 486.
17 Mesudi, II, 486.
18 Mesudi, II, 486.

-Sad b. Ebi Vakkas vefat ettiğinde 250 bin dirhem bırakmıştı.[19] Sad'ın Medine'de yaptırdığı ev, teraslarla ve balkonlarla süslüydü.[20]

Mesudi bu haberlerle ilgili olarak şu yorumu yapar:

> Bu bölüm Osman zamanında mal sahibi olanlar hakkındadır ki, anlatılması uzun, tarifi çok sürer. Oysa Ömer zamanında böyle bir şey yoktu. Onun yolu açık ve berraktı.[21]

Mesudi, daha sonra hayıflanarak sözlerini şöyle sürdürür:

> Ömer, Kufe'ye gönderdiği üç bürokratına bir koyun tahsis eder ve bir koyunu onlara bölüştürürdü. O hacdan dönünce harcadığı paranın miktarını öğrenince "Çok harcamışız!" diye hayıflanırdı. Ömer'in uygulamaları nerede, şu yukarıda anlattıklarımız nerede?[22]

Mesudi, böylece bu tür zenginlik örneklerinin yöneticinin tavrından kaynaklandığına vurgu yapar.

Hz. Osman, Kisra'dan kalan arazileri Zübeyr, Talha, Habbab, Said b. Zeyd, Adiy b. Hatem ve Halid b. Urfuta gibi sahabilere ikta olarak dağıtmıştı.[23] Adaletsiz mal dağıtımı sadece Kureyş'in kendisi ile de kayıtlı kalmıyordu. Kureyş'e bağlı olan mevaliler bile, diğer kabilelere bağlı mevalilere üstün tutuluyor ve onlara maaş bağlanırken diğerlerine verilmiyordu. Çünkü, Kureyşlilerin "Biz diğerleri gibi değiliz." şeklindeki baskılarına dayanamayan halife, onların mevalilerine de maaş tahsis etmişti. Böylece toplumda Kureyşlilerin arisrokrat tavırları mevalilerinde bile devam ediyor, halkın malı belli bir zümre eliyle yağmalanıyordu.[24]

Bu durum, günümüz tabiriyle söylersek kapitalist bir yapı arzediyordu. Bir tarafta hiç çalışmadan çok kazanan, diğer tarafta çalıştığı halde mal edinemeyen insanlar vardı. Servetin büyük bir bölümünün sahabenin ve Kureyş'in elinde yığılması, Ebu Zer'in uyardığı gibi isyana sebep olurdu ve öyle de oldu. Bu şekilde adaletsiz gelişen zenginlik, haklı olarak

19 İbn Sad, III, 138.
20 Mesudi, II, 486.
21 Mesudi, II, 486.
22 Mesudi, II, 486.
23 İbn Şebbe, 1021.
24 İbn Şebbe, 989.

kıskançlıklara ve sonuçta isyanlara dönüştü.[25] Medine'de Hz. Osman'ı kuşatanlar, "sürgünlerin dönmesini, yoksullara yardım edilmesini, feyin artırılmasını, dağıtımda eşitlik olmasını, eşit dağıtım yapan görevlilerin atanmasını" istediler ve bunun yazıyla kayıt altına alınmasını da talep ettiler.[26] Onlar malın belli merkezlerde belli kişilere değil, eşit dağıtılmasını talep ettiklerini söylüyorlardı.[27] Bu adaletsiz dağıtıma karşı ilk tepkinin fetihlerde büyük fedakarlık gösteren Bekr, Ezd, Rebia, Temim ve Kuda gibi kabilelerden gelmesi dikkat çekicidir.[28]

Ganimet dağıtımı kurumsallaştırılabilseydi, bu problemler bir nebze azaltılabilirdi. Malın halka dağıtımındaki adaletsizlik giderilip, dağıtım sadece halifenin ve valilerin arzusuyla değil, bir disiplin ve kural içinde adaletli bir sisteme dönüştürülebilseydi bunlar olmayacaktı. Bu adaletsizliğin ve kuralsızlığın bir tek örneğini verirsek, Hz. Osman'ın Cahiliyye dönemindeki eski ortağı Abbas b. Rabia b. Haris bir gün gelerek Halife'ye Basra'ya gideceğini, valisi İbn Amir'e kendisine yüz bin lira vermesini emretmesini istemiş, halife de onun isteğini yerine getirmiştir.[29] Tabi ki, halka ait olan bir malın bu şekilde hoyratça harcanması toplumsal dinamikleri harekete geçirecek ve isyanlara sebep olacaktır.

Sonuçta Mısır, Kufe ve Basra'da oturan fatihlere ait olması gereken gelirlerin, adaletsiz paylaşımı bu eyaletlerde huzursuzluğa sebep oluyor itirazlar yükseliyordu.[30] Ancak bu divan sistemini değiştirmek de mümkün olmuyordu. Bu noktada sıkıntılı durumda bulunan ve iyi bir maaş alabilme umuduyla askere yazılan çok sayıda bedevi Irak ve Mısır'a göç etse de karşılığını bulamıyordu.[31] Sıkıntının giderilebilmesi için harp ganimetlerinin artması veya en azından devam etmesi gerekiyordu. Ancak özellikle doğuda yapılan fetihlerden elde edilen gelirlerin azalması, ordunun devamlı surette büyümesi ve top-

25 Taha Hüseyin, *el-Fitnetü'l-Kübra-Osman*, 109.
26 İbn Hayyat, 211.
27 Taberi, IV, 355.
28 Yiğit, "Osman", *DİA*.
29 Taberi, IV, 404.
30 Apak, 206.
31 Akarsu, 157.

lanan vergilerin yeterli olmaması gibi amiller, bu döneme damgasını vuran ekonomik krizin temellerini teşkil etmişti. Bazı Arap kitlelerinin ansızın zenginleşmesinin kaçınılmaz neticesi olan iktisadi buhran Halife'ye karşı muhalefeti artırdı.

Yukarıda aktardığımız görünümü sanki normalmiş gibi meseleyi halifenin fazileti bağlamında aktaran müelliflerimiz de yok değildir. Bunlardan İbn Kesir şöyle demektedir:

> Onun zamanında hemen hemen her gün insanlar hayır ve bereketi paylaşırlardı. İnsanlara, ey Müslümanlar topluluğu! Gelin, size verilecek bağışları alın, denilir, onlar da gelip bu bağışları bol bol alırlardı. Sonra onlara: Gelin erzakınızı alın, denilir, onlar da gelip erzaklarını bol bol alırlardı. Sonra onlara: ey insanlar, yağ ve bal almaya gelin, denilirdi. Bağışlar devamlı surette üzerlerine akardı. Erzakları, etraflarında dolaşırdı. Düşmanlardan korunmuşlardı. Aralarındaki münasebetler güzeldi. Hayır boldu. Hiçbir mü'min, diğer bir mü'minden korkmuyordu. Hangi mü'min, diğeri ile karşılaşsa, kardeşlik muamelesi görürdü. Birbiriyle ülfet eder, nasihat verir, dostça geçinirlerdi.
>
> Ancak onlara denilmişti ki, "İlerde bazılarınız diğerlerine tercih edilecektir. Böyle bir şey olunca siz sabredin. "Eğer Müslümanlar, bu durumu gördüklerinde sabretselerdi, kendilerine verilecek bağışlar, erzak ve hayırlar bol bol yetecekti, ama onlar, "Hayır vallahi, biz bu duruma dayanamayız, sabredemeyiz." dediler. Allah'a yemin ederim ki, onlar ne amaçlarına ulaştılar, ne de selamette kaldılar. Aksine kılıç, İslam ehline karşı kınından çekildi, ama bu kılıcı onlar kendi kendilerine çekmiş oldular. Yemin ederim ki bu kılıç, kıyamet gününe kadar onlara karşı çekilmiş vaziyette kalacaktır.[32]

Bu anlatım tarzının ilk bölümü, her şeyin güllük gülistanlık olduğu izlenimini veriyor. Üstelik bu kadar nimete rağmen insanların şikayetçi olması da diğer bazı müelliflerce nankörlük ve şükürsüzlük olarak nitelendirilmiştir.[33] Esasen bizim anlattığımız da budur. Divana kayıtlı bir grup -özellikle de Kureyşliler- bolluk içinde yaşarken, fütuhata çıkan eyaletlerdeki insanlar bu duruma itiraz ediyorlardı.[34] Esas problem olan konu zaten böyle adaletsiz bir dağıtımdı.

32 İbn Kesir, X, 347.

33 Hamis, 92.

34 Bütün ganimetlerin humusu, Medine'ye ulaşıyor ve burada dağıtılıyordu, bu da problemi artırıyordu. Çünkü bu ganimetin gelmesini sağlayan diğer kabilelerdeki insanlara, pay ayrılmıyordu, İbn Asem, 361.

Ayrıca yukardaki pasajın ikinci bölümünden şu çıkıyor; "Adaletsizliğe razı olmak gerekir. Değilse kılıç musallat olur (!)" Esasen bu anlayış, zulme boyun eğmeyi, adaletsizlik karşısında susmayı, ganimetin yağmalanmasına ses çıkarmamayı dile getirmektedir. İşte Ebu Zer gibi bazı sahabiler buna karşı çıktılar ve halifeyi uyardılar.

Bütün bunların dışında fetihlerin sona ermesi ile ganimetin azalması, ihtidalar sebebiyle cizye gelirlerindeki düşüş gibi durumlar sebebiyle ekonomik bir kriz söz konusuydu.[35] Buna birde adaletsiz dağıtım eklenince sosyal patlamalara zemin hazırladı.

Anlattıklarımızı özetleyen bir örnekle bu bölümü bitirelim: Hz. Osman'ı muhasara edenler, mal dağıtımındaki adaletsizlikten şikayet etmişlerdi. Halife ise Hz. Ömer'in de böyle davrandığını belirtince onlar, "Ey Allah'ın düşmanı! Senin verdiğin Ömer'in verdiğinin yüzde birine ulaşmaz. Sen bizim malımızı çaldın!" şeklinde cevap vermişlerdi.[36]

İlk Neslin Neden Olduğu Göç Sorunu

Sahabenin şehirlere dağılıp zenginlik görüntüleri ortaya koyması Hz. Ömer'in en büyük korkusuydu.[37] O Kureyş'in haksız yere insanların malını gasbetme niyetinde olduğunu biliyordu. Bir defasında bunu ifade için şöyle demişti:

> Kureyş, Allah'ın malını, insanlara değil, kendilerine tahsis etmek istiyor. Ben sağ oldukça buna izin vermeyeceğim ve Medine'nin çıkışında bekliyorum (onları diğer şehirlere göndermeyeceğim). Kureyş'in boyunlarından ve bellerinden tutup ateşe düşmesini önleyeceğim.[38]

Hz. Ömer'in bu söylemiyle, mal temerküzüne karşı çıkıp, "Ateş taşıyan kervan!" diye Şam'da bağıran Ebu Zer'in çığlığı örtüşmektedir.[39]

İbn Esir bu durumu şöyle aktarır:

35 Mehmet Mahfuz Söylemez, *Güç ve İktidar*, İstanbul, 2011, 30.
36 İbn Asem, 407.
37 Cabiri, 364; Apak, 251.
38 Taberi, IV, 396-7.
39 Yakubi, II, 68.

> Hz. Ömer, Kureyş kendisinden iyice usanıncaya kadar vefat etmemişti. O Kureyşlileri Medine'ye tıkayıp bırakmıştı. Çünkü şöyle diyordu: "Benim bu ümmet için en çok korktuğum husus, onların dünyanın muhtelif yerlerine dağılmalarıdır." Kureyş'ten herhangi bir kimse gaza için Hz. Ömer'den izin isteyecek olsa Hz. Ömer ona şöyle derdi: "Sen Rasulullah ile birlikte gazaya çıkmış kişisin ve o gazalar bugün çıkacağın gazalardan çok daha hayırlıydılar. Sen en iyisi gel de şu dünyayı görme ve dünya da seni görmeyiversin."[40]

Hz. Osman ise Hz. Ömer'in problem çıkaracaklar korkusuyla kuzeye göndermediği Kureyşlilerin kuzeydeki eyaletlere yerleşmelerine izin verdi. Bunlar kuzeye gidip yerleşince toplumda büyük saygı görseler de, bunların çocuklarının bu saygınlığı kullanıp halkın üzerinde hegemonya kurma durumu oluşacaktı. Nitekim böyle de oldu. Mal ve ganimetin getirdiği lüks ve müreffeh hayatla birlikte[41] sahabe ve çocuklarının Hz. Osman'ın izniyle beldelere dağılmaları ve edindikleri mallarla üstünlük taslamaları kötü sonuçlar doğurdu.[42] İslam'da ilk bozulma ve toplumsal fitnenin bu şekilde ortaya çıktığı nakledilir.[43] İslam'da önceliği olmayan bu insanlar beldelerde ön plana çıktılar. Göç eden Kureyşlilerin ekabir tavırları, yerli insanların ve mevalinin tepkisine neden oldu.[44]

Tuleka ve Ahdas'ın Neden Olduğu Sorunlar

Yetişen yeni nesil ile eski nesil arasındaki yaşantı farkı, dini, kültürel, sosyal ve siyasal alanda yaşanan değişim, sahabe toplumunun geri plana çekilmesi ve "Ahdas (yeni yetme)" denilen yeni neslin ortaya çıkışı Hz. Osman dönemi karışıklıklarının en önemli faktörlerinden sayılır. Yeni nesil, Mekke'deki ayetlerin iniş tecrübesini, geçmiş kavimlerin durumlarını, onlardaki ezen-ezilen çekişmelerini, kıyamet sahneleri tecrübesini yaşayan ilk Müslümanların bilincine yer-

40 İbnü'l-Esir, III. 70.
41 İbn Şebbe, 1022.
42 Hudari Bek, II, 201; Apak, 246.
43 Taberi. IV. 397.
44 Taberi. IV. 397.

leşen Müslümanlığı özümseyememişlerdi.[45] Kısacası onların dini hassasiyetleri zayıftı.[46]

Dünyanın Müslümanların önüne serilmesi, yeryüzünün hazinelerinin onların önlerine açılması[47] sonucu gelen mal akışına rağmen,[48] eskiden bir parça ekmekle yetinenlerin şimdi belki 100 kölesi vardı, ancak bununla da yetinmiyorlardı. Hz. Peygamber'in, "gözünü toprak doyurur" hadisi adeta hissediliyordu.[49] İnsanlar, mal biriktirmekte yarışıyor,[50] köle ve cariye toplamak için mücadeleler veriliyordu.[51]

Yeni gelen bu nesil, Hz. Ali'nin Hz. Ömer gibi bir halife olabileceği düşüncesiyle, özgür bir ortam arzusuyla daha mülayim olan Hz. Osman'ın seçilmesini istemişti. Hz. Osman'ın gelmesiyle birlikte özellikle "Ahdas" dediğimiz yeni nesil eğlence alemleri düzenlemeye başladı. Güvercin uçurma eğlenceleri,[52] atıcılık[53] ve tavla oynama yaygınlaşmıştı. Bunun üzerine halife evlerden tavlaları toplatıp yaktırmış,[54] güvercinleri kesmeyi emretmişti.[55] Nefis yemek kültürü yaygınlaşmıştı. Halife, toplumun bozulmasına karşı dikkatli davranmaya çalışıyordu. Ancak önceki halife ile arasında gerçekten de kişilik farkları

45 Cabiri, 439.
46 Örnek verecek olursak; Humran b. Eban, iddeti bitmemiş bir kadınla evlenince Hz. Osman tarafından Basra'ya sürülmüştü. Ancak bu şahıs burada muhalefet içinde yer almıştı, Taberi, IV, 327.
47 Harun Yıldız, "Hariciliğin Erken Dönem Tarih Algısı: Salim b. Zekvan Örneği", *e-makalat, Mezhep Araştırmaları*, II/2 (Güz 2009), 16.
48 Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır, 1952, 156.
49 "Adem oğlunun altından bir vadisi olsa o kendisinin iki vadisi olmasını ister. Onun ağzını topraktan başka birşey asla dolduramaz." Buhari, Rikak, 10; İbn Şebbe, 707.
50 Bu dönemle ilgili anlatılan Salebe Kıssası bulunmaktadır. Vaizlerin sürekli naklettikleri bir olaydır. Bk Taberi, Tefsir, Tevbe 75. ayetin tefsiri; Ancak bu kıssasının aslı yoktur. On yıl içinde bir koyundan Medine'ye sığamayacak kadar koyunların çoğalması gibi saçmalıklar barındırmaktadır. Bk. Ekinci, 131, 190; Kadir Paksoy, "Salebe Kıssasıyla İlgili Rivayet Üzerine Sened Ve Metin Esaslı Tahliller", *Yeni Ümit Dergisi*, İstanbul 2005; Ahmet Nedim Serinsu, *Kuran ve Bağlam*, İstanbul 2008, 274.
51 Sallabi 328.
52 Taberi, IV, 398.
53 Zehebi, 157.
54 İbn Şebbe, 988.
55 İbn Asakir, XXXIX, 229.

vardı. Bir defasında Hz. Osman'a, kendisinin lüks yemekler yediği, Hz. Ömer'in ise böyle davranmadığı söylenince, "Allah Ömer'e rahmet etsin hiç kimse onun kadar takvalı olamaz." demek zorunda kalmıştı.[56]

Halifenin etrafında toplanan ve onu bozan[57] grup ise "Tuleka" dediğimiz Mekke fethinde zorunlu olarak ve menfaat gereği İslamiyet'i seçmiş olup, İslami hassasiyeti yüksek olmayan kimselerdi. Bunlar Hz. Osman'ın ihtiyarlık ve akrabaya düşkünlük gibi zaaflarını rahatlıkla kullanıp haksızlıklara neden oluyorlardı. Hz. Peygamber'in ashabı ise bu dönemde adeta bu grup tarafından kenara itilmişti. Onlar, Hz. Osman'a muhalif bir tavır içine girmek zorunda kalmışlardı. Bu bozucu grup Hz. Osman'ı doğru olmayan bilgilerle yanıltıyorlardı. Bu sebeple sahabeden Ammar ve İbn Mesud gibileri Hz. Osman'ın emriyle mescitte dayak yemişlerdi.[58] Mekke'nin fethinden sonra müslüman olan ve yirmi yıl sonra Hz. Osman'ın halifeliği devrinde, tekrar hakimiyeti ele almaya başlayan Emeviler, sahabiler arasında adeta tekrar eski Mekke günlerine dönüş korkusu yaratmıştı. Sahabenin Emevi gençlerin valiliklere atanmasına ve kendilerinin yeni görevlerde yer almamasına karşı çıkmalarının altında bu tür kaygılar olsa gerektir.

Sonuçta sahabe neslinin yeni nesil ile yer değiştirmesi süreci çok sancılı olmuş ve halifenin katli gibi İslam tarihi açısından hiç de hayırlı olmayan olaylar gerçekleşmiştir. Sahabe nesli bürokrasiye hakim olmuş Ümeyyeoğullarına karşı itiraz ederken, taşralılar ise bütün Kureyşlilere itiraz ediyorlardı.

Kabileler Arası Çekişmeler ve Kureyş Problemi

Hz. Peygamber döneminde Araplar arasındaki kabile mücadeleleri, İslam'ın güçlenmesine paralel olarak azalmıştı. Ancak Hz. Peygamber döneminden sonra irtidat olaylarında

56 Taberi, IV, 401.
57 İbn Şebbe, 1169.
58 Belazuri, VI, 146, 161.

ve sonraki bazı gelişmelerde kabilecilik anlayışının güç kazandığı görülmektedir. Hz. Osman dönemindeki fütuhatın bir önceki halifenin dönemine nispetle yavaşlamasından sonra kabileler arasındaki mücadelenin artması önemli bir problem olmuştur.

Fetihlerden sonra, yönetim ve ganimetin Kureyş'in elinde olduğunu ve kendilerinin ikinci planda kaldıklarını düşünen kabilelerin tepkileri artıyordu. Asabiyetin hortlaması, mevalinin küçük görülmesi, bu sonucu doğuruyordu. Hz. Osman'ın katledilmesine sebep olan ayaklanmadaki katiller içinde bariz bir şekilde Kureyşli olan sadece Muhammed b. Ebi Bekir idi.[59] Bu Kureyş'e tepkiyi gösteren önemli bir ayrıntıdır. Muhalifler özetle, "Savaşlarda hep biz vardık. Zaferlerin kazanılmasında en büyük pay bizim. Orduyu oluşturan ve kılıcı kullanan yine bizleriz. Fakat biz kendimizi idare edemiyoruz. Şehrimizin valisi, amili, muhasibi, komutanı biz değiliz. Bize hep Kureyş hükmetmektedir." anlamında sözler sarfederek tepkilerini ortaya koyuyorlardı.[60] Bu itirazı destekler mahiyette Basra'dan Medine'ye gelen asi topluluk içindeki Abdülkays'ın kendisini ikna etmeye çalışan Zübeyr b. Avvam'a, "Peygamber vefat edince içinizden birine biat ettiniz ve vallahi bize bu konuda bir şey sormadınız, yine de size razı olup uyduk. Sonra o da vefat etti ve içinizden birini halef bıraktı, bize bu konuda da bir şey danışmadınız, razı olup uyduk. Emir ölünce işi altı kişiye bıraktı, yine bize danışmadan Osman'ı seçip biat ettiniz." şeklindeki serzenişi, aslında bu kabilelerin başından beri merkezi hükümetle sorunları olduğunun göstergesinden başka bir şey değildi.[61]

Hz. Osman, kabileler arası dengeyi gözetmiyordu. Hz. Ömer, başına buyruk davranan Müslüman orduları genel komutanı Halid b. Velid'i azletmişti. Ama Hz. Osman'ın başına buyruk davranan Şam valisi akrabası Muaviye'yi azletmemesi, büyük problemlerin çıkmasına neden oldu. Ni-

59 Apak, 207.
60 Detaylı bilgi için bk. Algül, 451.
61 Detaylı bilgi için bk, Akarsu, 187.

tekim bu durum halifenin muhasarası sırasında gündeme gelmişti.[62]

Hz. Ömer'in değişik kabile temsilcilerinden oluşturduğu şûra yapısı Hz. Osman döneminde tam olarak devam edemedi. Bazen çoğunluğun görüşlerine tabi olmadı, hislerini ön plana çıkardı, Emevilerin arzusu ile birçok tayin yaptı. Son dönemindeki karışıklıklar sırasında çoğunluğun yaptığı tenkitlere kulak tıkadı. Bunun sonucunda da zaten kurumsallaşamamış şûra dağıldı ve yerini Emevi sülalesinin öncülerinin halifeye akıl verdiği bir oluşum aldı. Bu yeni oluşum meseleleri çözüm yeri olan şûranın tersine problem üreten bir merkez gibi işliyordu.[63]

Emevileri önceleyen bu uygulamalar, halifeliğin güç ve dayanaklarının elden çıkmasına ve İslami duyarlılıktan uzak olan resmi makamdaki kişilerin yaptığı haksızlıklar da halkın itirazlarına sebep olmuştu. Hz. Ömer, Kureyş aristokrasisini sıkı denetim altına almışken, bu dönemin adil uygulamalarını yaşamış olan halk, bütün haksızlıklara itiraz etmeye başlamıştı. Oysa Hz. Osman, halk desteği ile halife olmuştu. Ama ortaya koyduğu bu tür icraatlar sonucu halkın desteğini kaybetti. Çünkü o, halkının üzerine onları memnun edecek, onlara hizmet edecek kimseleri vali tayin etmiyor, Emevilerin isteği üzerine akrabalarından birilerini vali olarak görevlendiriyordu. Bu uygulamasını da, "Ebu Bekir ve Ömer akrabalarına yardım etmemişlerdi. Ben yardım edeceğim."[64] diyerek savunuyordu. O, halkın istemediği damadı Mervan b. Hakem'i devlet katipliğine getirdi. Mısır valisi Amr b. As'ı azlederken, yerine -geçmişi problemli- sütkardeşi Abdullah b. Sad b. Ebi Serh'i Mısır valisi yaptı. Sad b. Ebi Vakkas gibi bir valiyi de azlederken, yerine akrabası Velid b. Ukbe'yi Kufe valisi yaptı. Akrabalarını kayırması

62 Hz. Ali şöyle diyordu: "Muaviye, Hz. Ömer'in kölesinden korktuğu kadar senden korkmuyor. Şu anda Muaviye bir münker yapıyor, bunu da senin emrettiğini söylüyor." Taberi, IV, 338.

63 Apak. 204.

64 Belazuri, VI, 133.

halkı kızdırmıştı. Sahabiler ve Ensar ona karşı tavır aldı.[65] Toplumu dizginleyemedi ve hilafetin yetkilerini gerektiği gibi kullanamadı.

Zaten toplum kabilesel çekişme zemininde büyüyen bir toplumdu. Birbiriyle kan davası olmayan kabile neredeyse yok gibiydi. İslam bunları ortadan kaldırmış ve din kardeşliğine çağırmıştı. Hz. Peygamber ve ilk halife döneminde bu tür kabile çatışmalarının ön plana çıkmasına büyük ölçüde izin verilmemişti. Oysa Hz. Osman'ın kabilesini öncelemesi toplumda küllenmiş kavgaları yeşertti. Devam eden Irak-Şam çekişmesi, Erzurum'un fethi sırasında ortaya çıkacaktır. Müslüman ordusu içindeki iki grup ganimet yüzünden neredeyse birbiriyle savaşacak noktaya gelecektir.[66] Daha ilginç bir örnek verirsek: Gatafanlı Salim'in Fezareli Zümeyl ile kavga etmesi sonucunda yaralanarak tedavi ettirilmek için Medine'ye getirilmesi üzerine, olaydan haberdar olan Hz. Osman'ın Fezareli eşi Ümmü Benin bt. Uyeyne b. Hısn, doktora rüşvet vererek Salim'i zehirlettirerek öldürtmüştü.[67]

Yeni Müslüman Olanların İntikam Duygusu

Müslümanların diğer milletlerle karşılaşmaları ve tarafların birbirlerinden etkilenmeleri, İslam toplumunda bazı problemlerin ortaya çıkmasına ve giderek büyümesine neden olmuştur. Müslümanların fethettikleri yerlerde yaşayan milletlerin, Müslümanlardan intikam alma düşünceleri ve bu çerçevede yürüttükleri faaliyetler önemli bir olaydır.

Hz. Ömer döneminde başlayıp Hz. Osman döneminde hızla devam eden fetihlerde, birçok topluluk devletin tebası haline gelmişti. Bu fetihler sonucunda, devlet içinde zimmi konumuna düşen Bizans ve Sasani İmparatorluğu'nun eski tebaları İslam'ın yayılmasından itibaren, -açıktan olmasa da- devletin gizli muhalifleri olmuşlardı. Fetihlerin durmasıyla bu geniş halk kitleleri, geçmişte sahip oldukları servet ve refahı

65 Suyuti, 156.
66 İbn Asem, 343
67 Belazuri, VI, 118.

aramışlar, karşı karşıya kaldıkları bu durumun nedenlerini, sonuçlarını, getirdikleri ve götürdüklerini sorgulamaya başlamışlardı. Şehirlerde bulunan halkın bir kısmının Müslüman olmaması veya yeni dinlerini benimseyememeleri, sosyal hayatta bir değişimi, daha açıkçası bir bozulma sürecini beraberinde getirdi. Büyük bölümü sonradan Müslüman olmuş ve Kufe ile Basra'da yerleşmiş olan kabileler, fetihlerde gösterdikleri performans nedeniyle yönetimin de kendilerinde olması gerektiğine inanmaya başlamıştı.[68]

Bu bağlamda fetihlerin en yoğun yaşandığı yer olan İran bölgesi örneği üzerinden konuyu izah etmek istiyoruz: Arap-İran ilişkileri, eskiden beri İranlıların kendilerini Araplardan üstün görme esası üzerine kurulmuştu. Arapları aşağılıyorlar, onları yönetilmesi gereken bedeviler olarak tahkir ediyorlardı. Sasanilerin ünlü komutanı Rüstem'in, Kadisiye Savaşı öncesi, yapılan görüşmeler sırasında Müslüman elçilere karşı Arapları kastederek sarf ettiği tahkir edici sözleri, İranlıların Araplara karşı nasıl bir zihni durum içerisinde olduklarını, onlardaki İslam öncesinden gelen bakış açısını göstermesi açısından önem arz etmektedir.[69]

Bu anlamda kendilerinde gördükleri ihtişam ile gurura kapılan İranlılar, o dönemde güçlü devletleri olmayan ve dağınık halde yaşayan Arapları önemsemiyorlar, hakir görüyorlar, kendilerinin bir alt sınıfı ve halk tabakası olarak vasıflandırıyorlardı.

Sasanilerin Kadisiye'deki orduları, bütün kalabalıklığına, teçhizatına, fillerle desteklenmesine, İranlıların en önemli komutanı Rüstem'in yönetmesine rağmen sonuçta mağlup oldu ve Rüstem öldürüldü.[70] Bunun arkasından başkentleri Medain'de de tutunamadılar.[71] Daha sonra Celula'da karşı koymaya çalıştılar ve yenildiler.[72] En büyük darbeyi ise

68 Akarsu, 157.
69 Bk. İbnü'l-Esir, II, 305.
70 Belazuri, *Fütuhü'l-Buldan*, 257.
71 İbn Kesir, VII, 43.
72 Belazuri, *Fütuhü'l-Buldan*, 265.

Fethu'l-Fütuh (Fetihler Fethi) denilen Nihavent Savaşı'nda aldılar.[73] Hazineleri Müslümanların eline geçti.

Küçük gördükleri Arapların, gözlerinde büyüttükleri kendi imparatorluklarını 5-10 yılda yerle bir edip İran'ın önemli şehir merkezlerini ele geçirmeleri ve son Sasani kralı Yezdicerd'in İslam orduları önünden çekilip kaçarken[74] kırsalda bir değirmenci tarafından öldürülmesi[75] üzerine imparatorluklarının yıkılması İranlılarda bir şok meydana getirmişti. Onlar bu mağlubiyeti hazmedememişlerdi. Zira kendileri Araplara hakim bir zümre iken, bir anda mevali olmuşlardı. Yönetici iken, yönetilen konumuna düşmüşlerdi.

Yezdcerd'in arka arkaya gönderdiği bir düzine ordunun savaşlarda mağlubiyeti, Sasani devletinin tarihe karışması ve bu hızlı fetihlerle Araplar tarafından ülkelerinin istila edilmesi sonucu, İranlılar Arap fetihlerini kin ve nefretle karşıladılar. Savaş meydanında yenilen İranlılar zamanla İslam'ı benimseseler de bu yeni güce (Araplara) karşı tepkilerini değişik boyutlarda sürdürmeye devam ettiler.

Hz. Ömer'in fetihlere karşı tavrından şunu seziyoruz ki; o, kendi döneminde özellikle İran bölgesine yapılan fütuhatın bu kadar hızlı olmasını istemiyordu. Onun bu düşüncesine göre, dünyanın o dönemdeki en ihtişamlı milleti olduğu kabul edilen İran toplumunu bir anda mağlup etmek o insanların kabullenebilecekleri bir durum değildi ve halife bunu muhtemelen biliyordu. Fakat Sasanilerin bitmek bilmeyen saldırıları sonucu Hz. Ömer de komutanlarının görüşlerine katılarak bu bölgeye ordular göndermek zorunda kalmıştı. Bu fütuhat süreci sonucu bölge insanları, merkezi hükümetin aleyhine çalıştılar. İran bölgesi, İslam tarihi boyunca sürekli muhalefet hareketlerini desteklediyse, bunda bölgede gerçekleştirilen hızlı, fakat bir o kadar da yanlış fetih anlayışının etkili olduğu söylenilebilir.

73 İbnü'l-Esir, II, 411.
74 Belazuri, *Fütuhü'l-Buldan*, 312.
75 Zehebi, *el-İber*, Beyrut 1985, I, 24.

Fütuhat sonucu İslam coğrafyasının bol ganimet, köle ve cariyelerle dolması belki Kureyşlileri memnun etse de Hz. Ömer, yaklaşan problemi fark etmeye başlamıştı. Celula Savaşı'nda pek çok cariye ele geçirilip gazilere dağıtılınca,[76] bu şekilde devam edecek olursa, bu cariyelerin çocuklarının birer muhalif olarak yetişeceğinden endişe ediyordu. Bunu, "Bu cariyelerin çocuklarından Allah'a sığınırım." sözleriyle ifade etmişti.[77] Onun bu öngörüsü, muhtemelen ileride çıkacak olan mevali problemini önceden sezmesinden dolayı idi. Nitekim bu çocuklar Hz. Osman döneminde delikanlılık çağlarına ulaşmışlardı. O cariyelerin kucaklarında büyüyen bu çocukların intikam alma zamanları gelmişti. Fethedilen yerler ise ya askeri garnizon şehirlerle ya da Arap iskanı ile elde tutulmaya çalışılıyordu. Bu da tepkiyi artırmaktaydı.

Ülkelerinin yönetiminin ellerinden çıkmasına içerleyen İran toplumu, Hz. Ömer'in yapmaya çalıştığı şekilde, Müslüman topluluklarla uyum içerisinde bir hayata hazırlanmaları gerekirken, iktidarın Hz. Osman zamanında Emevilerin eline geçmesi ile muhalif bir tavır sergilediler. Mevalinin çoğunluğunu İranlılar oluşturuyordu. Bu dönemde halife ve valileri mevaliye önem verip, onların öfkelerini azaltacaklarına, bunun aksini yaptılar. Bu icraatlarının başında da bunlara "mevali" adı altında ayrımcılık muamelesi yapmaları gelmektedir. Araplardan sonra İslam'a ilk giren topluluk olması cihetiyle, bunlar toplum içerisinde Arapların dışında ikinci büyük topluluğu oluşturuyor ancak bu insanlar adeta ikinci sınıf Müslümanlar olarak görülüyorlardı. Emevi kökenli brokratlar sokaklardan geçerken bunları aşağılayarak, "Savulun bir emevi geliyor!" anlamında sözler söyleniyordu.[78]

Mevali, Hz. Ömer döneminde savaşlarda Araplarla aynı maaşı alırken, şimdi aynı savaşlara katıldıkları halde Araplarla aynı maaşı alamıyordu. Hz. Ömer kendi döneminde Arap olma-

76 İbnü'l-Esir, II, 364.
77 Dineveri, 129.
78 Neşet Çağatay, *İslam Tarihi*, Ankara 1993, 380; Apak, *Hz. Osman*, 147; Akarsu, 227.

dıkları için maaşları verilmeyenlerin olduğunu duyduğu zaman buna çok sert tepki göstermişti.[79] Mevalinin ayrımcı uygulamalara ilk muhalefeti Hz. Osman dönemindedir. Bu dönemde Kufe'deki bazı Kureyşlilerin tavırları, mevalinin tepkisini çekmişti. Sevad bölgesi topraklarını, "Kureyş'in Bahçesi" olarak gören Arap milliyetçisi zihniyete, sert tepki göstermişlerdi.[80]

Bütün bu gruplar Hz. Osman'a karşı gelişen muhalefete destek oldular. Bunlar Müslüman toplumun bünyesi içine katılıp adaletli bir şekilde İslam potasında eritilemedi. Tam tersine dışlanmaları, tepkiselliklerini artırdı ve sonuçta önü alınamayan problemlerin oluşmasına zemin hazırladı. Bu durum onların hem Hz. Osman hem de sonraki süreçteki bütün kargaşalıkların baş aktörü olmalarına neden oldu.

Bunu Muaviye ile tartışan Kufelilerden biri şu şekilde ifade eder:

> Sen ve Kureyş bize emirlikte çok oluyorsunuz. Araplar başka toplumların kılıçlarıyla aşınıp zarar görürken Kureyş zenginleşiyor.[81]

İbn Sebe Meselesi

Hz. Osman dönemi olaylarını incelerken tarihi bir kişilik olup olmadığı tartışılan İbn Sebe konusuna değinmek istiyoruz. Hz. Osman dönemi olayları içinde zikredilen ve Müslümanlardan intikam almak için organizeli bir grubun başında çalıştığı belirtilen[82] Yahudi dönmesi bir kişilik olarak aktarılan bu şahıstan bahsetmemiz gerekmektedir.

İbn Sebe rivayeti, Taberi'de Seyf adlı raviden aktarılmaktadır. Bu rivayet, Hz. Osman dönemi olaylarındaki özellikle Sünni dünya tarafından sahabenin masumiyetine halel getiren ve inanılmak istenmeyen rivayetlere karşı bir can simidi mahiyetindedir.[83] Bu rivayet Sünniler için güzel ve hoş bir

79 Belazuri, *Fütuhü'l-Buldan*, 443.
80 İbnü'l-Esir, III, 30.
81 İbn Arabi, *el-Avasım mine'l-Kavasım*, Beyrut 1985, 120; Demir, 88.
82 Doğrul, V, 336.
83 Marshall G. S. Hodgson, *İslam'ın Serüveni*, çev: Heyet, İstanbul 1993, 314.

çözüm sunduğundan dolayı hararetle savunulmuştur.[84] Çünkü bu rivayete göre, olayların müsebbibi bir Yahudi dönmesi olan İbn Sebe'dir. Böylece ne halifenin ne de o dönemdeki -olayların içinde olan- sahabilerin suçu olmayacaktır. Sonuçta bu rivayetle İbn Sebe'nin saf Müslümanları kandırıp kışkırtarak Hz. Osman'ın başına felaketler getirdiği, aslında Halife Osman'ın tenkit edilecek hiçbir tarafının bulunmadığı anlatılmak istenmiştir. Böylece bu rivayete tutunan Sünni akliye, her olayı İbn Sebe'nin üzerine yıkarak ön yargısını güçlendirmeye çalışmıştır. Bu mantığa göre, örneğin Mısır'a gönderilen şüpheli mektubu yazan da İbn Sebe'dir.[85]

Aynı Sünni akliye, ridde olaylarıyla ilgili Seyf'ten gelen rivayetleri Seyf'in yalancılığı bağlamında tenkit ederken, İbn Sebe rivayetlerinde ise Seyf'in rivayetlerine dört elle sarılmaktadır.[86] Bu Sünni algı sonucu Ebu Mihnef ve Vakıdi'den gelen diğer rivayetler ise nazar-ı dikkate alınmaz. Çünkü bir şamar oğlanı,[87] bir günah keçisi bulunmuştur[88] ve olaylardaki yegane suçlu, tarihteki bir yardımlaşma hareketi olan Yahudi-mecusi birlikteliğinden oluşmuş İbn Sebe hareketidir.[89] Böylece Hz. Osman'ın bu gizli el tarafından kat-

84 Sallabi, 349.

85 Çelebi, 65.

86 Bu konuda ilginç bir çelişki örneği vermek istiyoruz. Ekinci, Hz. Ebu Bekir dönemi olaylarını anlatırken (sayfa, 85) Seyf hakkında "yalancı, zındık, senedindeki raviler tanımaz" derken, Hz. Osman dönemi olayları içinde İbn Sebe olayını naklederken ise (sayfa 118) Seyf hakkında "tarih konusunda mesned (güvenilir)" olarak tanımlar. Yaptığı bu çelişkiyi de birçok alıntı ile izaha çalışır. Müellife göre bu fitnelerin bir planlayıcısını bulmak gerekmektedir. Seyf'den aktarılan İbn Sebe rivayetleri bu noktada imdada yetiştiği için kabullenmek gerekir. Bk. Ekinci, 85, 118.

87 Wellhausen, 102.

88 Çağatay, 380.

89 Doğrul, V, 336, 354, 370; Doğrul yazmış olduğu tarihi *Kanlı Gömlek* adlı romanının temelini İbn Sebe üzerine kurgulamıştır. Son dönem müelliflerinden Hamis, bu rivayetleri savunma bağlamında Seyf'in yalancılığının batıl olduğunu yoğun bir şekilde savunurken (s. 89), ileriki sayfalarda ise Seyf hakkında "yalancıdır" (s. 109, 111) diyebilmektedir. Aynı kitap içinde aynı ravi için bir yerde "yalancı" derken, diğer yerde ise bu ravinin dürüstlüğünü savunması dramatik olduğu kadar tam bir ilkesizliği de göstermektedir, (s. 89).

ledildiği aktarılmak istenir.[90] Ancak o dönemdeki kargaşanın bütün suçunu İbn Sebe isimli bu muhayyel şahsa yüklemek esasen dönemin hakimi sahabenin bu şahsın elinde oyuncak olduğunu peşinen kabul etmeyi de gerektirir.[91]

İbn Sebe isimli muhayyel şahıs[92] ile ilgili rivayetin dönem olaylarını algılamada bir çözüm için uydurulduğu birçok şekilde söylenebilir.[93] Bu aktarımın Taberi dışında örneğin İbn Sad, İbn Şebbe ve Belazuri gibi hiçbir ilk dönem kaynağında geçmemesi dikkat çekicidir. Seyf aleyhinde söylenmiş ifadeler[94] ve yazılan kitaplar bir yana,[95] o dönemin kargaşalıklarının tüm sorumlusu olarak gösterilen İbn Sebe'nin Sıffin'deki etkinliği ihmal edilmektedir. Hz. Osman'ın katlinde bu kadar aktif ve organizeli çalışan İbn Sebe ve ekibinin Sıffin Savaşı'nda ortalıktan kaybolması garip değil midir? Öyle anlaşılıyor ki bu savaşta Şam tarafı rahatlıkla suçlanabileceği için böyle muhayyel bir kişiye ihtiyaç kalmamıştır.[96]

Abdullah b. Sebe kıssasının uydurulduğunun en önemli delillerden biri de, sahabenin böyle bir fitnecinin emri altında hareket eden basiretsiz bir topluluk gibi gösterilmesidir. Hz. Osman'ın aleyhinde çalışan bu kadar sahabenin İbn Sebe isimli bir Yahudi dönmesinin iğvasıyla hareket ettiğini düşünmek, doğrusu o sahabilere de haksızlıktır. Ancak bu uydurma rivayetle esas amaç, Ebu Zer, Ammar gibi Hz. Osman'ı tenkit eden sahabenin haksız olduğu sonucunu ortaya koymaktır.

İbn Sebe'nin Ebu Zer ile Şam'da görüşüp onu etkilediği bu rivayetlerde aktarılıyor.[97] Burada Muaviye'nin Ebu Zer'e

90 Doğrul, V, 329; Sabri Hizmetli, *İslam Tarihi*, Ankara 2006, 439.
91 Bk, Algül, II, 406.
92 İbn Sebe'nin aslında Ammar b. Yasir olduğu şeklindeki iddialar da bulunmaktadır. Ancak bu iddiaları tutarsız gördüğümüz için değinmek istemedik. Bk. İsmail Metin, *Ammar b. Yasir ve Ailesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2006, 74 vd; Korkmaz, 39.
93 Aycan, 82.
94 Apak, 241.
95 Murtaza el-Askeri, *Abdullah b. Saba Masalı*, çev: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1974.
96 Taha Hüseyin, *Ali ve Benuhu*, 90.
97 Taberi, IV, 283.

uyguladığı şikayet mekanizmasını (Ebu Zer'i Hz. Osman'a şikayet edip Medine'ye sürdürtmüştü) İbn Sebe'ye neden uygulamadığını sorgulamak gerekir. İnsanları zühde davet eden bir sahabe Halife'ye şikayet edilirken, topluma kötü fikirler aşılayan bir kişinin şikayet edilmemiş olması, İbn Sebe ve onun Şam'daki faaliyetleri hakkında şüphelere yol açmaktadır.[98] Ayrıca İbn Amir, Basra'da 3 yıllık vali iken İbn Sebe'nin yeni Müslüman olduğu rivayetlerde naklediliyor.[99] Yani İbn Sebe'nin en azından 36/656 yılında Müslüman olduğu anlaşılıyor. Ebu Zer ise 32/652'de vefat etmiştir. Bu durumda Ebu Zer ile görüşüp ona nasıl fikir vermiş olabilir?[100] Bu rivayette geçtiği üzere Ebu Zer'in İbn Sebe ile görüşmesi ve bazı müelliflerimizin iddia ettiği gibi İbn Sebe'den komünist fikirleri aldığı şeklindeki yorumlara inanmak[101] mümkün değildir.[102] İbn Asakir gibi Şam şehri üzerine yapılmış en kapsamlı eseri yazan bir tarihçinin de İbn Sebe ile Ebu Zer görüşmesini aktarmaması da dikkatle not edilmelidir.[103]

İbn Sebe rivayeti içerisinde Mısırlıların Ali, Kufelilerin Zübeyr, Basralıların Talha'yı önder seçmeleri ile ilgili pasaj çok problemlidir.[104] Çünkü bu üç şahsın bu şehir halklarıyla derin bağları yoktur. Üstelik Hz. Ali'yi vasi edindiği aktarılan Sebeiyye fırkasının Hz. Ali dışında iki kişi ile irtibata geçmesi ve Hz. Osman'ın katli sonrası Sebeiyye'nin Hz. Ali'ye karşı itaatsizlik yapması anlaşılabilecek bir durum değildir.[105] Yine eğer İbn Sebe Mısır'da, görüşüne delil olarak Kasas 85. ayeti kullandı ise Hz. Osman'ın kuşatılması esnasında bu ayet en azından kuşatmacıların çoğunluğunu teşkil eden Mısırlılar tarafından dile getirilirdi.[106]

98 Akarsu, 192.
99 Taberi, IV, 326.
100 Taberi, IV, 308.
101 Bk. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi, -İbn Sebe Meselesi-*, Ankara 2005, 29; ayrıca bk. Ahmet Emin, *Fecru'l-İslam*, yy., 1945, 110.
102 Apak, 255.
103 Korkmaz, 28.
104 Taberi, IV, 349.
105 Korkmaz, 46.
106 Ayar, 204.

Bütün bunlar[107] İbn Sebe olayının gerçek olmadığını ve doğrusu bir anakronizm[108] yapıldığını göstermektedir.[109] Rivayetler içindeki çelişkiler ve takdim-tehirler bu rivayetlerin aslının olmadığının göstergelerindendir.[110]

Bu noktada Taberi'de Sebeiyye'den de bahsedilmesi kayda değerdir.[111] Sonraki yıllarda kullanılmaya başlanan[112] bir tabiri ravi ilk döneme taşımış olmalıdır. Bu tarihin geriye doğru okunmasının ilginç bir örneğidir. Yine "reca akidesi" de o dönemden sonra ortaya çıkmışken sanki Hz. Osman'ın katledildiği dönemde karşılığı varmış gibi aktarılması da buna güzel bir örnektir. Yine "imamet teorisi" daha sonraki yıllarda ortaya çıktığı için onu İbn Sebe'ye nisbet etmek doğru değildir.[113]

Bütün bunlardan sonra İbn Sebe rivayetinin bir kurgu olduğu anlaşılmaktadır. Kaynaklarımızdan sadece Taberi'de Abdullah b. Sebe ve faaliyetleri üzerinde durulmaktaysa da[114] esasen İslam'a karşı kin besleyen başka kişi ya da kişilerin varlığı da inkar edilemez. Abdullah b. Sebe'nin tarihi kişiliği hakkında bu şekilde şüpheler bulunsa da bu durum Müslümanlar tarafından memleketleri fethedilen milletlerin ve diğer dinlere mensup insanlardan bazılarının Müslümanlar aleyhine bir takım faaliyetlere girişmedikleri anlamına gelmez. [115]

Sonuç olarak "Hz. Osman dönemi olaylarını, varlığı tartışma konusu olup kaynakların hakkında uzlaşamadığı Abdullah b. Sebe adlı birine havale etmek, tarihin objektifliğine göl-

107 Değişik tenkitler için bk. Kelpetin, 250-257.
108 Anakronizm; eserin yazılış tarihinde var olsa da (Sebeizm gibi), olayların geçtiği iddia edilen zamanda var olmayan iş, oluş ve olguların kullanılması, www.eksisozluk.com/show.asp?t=anakronizm
109 Korkmaz, 9.
110 Kelpetin, 256.
111 Bu tabirin sonraki dönemlerde kullanılması da dikkate değer bir ayrıntıdır. Taberi, IV, 346. Rivayette kronoloji bozukluğu ve çelişkiler barındırması bir yana Kufe gibi bir yerde İbn Sebe'nin çalışma yapmaması da problemdir. Ayrıca Reca akidesinin çok sonraları çıkması da dikkate alınmalıdır. Korkmaz, 34.
112 Wellhausen, 111.
113 Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 65.
114 Taberi, IV, 341.
115 Apak, 243.

ge düşüren bir anlayıştır. Hz. Osman döneminde doğrudan olarak fitne hadiseleri ile irtibatlandırılan Abdullah b. Sebe adlı bir şahsiyetin varlığı mümkün görünmemektedir. Bu döneme ait rivayetler dikkatle incelenecek olursa, İbn Sebe, faaliyetlerini bu kadar geniş bir alana yayarken, hiç kimsenin ondan hesap sormamasını dikkatle düşünmek gerekir."[116]

Hz. Osman'ın Karakteri

Hz. Osman'ın, otoriter bir halifeden sonra lider olması kendisi açısından dezavantaj idi. O, her tarafı intizamlı bir devletin başına geçmişti.[117] Ancak Hz. Osman, Hz. Ömer'den devraldığı güçlü halife imajını, toplumsal dengeleri gözetemeyerek yerle bir etti. Gerçi Hz. Ömer'den sonra kim halife olursa olsun mutlaka eleştirilecekti. Hz. Osman'ın verdiği kararların suistimal edilmesine neden olan halim bir yapıya sahip olması bu eleştiriyi haklı hale getirdi. Devlette bu tavır bir zaaftı ve maalesef Hz. Osman'da bu zaaf büyük boyutlardaydı. Hilm[118] ve şefkat, idarecide bulunması gereken hasletler olmakla birlikte bunun suistimal edilmesine engel olmak da idareciden beklenen bir tavırdır.

Yeni halifenin kabilesinin geniş nüfuzu ve dış tehlikenin olmamasının getirdiği rahatlığa, valilerin başına buyrukluğu da eklenince problemler başladı. Halifenin yumuşaklığı ve zayıflığıyla birlikte değişen şartlar ve Hz. Ömer'in problemlere karşı ürettiği pratik çözümlemeleri Hz. Osman'ın yapamaması da buna ilave olmuştu. Hz. Osman'ın, yıllardır arkadaşlık yaptığı Hz. Peygamber'in öncü sahabileri yerine devlet kurumlarındaki resmi görevlendirmelerde kendi akrabası Emevilerden yakınlarını tercih etmesi, eski valileri vilayetlerdeki görevlerinden alıp, yerlerine Emevi gençleri (Ahdas) tayin etmesi, meseleyi daha da karmaşıklaştırdı. Hz. Osman, Hz. Ömer'in zirveye tırmandırdığı halifenin yetki ve gücünü sıfıra indirdi, işleyen devlet çarkını dağıttı. Kendinden sonraki

116 Akarsu, 197.
117 Doğrul, V, 12.
118 O akrabasına karşı çok halim iken, hilafetten azledilmesi konusunda çok dirençli olması şaşırtıcıdır, Vaglieri, I, 82.

halife de bunun zararını çekecek, toplumu bir türlü kontrol edemeyecektir.

Tam kurumsallaşması gerçekleşemeyen devletin bu yapısı için kuvvetli bir idareciye ihtiyaç vardı.[119] Ancak Hz. Osman'da böyle bir özellik bulunmuyordu. Halkın gözünde otoritesi ve etkinliği yoktu. Onlara göre o mescitte dayak yiyen birisiydi.[120] Mütevaziydi, mescitte elbisesini yastık yaparak[121] uyurdu, ancak halk bunu değil onun icraatlarını sorguluyordu.[122] Artık her şeyi eleştirilir olmuştu. Öyle ki cemaat sığmadığı için kendi parasından Mescid-i Nebevi'yi genişlettiği için[123] tenkit görüyor ve halk kendisi için şöyle diyordu: "Mescidi genişletti ama Hz. Peygamber sünnetini de bozdu."[124] Kabe'yi genişletince istimlak yapıldı. Bunun üzerine Hz. Osman'a bağırıp çağırdılar. O ise bunların bir kısmını hapsetti[125] ve "Ömer bu işi yapsaydı ondan korkardınız ve bir

119 Julius Wellhausen, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, çev: Fikret Işıltan, İstanbul 1960, 102.

120 O dönemde meydana gelen bir olay şu şekildedir: "Nuayman birgün kör olan ve o zamanlarda 115 yaşında olduğu ileri sürülen Mahreme b. Nevfel mescidde iken yanına gelir. Mahreme bevletmek için yerinden kalkar, mescid dışına çıktığını zannederek bevletmek ister. Ancak etrafındakiler buranın mescit olduğunu söyleyerek bağırmaya başlarlar. Bunun üzerine: "Bevledeceğim, beni götürecek birisi yok mu?" deyince, Nuayman onu alır, mescidin öbür köşesine götürür ve: "Buraya bevlet." der. Bevletmeye başlayınca mescidde bulunan insanlar Mahreme'ye bağırıp çağırırlar. Bunun üzerine Mahreme kendisini buraya kimin getirdiğini sorduğunda, ona "Nuayman" cevabını verirler. Bunun üzerine Mahreme: "Vallahi onu bastonumla döveceğim." der. Bir müddet sonra bu söz Nuayman'a ulaşınca, Nuayman kalkıp Mahreme'nin yanına gelir ve ona: "Sen Nuaymanı mı arıyorsun?" diye sorduğunda, o da "Evet" cevabını verir. Bunun üzerine Nuayman onu, "Seni Nuayman'a götüreyim..." diyerek, halife Osman'ın yanına götürür. Hz. Osman, o sırada namaz kılmaktadır. Nuayman, Mahreme'ye: "İşte önündeki adam" diyerek Hz. Osman'ı işaret eder. Mahreme asasını iki eliyle kaldırarak halifeye vurur. Ona: "Ne yapıyorsun, o Emirü'l-Mü'minin." dediklerinde, Mahreme buraya kendisini kimin getirdiğini sorar. Ona: "Nuayman" dediklerinde, Mahreme: "Artık bir daha asla Nuayman'a güvenmiyeceğim." cevabını verir. Bu olay üzerine Mahremenin akrabaları Nuayman'ı cezalandırmak isterlerse de Hz. Osman onun Bedir ehlinden olduğunu söyleyerek onları bundan vazgeçirir, İbn Kuteybe, *el-Maarif*, Kahire, ts.,329.

121 İbn Asakir, XXXIX, 226.

122 Belazuri, VI, 103.

123 Belazuri, VI, 7.

124 Belazuri, VI, 150.

125 İbnü'l-Esir, II, 481.

şey diyemezdiniz." demek zorunda kaldı.[126] Bayındırlık alanında güzel uygulamaları vardı. Örneğin halka zarar veren sellere karşı set yaptırmıştı.[127] Ancak bunlar önemsenmiyordu. Hz. Ömer döneminin disiplinli yönetimi sayesinde kendini göstermeyen rahatsızlıklar Hz. Osman dönemine aksetmiş, halifenin yönetimdeki hataları ve onun bu rahatsızlıkları gidermek yerine, tam tersine tırmandıran tavırları halkın tepki göstermesinde önemli faktörler olmuştur.[128]

Hz. Osman'ın Kabile Zaafı

Hz. Ömer'den sonra hilafete geçen Kureyş'in zenginlerinden Hz. Osman, yaşayış tarzı ilk iki halifeye benzese de, halkla ilişkilerinde daha çok akrabaları Ümeyyeoğullarının etkisinde idi. Onlara göre kararlar veriyordu. Valilikleri akrabalarına tahsis ediyor, başına buyruk olan Emevi kökenli valilerini azletmiyordu. Hz. Osman'ın hilafete geçmesiyle Kureyş aristokrasisi üzerinden denetimin kalkması ve onların halk üzerinde hegemonya kurmaya başlamaları, halkın hilafet kurumundan soğumasına sebep oluyordu. Valilerin, Hz. Ömer'in dönemi kadar denetlenmemesi, onların halka bazı haksızlıklar yapmalarına sebep oluyordu. Onun akrabalarını çok sevmesi ve kendilerine fazla güvenerek idarenin önemli bir kısmını onlara teslim etmesi, hem Kureyş'in diğer kolları, hem de diğer Arap kabileleri arasında kendisine karşı bir hoşnutsuzluğun oluşmasına sebep olmuştu.

Hz. Osman, "Zalim de olsa mazlum da olsa kardeşine yardım et!" Cahiliyye dönemi atasözünü uygulamaya devam etti.[129] Bunu da İslami bir kılıfla kapatmak isteyerek "Ömer akrabasına yardım etmedi, ben edeceğim." diyerek açıklıyordu.[130] Devleti neredeyse kabile şefi gibi yönetmeye başladı. Ancak kabile değil bir devlet yönetiyordu. Bunu fark

126 Belazuri, VI, 67.
127 Belazuri, VI, 13.
128 Akarsu, 157.
129 Bu sözü Hz. Peygamber de kullanınca sahabe "Zalime nasıl yardım edilir?" şeklinde itiraz etmişti de Hz. Peygamber, "onun da zulmüne engel olunarak yardım edileceğini" belirtmişti, Buhari, Mezalim, 4.
130 Belazuri, VI, 133.

edemedi, devlet bürokrasisi konusunda Emevilere tavır koyamadı. Akrabalarının devleti yağmalamasına engel olmadığı gibi tam tersine bu yapılanmayı savundu.

Hz. Ömer'in kurduğu şûra dağılmıştı. Artık şûra Ümeyyeoğulları'nın aile meclisinden ibaretti. Ekonomik anlamda da Ümeyyeoğulları diğer kabilelere göre üstünlükler edindiler. Bu politika değişikliği öncelikle Kureyş içinde Emevi-Haşimi rekabetini körükledi. Hz. Osman'ın yönetiminden şikayetçi olan kabileler Ümeyyeoğulları'nın en büyük rakibi olan Haşimoğulları'nın etrafında toplanmaya başladı.

Onun iyi niyetli olarak, devleti akrabaları ile daha rahat yönetebileceğini düşünsek bile etrafındaki akrabaları aynı niyette insanlar değildi.[131] Devletin her tarafını sarıp tam bir yağma düzeni kurmayı başardılar. Hz. Osman'ın halife seçilmesinden sonra Emevileri toplayan Ebu Süfyan,[132] "Ey Beni Ümeyye, yönetim bize geçti. Artık onu aranızda bir top gibi çevirin, kimseye bırakmayın ancak çocuklarınıza veraset olarak bırakın!" diyordu.[133]

Hz. Osman, yakınlarına ganimetten pay dağıtıyordu. Bu sebeple beytülmal görevlisi Abdullah b. Erkam ile tartışmıştı.[134] Mervan'ın kardeşi hazineden para almak istemiş, Abdullah b. Erkam vermeyince halife buna kızarak "Sen bizim bir memurumuzsun vereceksin." deyince İbn Erkam "Ben ümmetin hazinesinin vekili zannediyordum sizin ailenizin değil." diyerek hazinenin anahtarlarını mescitte halifeye fırlatıp işi

131 Apak, 224.

132 Belazuri, V, 19.

133 Ebu Süfyan sözünün devamında, "Ey Osman görevlilerini Beni Ümeyye'den tayin etmelisin. Çünkü bu (dünyevi) bir iktidardır, bilmiyorum cennet ve cehennem var mıdır?" sözlerine Hz. Osman, "Kalk git, Allah cezanı versin!" diyerek tepki göstermişti. Ayrıca Ebu Süfyan Hz. Osman'ın seçilmesinden sonra, Hz. Hamza'nın kabrine gelerek ayağıyla kabri tekmelemiş ve şunları söylemişti: "Ey Hamza! Dün bizimle uğrunda savaştığın şeye bugün biz sahip olduk, halbuki biz hilafete Teym ve Adiyy'den daha layık idik." İbn Asem, 430; Makrizi, "Emevi-Haşimi Mücadelesi," *İdeolojik Tarih Okumaları*, Haz. İrfan Aycan, Mahfuz Söylemez, Ankara 1998, 166, 185.

134 Belazuri, VI, 140.

bırakmıştı. [135] Hz. Osman'ın daha sonra gönlünü almak için gönderdiği üç yüz bin dinarı da reddetmişti.[136] Bunun üzerine hazineyi Emevi yağmasına açması için Zeyd b. Sabit bu göreve tayin edilmiştir. Halifenin bir anlamda sus payı olarak Zeyd b. Sabit'e 100 bin dirhem vermesi üzerine[137] Hazreç'ten Eslem b. Evs kızmış ve daha sonra halifenin cenazesinin Baki mezarlığına sokulmasına izin vermemişti.[138]

Halifenin yakınlarına sağladığı imkanlar konusundaki en önemli tartışma, Afrika ganimetlerinin Mervan'a verilmesi meselesidir. 27/647 yılında Abdullah b. Sad b. Ebi Serh Afrika'da fetihlerde bulunmuştu. Bu fetihler sonucunda bol ganimet elde edilmiş ve elde edilen ganimetlerin 1/5'i Medine'ye gönderilmişti. Medine'de bir takım eşyanın taksiminde güçlük çekilince, mallar müzayedeye çıkarılmış, 200 bin dinara Mervan b. Hakem'de kalmıştı. Malların karşılığı olan paranın bir kısmını ödemeyen Mervan'a, bu ganimetler halife tarafından bağışlanmıştı. Ganimetin önemli bir kısmını da Mısır valisi olan sütkardeşi Abdullah b. Sad almıştı. Ayrıca Halife, Mervan'ın kardeşi olup Medine pazar görevlisi olarak görevlendirdiği[139] Haris b. Hakem'e sadaka develerini, (bu ikisinin babaları) ve kendi amcası Hakem'e de 300 bin dirhem tutarında sadakayı hibe etmişti.[140] Said b. As'a yüz bin dirhem, damadı Abdullah b. Halid b. Useyd'e Basra hazinesinden 600 bin dirhem vermişti.[141] Halife bu uygulamalarını akrabaya iyilik yaptığını -devlet malı ile sıla-i rahm yaptığını- belirterek savunuyor,[142] istediklerine bu malların verilebileceğini[143] belirtiyordu.[144]

135 Belazuri, VI, 209.
136 Belazuri, VI, 173.
137 Yakubi, II, 64.
138 Belazuri, VI, 149.
139 Haris'in oğluna değerli bir mal verdi, İbn Asem, 370.
140 Belazuri, VI, 136-137.
141 İbn Kuteybe, *el-Mearif*, Kahire, ts., 195; Yakubi, II, 64.
142 Belazuri, VI, 133.
143 Zehebi, 184.
144 Bütün bunlar sabitken, kimi müellifler Hz. Osman'ı savunma psikolojisi içerisinde hiçbir delil göstermeksizin bu rivayetlerin tamamen yalan olduğunu, böyle bir uygulaması olduğuna dair hiçbir şeyin sabit olmadığını ifade edebilmişlerdir, Hamis, 104.

Ali, Zübeyr, Talha, Sad ve Abdurrahman gibi sahabiler, onun bu şekilde akrabalarına devlet hazinesinden yardım yapmasını tenkit edince halife akrabaya iyilik ettiğini söylüyordu. Bunun üzerine onlar Ebu Bekir ve Ömer'in akrabalarına vermediğini söyleyerek itiraz ediyorlardı. Halife ise "Onlar vermeyerek ben vererek sevap umuyorum." şeklinde cevaplıyordu.[145] Hz. Osman'ın bu tavırları sahabe içinde tepkilere neden oluyordu. Bir defasında Medine'ye getirilen zekat develerini halife Mervan b. Hakem'in ailesine hediye etmişti. Bunu duyan Abdurrahman b. Avf, derhal harekete geçerek bu develeri onlardan aldı ve halka dağıttı.[146] İbn Avf, durumu kendisine şikayet eden sahabilere, Osman'ın halife seçilme aşamasında, "kendisine verdiği sözü bozduğunu" söylüyordu.[147]

O, Emevileri kayırmasının dini temelini şöyle açıklıyordu:

> Hz. Peygamber, Kureyş'i diğer insanlara, kendi akrabası olan Haşimoğullarını da diğer Kureyşlilere tercih ederdi. Eğer cennetin anahtarları elimde olsaydı Emevilerin hepsini cennete sokardım.[148]

Bu sözler Hz. Peygamber'in adaletsizlik yaptığını ifade etmektir. Oysaki Hz. Peygamber, defalarca oğullarını vali yapması için ricada bulunan en saygı duyduğu amcası Abbas'ı her defasında reddetmişti.[149]

Bütün bunlar göz önüne alındığında; Apak'ın, "Hz. Osman, halife seçilirken Abdurrahman b. Avf'a verdiği, "İlk iki halifenin uygulamalarına uyacağım." şeklindeki sözünü bozduğu gibi, Hz. Ömer'in "Benden sonra halife seçilirsen kavmini ümmetin başına musallat etme." şeklindeki tembihini de tutmamış oldu." şeklindeki tespitine katılmamak mümkün değildir.[150] Bütün bu bilgilere rağmen Mevdudi savunmacı bir üslup ile şöyle der:

145 Belazuri, VI, 136.
146 Taberi, IV, 365.
147 İbn Asem, 370.
148 Zehebi, 186, Yani Hz. Osman'a kalsa Emevilerin hepsini cennete götürme çabası içinde olduğu anlaşılmaktadır.
149 Müslim, Zekat, 167.
150 Apak, *Hz. Osman Dönemi*, 137.

> Hz. Osman'ın akrabalarına vermiş olduğu paranın miktarı, şeri ölçüleri aşmış değildi. Bu yardımlar şeriat hudutları dikkate alınarak yapılmıştı. Akrabaları umumi hazineden ne almışsa hep Hz. Osman'ın hissesinden almışlardı. Hz. Osman, devlet başkanı sıfatıyla hizmet hakkı olarak hazineden alması gereken parayı almıyor ve bunu akrabalarına bağışlıyordu.[151] Ya da yapılan yardımlar hazineden ödünç olarak veriliyordu. Hz. Osman bu paraları ödemeyi bizzat kabul etmişti. Humus hissesinin ne şekilde dağıtılacağı hususu devlet reisinin elinde olan bir şeydi. O, ilk iki halife gibi yapmadı. Onların tersine akrabalarına cömert davrandı.[152]

İnsanın "bu parağrafın hangi cümlesini düzeltelim" diyesi geliyor. Eğer Hz. Osman, burada ifade edildiği gibi ise, öncü sahabilerin halifeye gelerek mal dağıtımı konusundaki gerek sözlü gerek yazılı nota şeklindeki uyarılarını nasıl değerlendireceğiz? Sahabiler ve muhalifler halifenin akrabalarına hazineden haksız bir şekilde mal verdiğini defalarca belirtmelerine rağmen, Hz. Osman bu eleştiriye kulak asmamıştı. Hazine devlet başkanının yetkisinde istediğini harcayabileceği bir kurum da değildir. Ancak Hz. Osman'ın hazineden akrabalarına haksız bir uygulama ile dağıttığı belli iken böyle bir savunmanın yapılması doğru değildir.[153] Onun bu uygulamaları yüzünden İbn Mesud ve İbn Erkam gibi hazine görevlisi sahabiler, Halife'nin hazineyi akrabalarına peşkeş çekmesine karşı çıkarak istifa etmişlerdi.

Bedevilik-Hadarilik Sorunu

Eskiden beri şehirli ile kırsal kesimdeki insanlar arasında bir mücadele vardır. Kırsal kesimde yaşayan insanlar, doğal şartlar gereği daha sert karakterli olurlar. Yiyeceği zor şartlarda elde ederler. Soğuk dağ ortamlarında veya çöllerde hayat mücadelesi verirler. Bu da onların karakterlerinin sert, aceleci ve haşin olmasına sebep olur. Ayrıca bu bölgelerdeki insanların tarımsal ürünler yerine daha çok hayvansal ürünlerle beslenmeleri, onların kaba ve haşin olmasına sebep ol-

151 Doğrul da benzer şekilde kendi malından verdiğini savunur, Doğrul, V, 29.

152 Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, çev: Ali Genceli, İstanbul ts.,475.

153 İbn Sad, III, 60.

maktadır. İbn Haldun, bu sebeple doğanın ve yenilen yiyeceklerin insan karakterinin oluşmasında önemli etkeni olduğunu savunur.[154]

Ülkemize göz atacak olursak yüz yıl önce toplumumuzun çoğunluğu kırsal kesimde yaşarken, sanayi toplumuna doğru ilerleyişimiz sebebiyle kırsal kesimin şehirlere göç ettiği ve bu oranın tersine döndüğü ortadadır. Ülkemizde de şehirli nüfusu kırsal kesime göre kalabalık hale gelmiştir.[155] Bu durum bazı sorunları da beraberinde getirmiştir.

Eskiden beri şehirlerimizde "*dağlı-ovalı*" veya "*köylü-şehirli*" kavgası ve mücadelesi vardır. Şehirliler, köyden göç eden ve samimi niyetlerine rağmen olaylara sert refleks veren köylüleri küçümseyerek, "Dağdan geldiler, şehrin ahlakını bozdular." şeklinde aşağılarlar. Kırsal yöre insanları da, şehirlilerin kendilerini aşağılamasından rahatsız olup biraz da şehre sonradan gelmenin verdiği maddi olarak geri kalmanın tesiri içinde ve kıskançlıkla şehirlileri düşman olarak görürler. Bu mücadeleler köylülerin şehrin ahlakını öğrenmeleri, şehirleşmeleri daha doğru tabirle medenileşmeleri ile son bulur.

Benzer sıkıntılar, ilk İslam toplumunda da yaşandı. Bunun ilk işaretleri Hz. Peygamber döneminde verilmişti. Çölden gelip Hz. Peygamber'e kaba davranıp, "Ey Muhammed! Çık dışarı!" diye bağıranlara hitaben Kur'an, "*(Resulüm!) Sana odaların arka tarafından bağıranların çoğu aklı ermez kimselerdir.*"[156] demek suretiyle bu psikolojiye temas etmektedir. Bu bağıranlar kendilerine göre normal bir şey yapmaktadırlar. Ancak bu yaptıklarının kaba bir şey olduğunu bilmemektedirler. Çünkü çöl kültürü içinde bedevice davranmaktadırlar. Bu kültür,

154 İbn Haldun, *Mukaddime*, çev: Zakir Kadiri Ugan, İstanbul 1989, I, 193, 203.

155 Türkiye'de 1927 yılında nüfusun yüzde 75,8'i köy ve beldelerde yaşarken, 2009 yılına gelindiğinde bu oran, yüzde 24,5'e geriledi. İl ve ilçe merkezinde ikamet edenlerin oranı da 82 yılda yüzde 24,2'den yüzde 75,5'e çıktı. http://www.dunyabulteni.net/index.php?aType=haberArchive&ArticleID=106612

156 Hucurat, 4.

şehirleri yağmalanmasını, şehirlilerin katledilip öldürülmesini ve mallarının gasp edilmesini, kervanlarının da basılmasını uygun gören bir zemin üzerinden hareket etmektedir.

Şehre ve şehirde yaşayanlara karşı düşmanlık, Mekke'de ortaya çıkan ve yine Medine'de davetine devam eden Hz. Peygamber'e ve davasına karşı da sürmüştür. Hz. Peygamber'in Medine döneminin ilk yılları, bu tür bedevi saldırıların korkusu içinde geçmiştir. Hendek savaşına gelen ordunun önemli bölümünü bunlar oluşturuyordu ve tek dertleri yağma, talan ve eşkıyalıktı. Bu durumu bilen Hz. Peygamber onları Medine mahsulünün bir kısmını vererek Medine'den uzaklaştırmayı bile düşünmüş ancak Ensar'ın ileri gelenleri buna izin vermemişlerdi. Bedevilerin bu haşinliklerine ve kaba tavırlarına Kur'an temas etmektedir.[157]

İslam'ın bölgeye hakim olmasına direnemeyen ve Hz. Peygamber'in davasının zafere kavuşması karşısında menfaat elde etmek isteyen bedevi gruplar, Hz. Peygamber ile beraber hareket etmeye başlarlar. Ancak bu noktada bile Hz. Peygamber'e en kaba hareketleri yapmaktan çekinmezler. Ganimet elde etmek amacıyla Onunla beraber katıldıkları Mekke fethi ve Huneyn Savaşı sonrasında Hz. Peygamber'in ganimetleri dağıtmayı geciktirmesi sebebiyle onu sıkıştırarak, "Allah'tan kork!" demeleri üzerine Hz. Peygamber'in, "İçinizde Allah'tan en fazla korkmaya layık insan ben değil miyim?" demek zorunda kaldığını ve bunları verdiği mallarla susturduğunu biliyoruz.[158]

Bedevi gruplar Hz. Peygamber'in vefatını fırsat bilip anında anlaşmaları bozdular. Hatta Medine'yi yağmalayacak noktaya geldiler. Ancak ilk halifenin kararlı tutumu ve sahabenin ona verdiği destekle tekrar hizaya getirildiler. İşte sürekli sorun çıkaracağı anlaşılan bu bedevi problemini halletmek isteyen Hz. Ömer, bunları çölden alıp kuzeye yerleştirmeyi düşündü. Öncelikle bunlardaki coşkun bedevi taşkınlığını savaşlar yo-

157 Tevbe, 97.
158 Buhari, Meğazi, 63.

luyla fütuhata çevirmeyi başardığı gibi aynı zamanda bunların çöle dönmesine izin vermeyerek Kufe, Basra ve Füstad gibi garnizon şehirlere yerleştirip savaşa devam etmelerini böylece onlarda bulunan enerjinin faydalı bir yola kanalize edilmesini istiyordu. Ayrıca bunların Medine gibi şehirlere yerleşmesinin eski şehirler açısından intizamı bozucu sıkıntılar meydana getirebileceğini de düşünmüş olabilir. Sonuçta bu plan gereği bedeviler iyi maaş ve ganimet tutkusuyla askere yazılıyor ve çölden garnizon şehirlere doğru göç ediyorlardı.[159]

İlk başta hedefin tutturulduğu söylenebilir. Bu gruplar eski şehirlerden uzak tutulup yeni garnizon şehirlere yerleştirildiler. Böylece şehirlilerle bir mücadele içine girmelerine engel olundu. Yeni kurulan şehirlerde elde edilen ganimetlerle bunlar şehirleştirilmeye (medenileştirilmeye) çalışıldı. Ancak bu noktada çok da başarılı olunduğu söylenilemez. Doğalarındaki haşinlik henüz sönmemiş bu gruplar, Hz. Osman dönemi problemlerinin kaynağı olacaktır. Daha Hz. Ömer döneminde Kufe'ye yerleşen bu grupları tatmin etmek mümkün olmamıştır.

Hz. Osman dönemindeki olayların müsebbiblerinin başında da bu gruplar gelecektir. Her an iğva edilmeye hazır olmaları ve devletin başındaki şehirli kesimini kıskanarak, düşmanlık zemini temelli bir hareketi, kendilerine görev bilmişlerdir. Bu bedevi grupları haklı pozisyona götüren sebep olarak Emevi idarecilerinin tahrikkar tutumlarını da burada not etmek gerekir. Bunun bir örneği Kufe'de ortaya çıktı. Şehre yerleşip (Ehlü'l-Eyyam) ilk fetihlerle yüksek kazançlara sahip olanlar daha sonra yerleşen bedevilerin (Revadıf) yaklaşık on katı kadar maaş alıyorlardı. Revadıf, Ehlü'l-Eyyam'ı baskı altına almıştı ve Hz. Osman'a karşı harekete geçen grup da bunlardan oluşuyordu.[160]

İbnü'l-Esir bu durumu şöyle aktarır:

159 Vaglieri, I, 82.

160 Detay için bk. Mahfuz Söylemez, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*, Ankara 2001, 291-292.

Vali Said b. As, Hz. Osman'a Kufelilerin ıstırap içinde olduklarını, şerefli ve üstün insanların kahredilip İslam'ın ileri gelen şahsiyetlerinin zillete uğratıldıklarını, buna karşılık buraya hakim olanların daha sefil kimseler olduğunu, üstün ve şeref sahibi kimselere iltifat edilmediğini, musibetlerin de bu insanların başlarından eksik olmadığını yazmıştı.

Hz. Osman şöyle cevap vermişti: "Emma ba'du... Cenabı Allah bu bölgeleri fetheden İslam'ın ilk askerlerine ayrı bir fazilet ve üstünlük vermiştir. Bu illere daha sonra gelip yerleşen halkın onlara tabi olması, ancak bu ilk fatihlerin hakkı terkedip ondan uzaklaşmaları halinde diğerlerinin bu üstünlüğü ele geçirmeleri gayet tabiidir. İşte herkese hakka yapıştığı oranda muamele et ve mevkiini koru. Herkese hakettiğini adaletle ve ölçüyle ver. İnsanların haklarını gözetmek ve bilmek ile adalete varılır."[161]

Hz. Osman'ın bu tavrı bir anlamda bu bedevilerin durumlarını kabullenmelerini tavsiyedir ki onların adaletsizlik olarak gördükleri bu durumu kabullenmeleri mümkün değildir. Bu sebeple isyan hareketlerinin baş aktörleri haline geleceklerdir.

Hz. Osman'ı katledenlerin bunlar olduğu net bir şekilde bellidir. Katiller hakkında söylenen, "Mısırlı çiftçi ve köylülerdi." ifadesi dikkat çekicidir.[162] Hz. Osman'ı katleden bu gruplar Hz. Ali döneminde de sakinleşmemiş ve muhalefetini bir şekilde göstermiştir. Hz. Ali'nin savaşmak zorunda kaldığı Haricilerin ağırlıklı olarak taşra Arapları (bedeviler) olduğu bilinmektedir.[163]

Arapların bedevi hayattan medeni hayata geçme süreçleri bazı problemlerin ortaya çıkmasının önemli nedenlerindendir. Sonuç olarak Hz. Osman dönemi olaylarının gelişmesinde çölden çıkıp gelen ve her şekilde doğasında şehirliyi düşman gören bedevi unsurların etkisi olduğunu söylememiz gerekir.

161 İbnü'l-Esir, III, 5.

162 İbn Hayyat, 220.

163 Bunlar, "Kurralar" denilen çok samimi Kur'an okuyucularından oluşuyordu, ancak tarihteki bedevi, Harici, Hanbeli ve son yıllardaki Taliban çizgisinde Kur'an'ı literal bir okuma ile anlamaya çalışan gruplardı. Sallabi, 333.

Kaderin Cilvesi (!)

Hz. Osman dönemi karışıklıklarının sebepleri olarak aktardıklarımız, insanoğlunun kendi ürettiği sorunlardan kaynaklanan sonuçlardır. Bazı müellifler bu sorunlara ek olarak insanoğlunun elinde olmayan bir sebep olarak cilve-i rabbani olarak nitelendirilen takdir-i ilahiyi de sayarlar. Bu düşüncenin gerekçesi olarak da bu dönemdeki karışıklıkları sahabe toplumuna yakıştıramadıkları için, bu olayların kaderin bir cilvesi ve takdir-i ilahi olduğunu, Allah'ın her şeye müdahil olduğu için bu olayların da sonuçta Allah'ın isteğine göre gerçekleştiğini söyleyerek dile getiren ama bu zaman diliminde işlenen suç ve cinayetlerin suçunu bir nevi Allah'ın üzerine atma şeklinde sonuçlanabilecek düşünceler de vardır.[164] Bu düşünceye göre, "Yapacak bir şey yoktur. Sonuçta kainatta her şey Allah'ın takdiri ile cereyan etmektedir." doğru önermesinden yola çıkarak sahabenin kollanması amaçlanmaktadır.[165] Ancak bu sakat/sorunlu kader anlayışı, bütün bu olayların failinin Allah olduğu suçlanmasına kadar da varabilecektir.

Bu anlayış Hz. Peygamber'in Hz. Osman'a gizli bir şekilde başına gelecekleri önceden haber verdiği, Allah'ın ona giydirdiği hilafet gömleğini çıkarmaması gerektiğini söylediği gibi uydurma rivayetlerle de desteklenmiştir. Böylece Hz. Osman'ın kaderine boyun eğdiği[166] ve ölümü beklediği, isteseydi bu isyancıları püskürtebileceği ama kaderine razı olduğu sonucuna[167] varılacaktır.[168] "Bu olaylarda bilmediğimiz hikmetler vardır." (!) denilerek meselenin içinden çıkılmaya çalışılmakta ve yine Allah'ın takdirine havale edilmektedir.[169] Çünkü bu (kaderci) anlayışı destekleyen uydurma rivayetler-

164 Zehebi, 159.
165 Murat Sarıcık, *Dört Halife ve Emeviler Döneminden İlginç Problemler*, Isparta, 2001, 187
166 İmadüddin Halil, *İslam Tarihi, Bir Yöntem Araştırması*, çev: Ubeydullah Dalar, İstanbul 1989, 51.
167 Serdar Özlü, *Dört Halife Döneminde İç Güvenlik*, Ankara 2003 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 67, 77.
168 Yiğit, "Osman", *DİA*.
169 Ünlü, 142.

de halifenin kendisine askeri yardım yapmak isteyenlere karşı, "Gidin, yardım istemiyorum, Allah'ın emrini bekliyorum." anlamında sözler sarfettiği nakledilir.[170] Halbuki tam tersine halifenin eyaletlerden yardım birlikleri istediği sabittir. [171]

Bu kaderci mantık, dönemin etkili faktörleri olan sahabilerin hatalarını perdelemek adına yığınlarca uydurma rivayet üretmiştir. Bu mantığa göre, "Önceden her şey biliniyor, Osman, Ömer'den sonra halife olacak ve şehit olup cennete gidecektir."[172] Bu fitneler Allah'ın kanunu gereğidir ve kaçınılmazdır (!) Bu rivayetler onun ilerde olacağını bildirmektedir.[173] Hz. Peygamber'in haber verdiği bu olaylar adım adım gerçekleşecektir" (!)[174] Aynı mantık tarzı Hz. Ali için de geçerli kılınmıştır. Hz. Osman gibi Hz. Ali de öldürüleceğini bilmektedir.[175]

Bu tür rivayetleri uyduranların, "*Kıyamet saatinin bilgisi, şüphesiz Allah'ın katındadır. Yağmuru yağdırır; rahimlerde olanı bilir. Hiç kimse, yarın ne kazanacağını bilmez. Hiç kimse de, nerede öleceğini bilmez. Hiç şüphesiz Allah bilendir, haberdardır.*"[176] ayetine muhalif davrandıkları açıkken, bunları aktarabilmeleri gerçekten hayret vericidir.

Bu kaderci anlayış, Emevilerin halka karşı kullandıkları mantıktır. Nitekim Muaviye, Kufe'de haklı olarak itirazlarda bulunan kimselere Allah'ın Kureyş'i (dolayısıyla o dönemde hakim unsur olan Emevileri) özel olarak seçtiğini söyleyerek bu sebeple Allah'ın işine karışmamalarını tavsiye etmiştir.[177] Böylece Allah'ın takdiri ile başa geçen şahısların eline geçen mal da, "Allah'ın malı" olacaktır.[178] Bu mantığın devamı niteliğinde yaptıkları katliamları da Allah'ın üzerine atmaktan çekinmeyeceklerdir. Nitekim Abdülmelik b. Mervan, öldürdü-

170 İbn Şebbe, 1210.
171 Belazuri, VI, 189.
172 İbn Asakir, XXXIX, 444.
173 Sallabi, 320-322.
174 Sallabi, 384.
175 İbn Asakir, XXXIX, 372.
176 Lokman, 34.
177 Taberi, IV, 319.
178 Bk. Mustafa İslamoğlu, *Kader Risalesi*, İstanbul 2012, 31.

ğü bir muhalif için, "Onu Allah'ın takdiriyle öldürdüğü" tezini işleyecektir.[179]

Bu anlayışın uzantısı Cahiliyye dönemine kadar götürülebilir. Müşrikler başlarına gelen olayları "Bizi öldüren, dirilten zamandır." diyerek yaşadıkları olayların failinin ve düzenleyicisinin "dehr" olduğunu söylerlerdi ve bunlara "dehriler" denilirdi.[180]

179 Bk. Fatih Erkoçoğlu, *Abdülmelik b. Mervan*, Ankara 2011, 186.
180 Yaşar Çelikkol, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara 2013, 148.

IV. BÖLÜM
HZ. OSMAN'A YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Hz. Osman döneminde bazı kimselerin yönetimden duydukları rahatsızlıklar halifeye bazı eleştiriler yöneltilmesine neden olmuştur. Bu eleştirilere cevaplar ise sahabe dönemine kadar uzanmaktadır. Dolayısıyla sahabe arasında yerleşmiş bulunan eleştiri kültürünün Hz. Osman için de işletildiği görülmektedir. Yani Hz. Osman'ı eleştirmek, bidatçıların icad ettiği bir kötülük değil, sahabenin sünneti olarak algılanmalıdır.

Ancak başta Hz. Osman'ı hilafete getirenler olmak üzere bizzat sahabenin rahatsız olduğu yanlış yönetimsel hataları aklamak üzere geliştirilen kollamacı zihniyet, sonraki müslüman kuşaklar arasında yanlışlar karşısında sessiz ve tepkisiz kalma tarzında bir kültürün yayılıp yerleşmesine neden olmuştur. Ehl-i Sünnet ekolü,[1] Hz. Osman'a karşı eleştirileri, Hz. Peygamber döneminin ipoteği altında okuma biçimiyle yorumlar.[2] Bunlardan Kadı Ebu Bekir İbn Arabi gibi bazı müellifler, bu eleştirilere karşıdırlar ve hepsinin birer iftira olduğunu belirtip reddiyeler yazmışlardır.[3] Hz. Osman'ın kusurlarını eleştiremeyerek onun yanlış siyasi icraatlarına değişik hikmetler yüklemekten kaçınmayan bu anlayış, yeni problemlerin ortaya çıkmasına da neden olmuştur.[4]

Bu savunmacı anlayış bazen işi daha da ileri götürüp, Hz. Osman'ın yaptığı icraatların özellikle de en fazla eleştirilen yönü olan "akrabalarını valiliklere tayin etmesi şeklindeki uygulamasının" ümmet için bağlayıcı prensip niteliğinde (!)

1 Diyarbekri, *el-Hamis*, Beyrut ts., II, 249 vd.
2 Demircan, *Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 145.
3 İbn Arabi, 63.
4 Akarsu, 156.

olduğunu bile savunabilmiştir.[5] Hz. Peygamber'in vefatından bir süre sonra sahabenin karşı karşıya gelmelerini meşru göstermek amacıyla, bu dönemde meydana gelen olayların gerçek aktörlerinin sahabe olmadığını belirterek mazeret ve suçlu bulma arayışına girmişlerdir. Bazen de Hz. Osman'ı savunma adına onun akrabalarını kayırdığını gösteren rivayetlerin uydurma olduğunu söylemişlerdir. [6]

Esasen dönemin bütün sorumluluğunu Hz. Osman'a yüklemek gibi düşüncemiz yoktur. Ancak halifenin de çağının gerçeklerini okuyamaması büyük bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.[7] Biz önce eleştirileri ve buna karşı verilen cevapları ve sonra da kanaatimizi belirteceğiz. Bu eleştirilerin listesi uzun olmakla birlikte bunları başlıklar halinde özetlemeye çalışacağız ve Hz. Osman'a karşı yapılan haklı ve haksız eleştiriler başlığı altında incelemeye gayret edeceğiz:

Hz. Osman'a Yöneltilen Haklı Eleştiriler

Yönetim Politikası ile İlgili Eleştiriler

Hz. Osman, hilafet döneminde diğer idarecilerin tatbikatında gördüğümüz gibi valileriyle ilgili bazı tasarruflarda bulunmuş ve zaman zaman bazı kimseleri görevden alarak yerlerine yenilerini atamıştır. Hz. Osman'ın yaptığı atamalarda görevden alınan valilerin yerine iyi idareciler getirememesi ve yeni valilerin kendi akrabası olması, birtakım dedikoduların çıkmasına neden olmuştur. Daha hilafete geldiği yılların başında bu konudaki icraatlarından birtakım şikayetlerin olduğu görülmektedir. Halife seçimi esnasında kendisine Kur'an ve sünnet ve ilk iki halifenin uygulamalarına uyup uymayacağı sorulduğunda -Hz. Ali'den daha- kesin bir şekilde ilk iki halifeye uyacağına dair söz vermişti.[8] Ancak yönetim ve vali atamaları konusunda hiç de bu sözüne uygun davranmadı ve ilk iki halifeye tabi olmadı.

5 Sallabi, 277.
6 Ünlü, 138.
7 Bernart Lewis, *Tarihte Araplar*, çev: H. Dursun Yıldız, İstanbul 2000, 85.
8 İbn Şebbe, 930.

Halifenin vali tayini ve azli konusunda yetkisini kullanması gerekliyse de azledilenlerin yerlerine yeterliliği şüpheli kimselerin atanması, halifenin yaptığı atamaların eleştirilmesine neden olmuştur. Hz. Osman'dan önce de Hz. Ömer, birçok valinin yerini değiştirdi; hatta Hz. Osman'dan sonra Hz. Ali iktidara gelir gelmez bütün valileri görevden alarak yerlerine yenilerini atadı. Ancak Hz. Osman dönemindeki atamalar, bunların hepsinden daha çok tartışılmıştır. Esasen bu biraz da Hz. Osman'ın eskiden beri yönetim işleriyle uğraşmamış olmasından kaynaklanıyordu ve onun daha çok iyi bir tüccar oluşundan dolayı bu tür problemler yaşanıyordu.[9]

Hz. Osman'a yöneltilen ithamların en önemlilerinden biri olan, azlettiği valilerin yerine kendi akrabalarını veya yakınlarını vali olarak ataması halifeye karşı bir muhalefet hareketinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Hiç kuşku yok ki valilerin azlinde Hz. Ömer döneminde olduğu gibi bazı sebepler vardı. Yalnız göreve atanan kişilerin genç ve tecrübesiz olması, halifenin yakınlarından seçilmeleri ve icraatlarında meydana gelen sıkıntılar, halifeyi zor durumda bırakmıştır. Burada ilginç bir anektodu da zikredelim: Hz. Osman'ın Hz. Ömer'in vasiyeti ile atadığı Sad b. Ebi Vakkas ve Kufelilerin baskısıyla mecburen atadığı Ebu Musa el-Eşari dışındaki valilerin hepsi akrabalarındandı ve Emevi olmayan valilerini en küçük sebeplerle azledip yerine derhal bir Emevi ataması yaparken, Emevi kökenli valilerini ise yoğun şikayetlere rağmen azletmemesi dikkatle düşünülmelidir.[10]

Hz. Osman, Hz. Ömer'in bıraktığı valileri ilk başlarda görevlerinde tuttu. Sonra bunları yavaş yavaş azledip yerine yenilerini atadı.[11] Atadığı vali listesindeki[12] görevlilerden sadece altı tanesinin Emevi olmasından yola çıkarak Hz. Osman'ın

9 Akbulut 165.
10 Kılıç, 145-146.
11 İbn Hayyat, 222.
12 Taberi, IV, 422.

Emevileri kayırmadığı gibi bir savunma yapılmaktadır.[13] Ancak hemen ifade edelim ki, onun Emevilerden atadığı valilerin hepsi ordugah şehirlere dolayısıyla ganimetin geldiği yerlere atanmıştır.[14] Yani paranın başını tutanlar Emevilerdir. Diğer valiliklerin mali yönden çok etkisi yoktur.[15] Ayrıca Hz. Ömer'in yaptığı gibi valilerine hesap sormayı da kaldırınca problemler başlamıştır.[16] Bu sebeple bir seferinde Hz. Ali, Talha, Zübeyr, Hz. Osman'a hitaben "Ömer senden Emevi ailesinden sakınmanı söylememiş miydi?" diye sorgulamışlardı da Hz. Osman susmak zorunda kalmıştı.[17]

Ayrıca Hz. Osman'ın Emevilerden atadığı valilerin gerçekten liyakatli kişiler olduğu ifade edilerek bu icraat savunulmaktadır.[18] Doğrusu, "At sahibine göre kişner." atasözünde olduğu gibi valiler de halifenin tavrına göre liyakatlarını kullanıyorlardı. Örneğin Muaviye, Hz. Ömer'in disiplini altında yaklaşık iki yıl çok faydalı işler yaparken, aynı Muaviye kendisine hiç karışmayan hatta yaptığı hataları savunan Hz. Osman'ın döneminde kendini her türlü yanlışı yapmaya yetkin görebiliyor, sahabeyi tehdit edebiliyor, içki ticareti, ganimetin yağma edilmesi gibi birçok icraata imza atabiliyordu. Ziyad b. Ebih, Hz. Ömer'in döneminde çok başarılı bir brokrat iken, sonraları nasıl bir katliam makinesine dönüştüğünü tarihler kaydeder.[19]

Hz. Osman'ın valileri ile ilgili problemin büyüklüğünü şu anektot güzel anlatmaktadır:

13 Sallabi, 276; Hz. Peygamber'in valileri arasında Ümeyyeoğullarının sayıca fazla oluşunu zikredilerek bunun normal olduğuna vurgu yapılır. Oysa Emeviler Hz. Peygamber döneminde yeni Müslüman olmuşlardı ve Hz. Peygamber'in disiplini altında başarılı görevlerde bulunmuşlardı. Hz. Osman döneminde ise tam bir yağmacı tipolojisi çizdiler. Bu anlamda iki ayrı dönemde gerçekleşen benzer olayların tarih usulü açısından aynı katogoride değerlendirilmesi yanlıştır, bk. Hamis, 96.

14 Vali listesi için bk. Ünal Kılıç, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya 2004, 208.

15 İbn Asem, 369.

16 Kılıç, 179.

17 Belazuri, VI, 133.

18 Doğrul, V, 292.

19 İbnü'l-Esir, III, 317.

> Yoğun şikayetlerden sonra halife nihayet, "Bundan sonra valilerimi her mevsimin sonunda toplayıp onlarla görüşeceğim. Medine halkı bana bazı kimselerin etrafa küfredip durduklarını, vurup kırdıklarını haber verdiler. Bu konuda zarara uğramış veya böyle şeyleri görüp işiten kimseler mevsimin sonunda gelip uğramış oldukları haksızlıkları benden veya valilerimden istesin. Doğruları söyleyenleri Yüce Allah mükafatlandırır." şeklinde mektuplar göndererek ilan yapar. Bunun üzerine İslam aleminin muhtelif şehirlerinde bu mektuplar okununca Müslümanlar sevinçlerinden ağlamış ve Hz. Osman'a dualar etmişlerdi.[20]

Hz. Ömer döneminin uygulamalarına dönüş ve valilerden hesap sorulacağı müjdesi, halk tarafından sevinçle karşılanmıştı.

Ancak halife bu sözünü gerçekleştirmedi. Valiler denetime tabi tutulmadığı gibi, söz verilen vali toplantısı denetlemeden ziyade "Muhalif sesler nasıl kısılabilir?" operasyonlarına dönüştü.[21] Onun valileri toplayıp "Halk sizi istemiyor ne dersiniz?" sorusuna valilerin vereceği cevap belliydi.[22] Her vali kendini değil, halkı suçlayacaktı, nitekim öyle de olmuştur. Aynı suçlayıcı tavırları Hz. Osman'da da görüyoruz. O'nun, kendisini eleştiren birine karşı tavrı şu şekilde olmuştu: "Amir b. Abdullah, Hz. Osman'ın huzuruna varıp ona şöyle demişti: "Bazı Müslümanlar bir araya gelerek senin uygulamalarını tartışmış, gözden geçirmiş ve senin birçok yanlışlıklar ve büyük işler yüklendiğini görmüşlerdi. Bundan dolayı Allah'tan kork ve tevbe et." Buna karşılık Hz. Osman şöyle cevap vermişti: "Şu adama bakınız, onu görenler okuryazar zannedecekler. Buraya gelip benimle hakaretamiz bir şekilde konuşup duruyor. Vallahi, o Allah'ın nerede olduğunu bilmez bir adamdır!" Hz. Osman'ın bu sözleri üzerine Amir şöyle der, "Hayır, ben Allah'ın nerede olduğunu gerçekten biliyorum. Cenab-ı Allah, elbet gözetleme yerindedir. O her an kullarının fiillerini gözetler."[23] diyerek Halife'nin yanlışlarını Allah'ın gördüğüne vurgu yapmıştır.

20 İbnü'l-Esir, III, 47.
21 Kılıç, 171.
22 Akbulut, 179.
23 İbnü'l-Esir, III, 41.

Hz. Osman'ın buradaki tavrı kendine yönelen eleştiriyi dinlemeye değil, eleştiri sahibini aşağılamaya yöneliktir. Böyle bir diyalogdan çözüm değil, ancak isyan çıkar. Nitekim öyle de olmuştur. Problemler kartopu misali katlanarak büyümüş ve nihayet halifenin katledilmesine kadar varmıştır.

Aristokrat kesimler ve yöneticiler genelde halkın bir şey anlamadığını ve beceriksiz olduğunu düşünür. Hz. Osman da vali ataması işinin kendi tasarrufunda olduğunu ve itiraz edilmemesi gerektiğini düşünüyordu. İtirazlara karşı, "Ganimeti istediğim gibi dağıtmaz ve vali tayin edemezsem bu işi niye yapıyorum." anlamına gelen tepkiler veriyordu.[24] Ancak onun yetkisinde olan bu işleri de adil yapması gerektiğini unutuyordu. O, yönetimi bütün halka yayamadı. Doğrusu Hz. Osman'da Araplar açısından iki büyük kusur bulunuyordu. Bunlar, muktedir olamamak ve cesaretsiz olmaktı.[25]

Bu noktada problem olan merkezlerdeki yöneticileri incelemek istiyoruz:

Medine (Hilafet Merkezi)

Mervan b. Hakem

Hz. Osman'ın, Medine'de devletin yetkilerini devrettiği ve halifelik mührünü eline verdiği kişi amcası Hakem'in oğlu Mervan'dır. Hakem, İslam'ın ilk yıllarında Hz. Osman'a işkence eden kişiydi. Ayrıca Hz. Peygamber'in de Mekke'de komşusu olup ona en fazla eziyet edenlerdendi.[26] Mekke fethi sırasında zorunlu Müslüman (Tuleka) olmuştu.[27] Medine'de

24 İbn Ebi Davut, 46.
25 Lewis, 83.
26 Belazuri, VI, 135.
27 Emevi düşmanlığı amacıyla Hz. Peygamber'in dilinden Hakem hakkında "Bunun soyundan gelecekler konusunda ümmetime yazık" anlamında rivayetler üretilmiştir. Bk. İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-Ğabe*, Beyrut ts.,II, 49; Hz. Peygamber'in onun hakkında çocuklarının halife olacağı şeklindeki sözleri, Emevi düşmanlığı ile uydurulmuş olmalıdır. Bk. Belazuri, IV, 256; Bu uydurma işi o boyutlara varır ki, Mervan'ın Kur'an'daki "Alu İmran" suresinin ismini "Alu Mervan" diye değiştirdiği gibi şeyler uydurulmuştur. Bu durumda Mervan böyle bir şey yapsa surenin içindeki ifadeleri de değiştirmesi gerekmez miydi? sorusu da cevaplanmalıdır, Sivasi, 180.

ise Hz. Peygamber'in yürüyüşünü taklit ederek alay etmiş, yine hücre-i saadeti gizlice dinlemiş ve Hz. Peygamber'in sırlarını yayması sebebiyle ailesi ve çocukları dahil[28] hepsi Taif'e sürülmüştü. Hz. Peygamber'den sonra ilk iki halife onun Medine'ye gelişine izin vermez iken Hz. Osman, amcasını ve oğullarını Medine'ye yerleştirmişti.[29] Onun bu tavrından Medine'deki sahabiler ve Müslümanlar hoşlanmamış, halifenin güvercin oynamayı yasaklayıp onları kestirtmesine vurgu yaparak, "Güvercinleri kestirtiyor, Rasulullah'ın kovduğuna kucak açıyor." demişlerdi.[30] Onlara göre, "Tarıd-ı Rasulullah" denilen bir şahsın sürgününün kaldırılması yanlıştır.[31]

Bazı müellifler, bu sürgünün bir tazir cezası olması hasebiyle kaldırıldığını ve Hakem'in tövbe ettiğini, bu cezanın gerek görüldüğü zaman kaldırılmasının devlet başkanının yetkisinde olan bir husus olduğunu belirterek halifeyi savunurlar.[32] Aslında Hz. Osman'a yöneltilen tenkit, Hakem'in getirtilmesinden ziyade, Hakem'e Kudaa kabilesinin zekat mallarını hibe etmesi[33] ve iki oğlundan Mervan'ı bütün yetkileri ile donatılmış olarak devlet katibi yapması, damadı olan diğerini (Haris b. Hakem) ise Medine çarşısında görevlendirip ganimetten bir çok mal vermesinedir. Esas sebep bunlar iken, tenkitlere dinsel bir fonksiyon yükleyebilmek ve delil kuvvetlendirmek için Hz. Peygamber'in sürgünü konusu dillendirilmiş olmalıdır. Değilse Hz. Peygamber'in örneğin Vahşi'ye verdiği sürgün cezasının ila-nihaye devam etmesi gerektiğini söylememiz herhalde pek uygun olmamalıdır.[34]

Ancak bu tenkide karşı Hz. Osman'ı savunmak adına "Fetihten sonra hicret yoktur."[35] hadisini delil getirip Hakem'in Medine'ye gelmediğini, çünkü fetihten sonra hicretin yasak-

28 Belazuri, VI, 135.
29 Yakubi, II, 58.
30 Belazuri, VI, 136.
31 İbn Asem, 370; Mesudi, II, 486.
32 İbn Arabi, 73, 78.
33 Belazuri, VI, 137.
34 Sivasi, 179.
35 Buhari, Menakıbü'l-ensar, 45.

landığını öne sürmek, akla ziyan bir savunmacı yorumudur.[36] Çünkü söz konusu hadis, Mekke fethi sonrası dahi hicret sevabını almaya çalışanlara yönelik olarak söylenmiş bir sözdür. Değilse Medine'ye göçün bundan sonra yasaklandığı anlamında değildir.

Sonuçta Hz. Osman, Hz. Peygamber'in Taif'e sürgün ettiği Hakem b. As'ın oğlu Mervan'ı devlet genel sekreterliği görevine atadı. Bu makam halifeden sonraki en yetkin makamdı. Adeta günümüzün başbakanı yetkilerine sahipti.[37] Mervan'a halifenin mührü verilmişti. Mervan, bu konuda aile fertlerinin ve halifenin kendisini savunmasına güvenerek rahatlıkla iş yapıyor, sahabileri azarlıyor, hatta bazen ihtiyar halifenin haberi olmaksızın birçok icraat yapabiliyordu.[38]

Hz. Osman ise bu konuda şikayetler geldiği halde Mervan'ı makamda tutuyor, adeta kendi başına devleti yöneten Mervan'ın kararlarını savunuyordu. Üstelik ona Hz. Peygamber'in Fedek'teki arazisini ikta yolu ile verdiği bile nakledilmektedir.[39] Halifenin amcası Hakem ve oğullarına hazineden yaptığı hibeler, Medine halkı ve sahabiler tarafından sürekli tenkit görmüştür.[40]

Hz. Osman'ın katledilmesiyle sonuçlanan olaylar sırasında isyancıları tahrik edenlerin başında Mervan bulunuyordu. Medinelilerin kuşatması sırasında Mervan, ağır sözlerle isyancıları tahrik etmişti. İş o kadar ileri gitti ki halife, Mervan'ı azarlamak zorunda kaldı.[41] Ancak Mervan'ı görevden almaya gücü yetmedi. Çünkü etrafını saran Emevi sülalesine karşı muktedir değildi.

36 Doğrul, V, 313.
37 Apak, 203.
38 Halbuki Hz. Ömer, benzer bir olayda haberi olmadan kendisi adına ticaret yapan görevlisini çok kötü azarlamıştı, Belazuri, VI, 138.
39 İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 195; Atçeken, mantıken bunun mümkün olmadığını daha sonra Hz. Ali halife olunca buna el koyacağını belirtir, İsmail Hakkı Atçeken, "Hz. Osman Dönemi İç Olaylarda Mervan Rolü", *Selçuk İlahiyat Dergisi*, 9. Sayı, Konya 2000, 328.
40 Belazuri, VI, 136.
41 İbnü'l-Esir, III, 38.

İbn Arabi, Mervan'ın adil, ümmetin ve sahabenin önde geleni[42] ve fakihlerinden olduğunu öne sürer.[43] Hz. Osman'ın Afrika humusunu Mervan'a vermesini de gayet normal karşılar ve içtihat olarak değerlendirir.[44] Bu ifadelere karşılık olarak sadece Mervan'ın Cemel Savaşı'nda kendi ordusu içindeki sahabeden Talha'yı öldürdüğünü ve Muaviye döneminde vali olunca Medine'deki mescidin minberinden sahabilere karşı Ehl-i Beyt'e sövmeyi adet haline getirdiğini belirtmekle yetinelim.[45]

Kufe'deki Yönetim Sorunu

Kufe, Hz. Ömer döneminde kurulduğu günden bu yana yönetim sorunu yaşayan bir kenttir. İbnü'l-Esir, bu problemdeki suçluyu ararken Müslümanları değil de şeytanı şu cümlelerle suçlar: "İslam şehirleri arasında şeytanın Müslümanlar arasına ilk defa fitne soktuğu yer de Kufe şehridir."[46] Halbuki şeytan çalışıyorsa Müslümanlara düşen de kendi görev ve sorumluluklarını yerine getirmektir. Suçu şeytana atarak, dönemin insanlarını temize çıkarmakla bir yere varılamaz.

Hz. Ömer gibi otoriter bir halife bile Kufe halkının istekleri karşısında şaşırmış, çaresiz kalmıştı. Üstelik halkın sürekli vali değişikliği taleplerini de yerine getirerek adeta onların şımarmasına ve durmadan itiraz ederek vali değiştirme işini alışkanlık haline getirmelerine çanak tutmuştu.[47] Hz. Ömer, sırayla Sad, Ammar, Ebu Musa ve Muğire b. Şube'yi buraya atamış ancak vefatına yakın Sad'ın tekrar atanmasını arzulamıştı. Kufeliler bunların hepsinden bir şekilde şikayet etmişler sonuçta kudretli halifeyi de aciz bırakmışlar, 6 yılda 3 vali değiştirtmişlerdi.[48]

Ancak şunu da hemen belirtelim ki; Hz. Ömer'in zina suçlusu olarak had cezasından, şahit eksikliği sebebiyle kurtu-

42 Hz. Peygamber vefat ettiğinde 10 yaşlarındaydı, Zehebi, III, 478.
43 İbn Arabi, 89.
44 İbn Arabi, 101; Mevdudi, 465.
45 Zehebi, III, 478.
46 İbnü'l-Esir, II, 476.
47 Wellhausen, 103.
48 Apak, 98.

lan Muğire'nin buraya tayini sorun olmaz iken, Hz. Osman'ın atamaları gerek o zaman gerek günümüze kadar tartışılmaya devam etmektedir. Hz. Ömer, Muğire'yi muhtemelen kadro darlığı nedeniyle görevlendirmişti. Oysa Muğire sahabe nezdinde çok itibarı olmayan birisiydi. Onun valilikte kalabilmek için nasıl çabaladığını şu anekdot göstermektedir:

> (Osman'ın seçilmesi akabinde) Muğire b. Şu'be Abdurrahman b. Avf'a, "Ey Eba Muhammed! Sen Osman'ı seçmekle gerçekten isabet ettin!" der, sonra Osman'a giderek şöyle der: "Eğer Abdurrahman senden başkasına bey'at etmiş olsaydı böyle bir bey'atı kesinlikle kabul etmezdik." Abdurrahman da, "Ey gözü şaşı herif! Yalan söyledin. Eğer ben başkasına bey'at etmiş olsaydım, sen de o kişiye bey'at ederdin ve aynı sözleri de gider bu şekilde söylerdin." diye karşılık verir."[49]

Hz. Ömer'in son günlerinde Kufe'ye atanan Muğire yerine Hz. Ömer tekrar Sad b. Ebi Vakkas'ın atanmasını düşünüyordu. Ancak buna fırsat bulamamıştı. Bu sebeple Hz. Osman, bu vasiyeti yerine getirerek bir müddet sonra Sad'ı Kufe'ye vali olarak atadı.[50]

Sad b. Ebi Vakkas

Halife seçimi için belirlenen şûra üyelerinden olan Sad b. Ebi Vakkas, Kufe valisi iken hazine görevlisi sahabi Abdullah b. Mesud'tan borç para almış ancak bunu hazineye ödememişti. Borcunu ödemesi konusunda ısrar eden İbn Mesud'u da aşağılar bir ifade ile "Ey İbn Mesud! Sen Hüzeyl kabilesinden bir kölenin oğlu değil misin?" demiş ve o da "Evet, vallahi ben İbn Mesud'um ve sen de Humeyne'nin oğlusun!" diye karşılık vermişti. O sırada Haşim b. Utbe b. Ebi Vakkas da orada bulunuyordu. İkisine hitaben, "Vallahi siz ikiniz de sözde Hz. Peygamber'in sahabilerisiniz, insanlar size bakıp gülüyorlar, sizi örnek alıyorlar." demişti. Bu atışma ve karşılıklı kötü sözden sonra ikisi de etrafına kendilerini destekleyen gruplar bulmuşlardı.[51] Bu olay üzerine Hz. Osman, Sad'ı derhal görevden almıştı. Kendi yakınlarını görevden azletme-

49 Belazuri, VI, 122; İbnü'l-Esir, II, 465.
50 İbnü'l-Esir, II, 475.
51 İbnü'l-Esir, II, 476.

me konusunda oldukça dirençli olan halifenin bu olayda hızla hareket edip Sad'ın yerine derhal anne bir kardeşi[52] Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt'ı ataması dikkat çekicidir.

Sınırları belki de bugünkü Avrupa'nın iki katına ulaşmış olan bir devlette halife, iki görevlisinin ufak bir mesele yüzünden çıkan kavgasıyla uğraşıyor ancak olayı çözmek yerine tamamen içinden çıkılmaz bir hale getiriyordu. Bu noktada "Abdullah b. Mesud ile Sad arasındaki bu alacak-verecek sorunu başka bir yöntemle çözüme kavuşturulamaz mıydı?" şeklinde soruların da oluşmasına yol açmaktadır.[53]

Velid, Kufe'ye gelip göreve başladığı zaman Sad b. Ebi Vakkas, "Bizden ayrıldıktan sonra senin mi zekan arttı, yoksa biz mi ahmaklaştık?" deyince[54] Velid, valilik makamının bir yeme ve arpalık olduğu algısını şöyle itiraf etmişti: "Ey Eba İshak! Hakkımızda böyle düşünme, her şey böyledir ve herkes böyle davranır, bu mülk bir gün birisi tarafından, ertesi gün bir başkası tarafından yenir!" diyerek cevap vermiş, Sad b. Ebi Vakkas da, "Bu görevleri artık bir saltanat haline getirdiğinizi görüyorum." demiş, İbn Mesud da bu atamaya şaşırmış ve "Bilmiyorum, bizden sonra insanlar salaha mı, yoksa fesada mı uğradı?" diye karşılık vermişti.[55] Medine'de bulunan şûra üyesi Talha ve Zübeyr, halifeyi yaptığı bu atamadan dolayı eleştirmişlerdi. Kufe halkı ise halifeye tepkilerini, "Rasulullah'ın sadık, tecrübeli, alim ve mülayim bir dostunu azlederek yerine facir, ahmak ve serseri kardeşini görevlendirdi." diyerek dile getirmişlerdi.[56]

Velid b. Ukbe b. Ebi Muayt

Velid b. Ukbe'nin babası Ukbe b. Ebi Muayt'ın Yahudi asıllı olduğu nakledilir.[57] Mekke'de Hz. Peygamber'e en fazla işkenceyi yapanlardandır. Hz. Peygamber'e hakaretler edip

52 Dineveri, 139.
53 Akarsu, 67.
54 Belazuri, VI, 138.
55 İbnü'l-Esir, II, 476.
56 Belazuri, VI, 139.
57 Mesudi, II, 488

yüzüne tükürmüş, namaz kılarken Kabe'de boğazını sıkarak boğmaya çalışmış, işkence yapmış ve Bedir'de esir edilip boynu vurulmuştur.[58] Velid, Tuleka yani Mekke fethi günü affedilip salıverilenler arasında bulunuyordu. Hucurat suresinin 6. ayetinde geçen fasıklıkla suçlanan şahıs olduğu da[59] aktarılmaktadır.[60]

Geçmişi her ne olursa olsun Velid, Hz. Ömer zamanından Kufe'ye tayin edilinceye kadar Cezire valisi olarak görev yapmaktaydı. Cezire'de beş yıl görev yapmış ve oranın halkı tarafından da bir hayli sevilmişti.[61] Velid, Kufe'de vali olunca İbn Mesud ile Sad b. Ebi Vakkas'ın aralarında yaşadıkları tartışmanın benzeri yine yaşandı. Velid, hazineden aldığı borç parayı geri ödemeyince İbn Mesud bunu yeni validen talep etti. Velid hemen İbn Mesud'un bu tavrını halifeye şikayet etti. Hz. Osman ise benzer olayda Sad'ı görevden almışken bu sefer Velid'i görevden almamış aksine İbn Mesud'u sorguya çekmişti. Halife, İbn Mesud'a hitaben yazdığı mektupta Velid'i savununca, anahtarları atan İbn Mesud istifa etmiş ve "Ben kendimi Müslümanların hazine görevlisi zannediyordum, sizin ailenizin görevlisi olamam." demişti.[62] Böylece sahabiler teker teker idari görevlerinden ayrılıyorlar, yerlerine ise hazineyi yağma yeri olarak gören Hz. Osman'ın akraba ve yakınları atanıyordu.

Velid, Kufe'de bir katili kısasen idam ettirdiği için, katilin akrabalarından olan Cündeb isimli biri valiye kin güdüyordu.[63] Bu şahıs Kufe'de sihirbazlık yapan birini öldürünce vali kısas yapılmasına karar vermiş ancak kabilesinin itirazı üzerine hapse atılmıştı. Cündeb'in hapis muhafızını ikna ederek kaçması üzerine Velid muhafızı öldürtüp kellesini teşhir etmişti. Cündeb ise Medine'ye gidip Hz. Osman'dan eman alıp serbest

58 İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1994, III, 198.
59 Belazuri, VI, 135.
60 İbn Arabi, 98-99, konuyla ilgili olarak bk. Mehmet Azimli, *Hz. Ebu Bekir*, Ankara 2011, 21. sayfa 53. Dipnot.
61 İbnü'l-Esir, II, 476.
62 Belazuri, VI, 140.
63 İbnü'l-Esir, II, 5.

bir şekilde Kufe'ye dönmüş ve arada harcanan zavallı muhafız olmuştu.[64]

Cündeb bundan sonra Kufe'de Hz. Osman'a karşı organizenin içindeki şahıslardan biri olacaktır. Velid ile böyle problem yaşayan şahıslar, Velid'e bir tuzak kurarak onun içki içtiği konusunda söylenti yayarlar. İbn Mesud ise olaya ayıpların araştırılmaması gerektiğini söyleyerek uzak kalmak ister. Onu harekete geçiremeyen bu şahıslar bir gece Velid ile sohbet esnasında uyukladığı sırada elinden mührü alarak Hz. Osman'a getirip Velid'in içki içtiğini söylerler. Hz. Osman, "İçerken gördünüz mü?" diye sorar. Onlar ise "Hayır sakalından damlarken gördük." derler.[65]

Ayrıca Velid'in sabah namazını dört rekat kıldırdıktan sonra cemaate dönüp "Artırayım mı?" şeklindeki sorusu onun sarhoşken namaz kıldırdığı şeklinde şikayetlere sebep olmuştu.[66] Bu rivayetlerde Velid'in içki içtiği net değildir. Ancak bu onun içki içmediği anlamında anlaşılmamalıdır.[67] Ancak görev sırasında veya namazda içkili olduğu tespit edilememiştir.[68] Sonuçta Velid, başarılı bir yöneticidir. Görev yaptığı beş yıl içinde hiç kimse kapısına dayanmamıştır. Ancak o, içki zaafı sebebiyle halifeye şikayet edilmiş ve beceriksizliği sebebiyle değil, dini gerekçelerle beş yıldır görev yaptığı valilikten azledilmiştir.[69]

Hz. Osman, şikayetler çoğalınca azledip Medine'ye getirttiği Velid'e halifenin yakını olduğundan dolayı[70] had cezasını uygulamayı kimse cesaret edemediği için bu işi Hz. Ali icra etmiştir.[71] Ancak Velid, halifeye hitaben, "Bugün benim aleyhimde şahitlik edenler, bir yıl sonra da seni öldürürler."[72] di-

64 Belazuri, VI, 141.
65 İbnü'l-Esir, III, 4.
66 Belazuri, VI, 142.
67 Belazuri, VI, 140, Kendisinden sonra gelen vali Said Kufe minberini yıkayarak işe başlayacaktır.
68 Wellhausen, 120.
69 Apak, 101.
70 Ayar, 191.
71 Buhari, Fedail, 7.
72 İbn Şebbe, 974.

yerek şahitlerin yalancılığına temas ederek Kufelilerin problemli bir topluluk olduğuna vurgu yapmıştır.

İbn Arabi, Hz. Osman'ın verdiği had cezasının doğruluğunu savunabilmek için Velid'in içtiğini kabullenir ve "Tövbe ettikten sonra mesele yok." diyerek konuyu çözmeye çalışır.[73] Dahası Velid'in nenesinin Hz. Peygamber ile akraba olduğunu aktararak Velid'e prestij sağlamaya çalışır.[74] Doğrusu Velid içkici biriyse ki -öyle gözüküyor- Hz. Osman'ın onu ataması hata idi. Ancak rivayetlerden onun içki içtiği net olarak teşhis edilemediği de anlaşılıyor. Bu durumda Velid'e uygulanan had cezası ancak onun aleyhinde konuşanlar üzerinden uygulanmış demektir ki bu da doğru değildir. Çünkü ispat edilememiş bir şikayet üzerinden had uygulanmıştır ki bu durumda bu ceza zulmen uygulanmış demektir. Nitekim İbn Mesud'un da Velid hakkındaki şikayetlere itibar etmemesi bu görüşü destekler mahiyettedir.[75]

Hz. Osman'ın indirilmesi ve Hz. Ali'ye biat edilmesini ilk savunanlar bu ortamda Kufe'de ortaya çıktılar. "Osman haktan ayrılmıştır. En şerlileri başımıza görevli olarak göndermektedir." şeklinde ifadelerde bulunuyorlardı.[76]

Said b. As b. Ebu Uhayha (Ümeyye)[77]

Said b. As, Ebu Uhayha gibi Mekke'de İslam düşmanlığında ileri gitmiş bir dedenin torunu ve Bedir'de Hz. Ali tarafından öldürülmüş bir babanın oğluydu.[78] Hz. Osman, onu Velid'in yerine Kufe'ye gönderdiğinde halka yumuşak davranmasını, bazı hallerine göz yummasını istemişti.[79] Said, Kufe'ye vardığında mescide girip minbere çıkmış ve Allah'a hamd ve sena ettikten sonra, "Vallahi istemediğim halde size gönderilmiş bulunuyorum. Ancak başına getirildiğim bu gö-

73 İbn Arabi, 94.
74 İbn Arabi, 98.
75 İbnü'l-Esir, III, 4.
76 Belazuri, VI, 139.
77 Belazuri, VI, 143.
78 İbn Sad, VII, 35.
79 Belazuri, VI, 151.

revden de kaçamazdım. Şunu biliniz ki fitne başını çıkarmış ve gözlerini açmış bulunuyor. Vallahi bu fitneyi mutlaka kahredeceğim ve kökünden söküp atacağım, yoksa o beni yok edecektir. Bu konuda da kendimin murakıbı yine ben olacağım." diyerek minberden inmiş ve Kufe halkının durumunu öğrenmeye başlamıştı. Yaptığı incelemelerden sonra halifeye yazdığı mektupta "Kufelilerin ıstırap içinde olduklarını, şerefli ve üstün insanların kahredilip İslam'ın ileri gelen şahsiyetlerinin zillete uğratıldıklarını, buna karşılık buraya hakim olanların daha sefil kimseler ve bedevi araplar olduğunu, üstün ve şeref sahibi kimselere iltifat edilmediğini, musibetlerin de bu insanların başlarından eksik olmadığını" yazmıştı.[80]

Said'in tespitleri yerinde idi. Kufe'nin esas problemi yerleşik bir halk olmayıp yeni toplanmış bedevilerden oluşmalarıydı. Bir "şehir ahlakı" ve şehir geleneği oluşmamıştı. Bedevi ve köylü refleksi her olayda hissediliyordu. Bu insanların şehirleşmesi zaman alacaktı. Her olayı büyütüyor, her sözü bağlamından koparıp problem haline getiriyorlardı. Vali Said, ne kadar iyi niyetli olursa olsun yaptığı sohbet sırasında sehven sarf ettiği bir cümle olayları ateşleyen kıvılcım oldu. Said bir sohbette, "Kufe bölgesindeki Sevad arazileri Kureyşlilerin bahçesidir." dedi.[81] İşte bunun üzerine itirazlar, kavgalar ve sürgünler başladı. İlk karşı çıkan Eşter haklı olarak, "Kılıçlarımızla fethettiğimiz yerler nasıl Kureyş'in bahçesi olabilir?" diyordu.[82]

Said'in bu sözü yarayı kaşımıştı. Çünkü halife, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvam, İbn Mesud, Sad b. Ebi Vakkas, Eş'as b. Kays, Cerir b. Abdullah gibi ileri gelen şahıslara hem verimliliği artırmak hem de onların gönlünü kazanmak için Irak'ın topraklarından iktalar dağıtmıştı. Eşter gibi bölgenin fethine katılıp da bu uygulamadan yararlanamayan kişiler, halifenin bu kararından rahatsız oldular. Vali bunların nüfuzunu kırmak için Kufe'ye daha sonra gelip yerleşenlere

80 İbnü'l-Esir, III, 4.
81 Mesudi, II, 488.
82 Belazuri, VI, 152.

öncelik verdi ve onları şehirde söz sahibi yaptı.[83] Bu da isyanı körükledi. Şehirdeki çalkalanma çoğalınca halife, Kufe'de olanları Said'den öğrenince göğsü daralmış, "Bunlar, Ali, Zübeyr ve Talha'nın işi..." diyerek onların teşvik ve kışkırtmalarıyla bu isyanın çıktığını ifade etmişti.[84] Yani Medine'de halifeye karşı açıkça muhalefet yürütemeyen bu kişilerin olayları tahrik ettiğini düşünüyordu ki bunun bir nebze doğru olduğu kuşatma sırasındaki olaylardan da anlaşılacaktır.

Kufe'deki önde gelenler halifeyi uyarmak üzere bir mektup yazdılar. Bu mektupta halifenin akrabaları olan yöneticilerden şikayet ettiler. Halife ise şikayet mektubundan çok bu mektubu kimlerin yazdığını öğrenmek ve cezalandırabilmek için gelen elçiyi sıkıştırıyordu. Hz. Ali ise onun bu tavrına engel oldu.[85]

Halife Kureyş'in üstünlüğü tezine karşı çıkan Kufelilerin yanında duracağı yerde, valisinin yanında yer aldı.[86] Böylece Kufe'de işler büyüdü. "Osman'a itaat yoktur." sesleri yükselmeye başladı.[87] Vali Said'in durumu bildirmesinin akabinde halifenin emriyle fitne çıkardıkları düşünülen bu kişiler terbiye edilmek üzere Muaviye'ye gönderildiler. Bu adamlar Muaviye'ye vardıklarında onları Şam'da Meryem kilisesinde iskan ettirip Hz. Osman'ın emriyle Irak'ta kendilerine verilen maaşlarını burada da vermeye başlamış, sabah ve akşam yemeklerini onlarla birlikte yemiştir.[88]

Bazı müelliflerimizin dahi olarak nitelediği[89] Muaviye onlara şöyle konuşmuştu:

> Siz Araplardan bir kavimsiniz. İslam ile şereflenip birçok milletlere karşı galip geldiniz, onlara üstün oldunuz ve varlıklarınızı korudunuz. Sizin Kureyş'i kınadığınızı işittim. Eğer Kureyş olmasaydı siz zelil olurdunuz. Sizin imamlarınız sizin için koruyucu

83 İbnu'l-Esir, III, 6.
84 Belazuri, VI, 158.
85 Belazuri, VI, 153.
86 Akbulut, 170.
87 Belazuri, VI, 157.
88 Belazuri, VI, 155.
89 Doğrul, V, 332.

kalkandırlar, onlardan ayrılmayınız. İmamlarınız sizin her türlü zorluklarınıza karşı sabredip duruyor, geçim ve rızkınızı da temin ediyorlar. Eğer bu huyunuzdan vazgeçmezseniz Cenab-ı Allah size kötü davranacak kimseleri musallat eder ve onlar hiçbir zaman size karşı sabırla davranmaz. Siz hem hayatınızda, hem de ölümünüzden sonra Müslümanlar ve halk üzerinde yaptığınız kötülüklerde onlara ortak olursunuz.

Bu kişilerden Sa'sa'a şöyle cevap verdi, "Kureyşten bahsettin. Cahiliyye devrinde Kureyş kabilesinin nüfuzu diğer kabilelerden daha fazla olmadığı gibi, onlardan daha da güçlü değildi ki onunla bizi korkutasın. Kalkandan söz ettin, eğer kalkan yanacak olursa o ateş bize gelir."

Muaviye ona şöyle karşılık verdi, "Şu anda sizi tanıdım hem ne olduğunuzu hem de sizi aldatan tek şeyin akıllarınızın azlığı olduğunu anladım, onların sözcüsü olduğun halde senin de akılsız olduğunu görüyorum. Ben sana İslam'ın büyüklüğünden, iyiliğinden ve nimetinden söz ediyorum; sen bana cahiliyetten bahsediyorsun. Sizin bu halinizi ve işinizi büyüten kavmi Allah rezil etsin. Benden şunları öğreniniz ki -öğreneceğinizi zannetmesem de- Kureyş ne cahiliyette ne de İslam'da kendi kendine aziz olmuştur. Bu azizlik ancak Allah'ın elinde olan bir şeydir. Kureyş Arapların en kalabalık ve en güçlü olanı da değildi. Fakat Kureyşliler Arapların en cömertleri, nesepçe en üstünleri, aralarında en merhametli olanları idiler. Cahiliyet dönemlerinde de insanlar birbirlerini yiyip dururken bu özelliklerini korumuşlardı. Bütün bunlar Allah eliyle olan şeylerdi. Cenab-ı Allah kendilerini diğer insanlara karşı koruyacak bir Harem-i Şerif inşa ettirmiştir. Siz Araplardan, Acemlerden, siyahından, kırmızısından Kureyş'in dışında kendi ülkesine bela isabet edip de bundan kurtulan kimse gördünüz mü? Kureyş'e karşı kin besleyen kimseleri Cenab-ı Allah'ın zelil ettiğini bilmiyor musunuz? Bu durum Cenab-ı Allah'ın kendi dinine tabi olup bu dini yüceltmeye çalışan insanları kurtarmak ve yüceltmek istediği ana kadar sürmüştür. Cenab-ı Allah, insanları dünya heva ve hevesinden, ahiretin azabından korumaya çalışanları da aynı şekilde kurtarmıştır. İşte böyle iman edenleri Cenab-ı Allah ayırmış, bu din için onların en hayırlıları olarak da Kureyş'i seçip çıkarmıştır. Bu dine sarılmalarından dolayı da yönetimi onlara vermiş ve halifeliği de onların deruhte etmelerini dilemiştir. Aslında başka kimseye de pek yakışmaz. Cenab-ı Allah onları Cahiliyye döneminde küfür üzere oldukları halde bile korumuşken kendi dini üzerinde oldukları sırada nasıl korumaz? Bunu nasıl söyleyebilirsin? Sana ve adamlarına yazıklar olsun."

Ey Sa'sa'a, sana ve ülkene gelince; Ülken ülkelerin en şerlisi, ülkenin evleri evlerin en kokuşmuşu, vadisi vadilerin en derini ve kötülüklerle şöhret bulmuş olanıdır. Ondan daha kötü komşu asla olamaz. Şan ve şeref sahibi kimse orada oturmamıştır. Orada oturan ve kalan kimselerden kınanmayan kimse de yoktur. Araplar çeşitli lakap ve akrabalıklara ayrılmışlardı. Ama ümmetler içinde en parçalanmış olanlar onlardı, siz de bunun en zirvede bulunanları idiniz. Ayrıca İranlıların da hakimiyetindeydiniz. Arkasından Hz. Peygamber'in daveti size ulaştı. Sen, bu davet Bahreyn'e ulaştığı zaman kavminin arasında değildin, bu yüzden de bu davete nail olamadın. Sen kavminin en kötülerindensin. İslam sana ulaşıp da Müslümanlar arasına karıştığın halde bile kalkıp Allah'ın dinini eğri büğrü görüyor, insanları peşinden sürüklüyorsun. Fakat senin bu yaptıkların Kureyş'e zarar vermez ve onlar buna aldırış etmezler. Bunun yanında onlar kendilerine düşeni yapmaktan da alıkonmazlar. Şeytan sizi tanımış ve sizi aldatmıştır. Siz içine düştüğünüz bu şerden bir türlü uyanamamış ve bunu anlayamamışsınız. İşte Allah'ın üzerinize indirdiği şer ve kötülük budur.

Muaviye daha sonra şunları eklemişti, "Ben kendi başıma yaptıklarımı ve akrabalarım arasında yapmayı başarabildiklerimi sizlere de emrediyorum. Ben Kureyş'i bildim bileli Ebu Süfyan ve onun babası, Hz. Peygamber gelinceye kadar en cömert kimseler idiler. Ancak Kureyş içinde Cenab-ı Allah Hz. Peygamber'i seçip ona ikramda bulunmuş ve onu en cömert insan kılmıştır. Vallahi Ebu Süfyan bütün insanların babası olsaydı bütün insanlar akıllı olurdu."

Onun bu sözünü duyan Sa'sa'a, "Yalan söyledin. İnsanlar arasında Ebu Süfyan'dan daha akıllı kimseler vardır. Cenab-ı Allah'ın kendi elleriyle yarattığı ve kendi ruhundan ona üfürdüğü ve meleklerin kendisine secde etmesini istediği insanlar vardır. Bunlar arasında iyileri ve kötüleri, ahmakı ve zekisi de vardır. Biz şu anda yapmakta olduğun görevden ayrılmanı ve senden daha hayırlı, babası babandan daha iyi ve daha önce Müslüman olmuş, imanı ve ameli de babandan daha iyi ve üstün olan kimselere bu görevi devretmeni istiyoruz."

Muaviye şöyle demişti, "Allah'a yemin olsun ki benim İslam'da bir önceliğim vardır, fakat benden önce Müslüman olanların da önceliği ve üstünlüğü vardır. Ancak hali şu anda bulunduğum halden daha iyi ve daha takva sahibi kimse yoktur. Ömer b. Hattab bizzat bunu görüp müşahade etmiştir. Ömer b. Hattab ne bana ne de başkalarına böyle ayrıcalık tanımazdı. Görevimi terk

etmeme ve ondan ayrılmama sebep olacak herhangi bir iş de yapmış değilim. Mü'minlerin emiri bunu uygun görüp de bu konuda bana mektup yazacak olursa görevimden derhal ayrılırım. .....[90]

Bu uzun alıntıyı Kureyş aristokrasisinin insanlara bakış açısını göstermesi açısından aktardık. Kufe'deki muhalifler Şam'a gönderilince Muaviye'nin onlara Kureyş'in üstünlüğünü kabul ettirmeye çalıştığını görüyoruz.[91] Muaviye, Kureyş ve özellikle Ümeyyeoğulları dışındaki insanları aşağılamakta, kendilerinin yani Kureyş'in Allah tarafından seçilmiş bir kavim olduğu vurgusuna sürekli değinmektedir. Bu durumda diğer kavimlere düşen şey onlara itaat ve Allah'ın onlar için ayırdığı kadere (!) razı olmak ve buna şükretmektir.

Kufeli sürgünler buradan Humus'a sürüldüler. Humus valisi Abdurrahman b. Halid b. Velid'in yanında eziyet gördükten sonra Kufe'ye döndüler. Bu isyancılara Kufe'de bulunan Ukbe b. Amr, Abdullah b. Evfa, Hanzale b. Rebi gibi sahabiler destek oluyorlardı.[92]

Ebu Musa Eşari

Halife, şehirlerden şikayetlerin artması üzerine valiler toplantısı düzenlemiş ve "bu karışıklıkları nasıl bastırabiliriz" anlamında istişarelerde bulunmuştu. Kufe valisi Said b. As da Medine'de gerçekleştirilen valiler toplantısına katılmıştı. Daha önce valiyi halifeye şikayet ettikleri halde istekleri yerine getirilmeyen grup valinin Kufe'den ayrılmasını fırsat bilerek Malik b. Haris el-Eşter liderliğinde, valiyi şehre sokmamayı kararlaştırmışlardı. Böylece Kufeliler, Medine'den dönmekte olan Said'in Kufe'ye girişine izin vermediler ve azledilmiş eski Basra valisi Hz. Ebu Musa el-Eşari'yi[93] vali olarak, Hz.

90 Taberi, IV, 319.

91 Ünlü, 135; müellif, bu kimselerin inatla Muaviye'nin görüşünü kabullenmediklerini hayıflanarak aktarır. Yani Muaviye'nin görüşü haklıymışçasına taraf tutar. Oysaki Kureyş'in üstünlüğü gibi bir iddianın İslam'ın temel ilkeleriyle bağdaşmadığını burada tartışmamıza gerek bile yoktur.

92 Taberi, IV, 352.

93 Kenan Ayar, "Dört Halife Dönemi Siyasetinde Ebu Musa el-Eşari" *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2007, Cilt: VII, Sayı: 4, S. 79-80.

Huzeyfe'yi de Sevad ve fey idaresine atadıklarını bildirdiler.[94] Muhalefetin Ebu Musa'yı tercihinde kabile asabiyeti ve dayanışmasının rolü olduğu sezilmektedir. Zira onun vali olmasını isteyen ve bunu başaran muhalefet grubunun önderi Malik, bir Yemen kabilesi lideridir. Hz. Osman Kufelilerin valiyi kovup yerine atama yaptıklarını duyunca, "Bunlar Ali, Zübeyr ve Talha'nın işleridir." demiş[95] ve bu atamayı kabullenmek zorunda kalmıştır.[96] Ancak onun bu tavrı hilafetteki prestijini tamamen bitirmiştir.[97]

Halife Kufe'deki olayların başındaki Eşter ve arkadaşlarına bir mektup yazarak, onların ilk ayrılış sünnetini gerçekleştirdiklerini belirttikten sonra onları Allah'tan korkmaya, Allah'ın kitabına uymaya, davet etmişti. Onlar ise cevaben halifeye bir mektup yazdılar. Bu mektup onların halife hakkındaki düşüncelerini çok güzel yansıtmaktadır:

> Malik b. Haris'ten (Eşter) peygamberin sünnetinden sapmış, yanlış yolda olan, Allah'ın kitabının hükmünü arkasına atıp ahdini bozan halifeye! Mektubunu okuduk. Kendini ve valilerini zulümden ve düşmanlıktan, salih insanları sürgüne göndermekten sakın... Sen bizim nefsimize zulmettiğimizi iddia ediyorsun. Bu senin zannındır. Sen zulmü adalet, batılı hak görüyorsun.... Başımıza Ebu Musa ve Huzeyfe'yi geçirdik. Velid, Sad ve akrabalarını bizden uzak tut.[98]

Bu dönemde abidlerden Kab b. Ubeyde ise halifeye yazdığı mektupta şöyle cevap verir:

> Seni fitne ve ümmetin ayrılığı konusunda uyarıyorum. Sen ümmetin en hayırlılarını sürdün, en şerlilerini görevlendirdin. Malları ümmetin düşmanlarına dağıttın..... Akrabalarını ümmetin boynuna sardın. Seni Allah'a havale ediyoruz.[99]

94 Belazuri, VI, 159; İbnü'l-Esir, III, 40.
95 Belazuri, VI, 158.
96 Sallabi, halifenin yeni valiyi kabul ettiğine dair Kufeli Haricilere mektup gönderdiğinden bahseder. Ancak Haricilik denen olay o dönemde yoktu. Bir sonraki halife döneminde ortaya çıkmış bir kavramdır ve bu şekilde kullanılması doğru değildir. Sallabi, 374.
97 Taberi, IV, 336.
98 Belazuri, VI, 159.
99 İbn Asem, 390.

Şam'daki Yönetim Sorunu

Muaviye b. Ebi Süfyan

Muaviye, Emevilerin yükselen simasıydı. Onun Hz. Peygamber'in vahiy katiplerinden olduğu[100] şeklindeki iddialar doğru değildir.[101] Tüccar ve aristokrat ailenin bütün özelliklerini kapmış, aile çevresini Şam'a toplamış, buradaki bazı kabilelerle işbirliği içinde bölgeyi yönetiyordu. Hz. Ömer'in son yıllarında iki yıl kadar Şam valisi olarak görevi yaptı. Bu dönemde halifenin bütün emirlerini dikkatli bir şekilde uyguluyordu.[102]

Hz. Osman'ın döneminde halifeyi kendine bacanak yaptı.[103] Muaviye'nin yetki alanları genişletildi. Şam civarındaki valiler vefat ettikçe bu şehirler Muaviye'ye bağlandı.[104] Sonuçta tüm Suriye ve Cezire ona bağlandı. Muaviye bu dönemde biraz da başına buyruk hareket etmeye başlamıştı. Muaviye'nin Şam'da içki ticareti yaptığı haberi bile halifeye ulaşmıştı. Ancak diğer eyaletlerdeki Emevi olmayan valileri en ufak bir şikayette görevden alırken, Muaviye'nin tavırları en üst perdeden Medine'deki sahabiler tarafından şikayet edilse de halife hiçbir uyarıda bile bulunmuyordu.[105] Gelen şikayetlere rağmen onu Hz. Ömer'in atadığını söyleyen Hz. Osman'a karşı Hz. Ali şöyle diyordu:

> Muaviye, Hz. Ömer'in kölesinden korktuğu kadar senden korkmuyor. Muaviye şu anda bir münker yapıyor, bunu da senin emrettiğini söylüyor.[106]

Muaviye, İslami hassasiyet açısından toplumun sigortası olan ilk sahabilerin çoğuyla ters düştü ve onları halifeye şikayet ederek Şam'dan sürdürttü. Böylece kimse ona müdahale edememiş olacaktı. Kendisini mal dağıtımı konusunda tenkit

100 Hamis, 98.
101 Apak 124; Tevbe 26. Ayetin Muaviye'nin fazileti için de indiği nakledilir, Sallabi, 277.
102 İbn Arabi, 81.
103 Aycan, 77.
104 İbnü'l-Esir, III, 13.
105 İbn Asem, 394; Diyarbekri, II, 249.
106 Taberi, IV, 338.

eden Ebu Zer'i Rebeze'ye sürdürttüğü gibi, öncü sahabilerden Ubade b. Samit'i de halifeye "Fitne çıkarıyor!" diye şikayet edip Medine'ye gönderilmesini sağladı. Hz. Ubade'nin suçu (!) ise şarap tüccarlığı yapan vali Muaviye'ye ait şarap taşıyan bir kervanı tespit edip bu kervandaki içki kaplarını bıçakla delerek yere dökmesi, dolayısıyla Muaviye'yi maddi kayba uğratmasıydı.[107] Medine'ye gelen Hz. Ubade'yi ise halife, "Niye bize karşı geliyorsun?" şeklinde azarlayarak sorguya çekmiş, Hz. Ubade ise, "Allah'a isyan konusunda itaat yoktur!" diyerek cevaplamıştı.[108]

Mısır'daki Yönetim Sorunu

Amr b. As[109]

Hz. Ömer döneminde Mısır'ı fetheden ve orada valiliğe devam eden Amr b. As İskenderiyye'de çıkan ayaklanmayı bastırdıktan sonra azledildi ve yerine Abdullah b. Sad bütün Mısır ve Kuzey Afrika'nın yeni valisi oldu. Böylece devletin en büyük gelirinin sağlandığı yerlerden biri olan Mısır ve Kuzey Afrika, halifenin sütkardeşinin eline teslim edilmiş oldu.

Amr'ın azlinin sebebi olarak Hz. Osman ile arasındaki bir düşmanlığın[110] veya İskenderiyye fethi sırasında Amr'ın hal-

107 Diyarbekri, II, 269; İbn Asakir, olayı aktarırken doğrudan Muaviye'nin ismini vermekten çekinir ve "falana ait içki tulumları" ifadesi ile geçiştirmek istese de, rivayetin devamında "falan" dediği kişinin Muaviye olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu kişi, hadiseyi Hz. Osman'a yazarak Ubade'nin "Şam'da fitne çıkardığını" aktarınca halife bu "falan" kişiden Ubade'yi Medine'ye göndermesini ister. Bu talepten de anlaşılacağı üzere bu kişi Hz. Osman'ın Şam'daki görevlisi olmaktadır ki halife ondan Ubade'yi göndermesini talep etmektedir. Bu kişi de Muaviye'dir, İbn Asakir, XXIV, 197.

108 Yine faizle ilgili bir konuda Hz. Ubade'nin Hz. Peygamber'in bir hadisini aktarması üzerine Muaviye, bu hadisi aktarmamasını ve her yerde söylememesini istemiştir. İbn Asakir, XXVI, 197.

109 Amr, Hz. Osman dönemindeki karışıklıklar ortaya çıkınca Medine'den ayrılıp, 1/7'si kendisine ait olan Filistin topraklarına gitti ve halife öldürülene kadar orada kaldı. Daha sonra Hz. Osman'ın kanını talep iddiasıyla ortaya çıkan Muaviye ile bir anlaşma yaparak onunla birlikte hareket etti. Önce Sıffin'de akabinde de Tahkim olayında Muaviye'nin temsilcisi olarak bulundu. Daha sonra Muaviye onu tekrar Mısır'a vali olarak tayin etti ve orada vefat etti. Bk. İbn Sad, V, 74.

110 Yakubi, II, 58.

ka zulmetmesi gösterilir.[111] Ayrıca halifenin bu bölgeden fazla vergi talep etmesi fakat valinin bunu kabul etmemesinin sebep olduğu nakledilir. Çünkü Amr'ın kontrolünde iken bölgeden alınan vergi, yeni vali döneminde artmıştı. Bu durum halife ile aralarında tartışma konusu olunca Amr halifeye, "Çok vergi alarak inekleri arıklattınız (yani şimdi çok vergi alarak önümüzdeki yıllarda vergi alamayacak şekle çevirdiniz)." demişti.[112]

Halifenin sütkardeşini buraya ataması sürekli tenkit görmüştür. Dahası halife, bir Arap dahisi olan Amr'ın kendine düşman olarak ortaya çıkmasını sağlamıştır. Nitekim Amr, bundan sonra sabırla halifenin aleyhindeki oluşumları tahrik etmeye devam edecektir.[113]

Abdullah b. Sad b. Ebi Serh

27/648 yılında Hz. Osman Mısır valisi Amr b. As'ı görevinden alarak onun yerine sütkardeşi[114] Abdullah b. Sad b. Ebi Serh'i atadı. Mısır'a önce maliye görevlisi, ardından da Amr'ın azledilmesiyle birlikte vali olarak atanan Abdullah b. Sad, Hz. Peygamber döneminde Müslümanlığı kabul ettikten sonra Medine'de bir süre vahiy katipliği yaptı. Sonra Mekke'ye kaçarak irtidat etti ve Hz. Peygamber'in yazdırdığı ayetleri kendisinin tahrif ettiğini söyledi. Hakkında Enam 93. Ayetin indiği nakledilir.[115] İslam aleyhinde propaganda yapan bu şahıs, Mekke fethi sırasında af dışında tutulan ve öldürülmesi emredilen kişilerdendi. Hz. Osman'ın onun için af dilemesi üzerine Hz. Peygamber onu affetti. Ancak Hz. Peygamber döneminde bu yaptıklarından dolayı eleştirilen Abdullah'ın Amr'ın yerine atanması, doğal olarak halife için eleştirilerin gelişmesine neden olacaktı.[116]

111 Doğrul, V, 289; Amr, buranın halkını esir etmişti, Halife bunları tekrar zımmi statüsüne aldı, İbn Hayyat, 197.
112 İbn Şebbe, 1089.
113 İbn Şebbe, 1089.
114 Dineveri, 139.
115 Kurtubi, Enam 93. ayetin tefsiri.
116 Mısır'daki muhaliflerin başındaki Muhammed b. Ebi Huzeyfe bu konuyu sürekli işliyordu, Belazuri, VI, 163.

Hz. Osman, Amr'ı ordu komutanı, sütkardeşi Abdullah'ı da vergi amili olarak gelirin başında bırakmayı düşünüyordu. Ancak Amr, "Emir ineği sağarken ben boynuzlarını tutan biri gibi olmak istemiyorum." diyerek[117] özellikle parasal yetkilerini başka biriyle paylaşmak istemedi ve valilikten azledildi. Amr, muhalefete başladı ve her yerde Hz. Osman aleyhine konuştu, herkesi isyana teşvik etti.[118]

Mısır halkından Abdullah'ı şikayet etmek üzere Medine'ye gelen şikayetçileri ise Hz. Osman valisine haber vermiş ve vali Abdullah da bunların bazılarını döverek öldürmüştü.[119] Böylece Mısır'da muhalefet genişlemişti. Oradaki muhalefetin başında da Muhammed b. Ebi Huzeyfe b. Utbe ve Muhammed b. Ebi Bekir vardı.[120] Onlar gerçek cihadın halife ile yapılacağını açıkça söylüyorlardı. Hatta halifenin kanının dökülmesinin helal olduğunu belirtiyorlardı.[121] Halka vali hakkında nazil olduğu nakledilen Enam 93. ayeti okuyarak valiye karşı isyana teşvik ediyorlardı.[122]

Basra'daki Yönetim Sorunu

Ebu Musa Eşari

Hz. Ömer, muhtemelen kabile asabiyetini önlemek için halkının çoğunluğu Yemenli olan Kufe'ye Mudar kökenli valiler atarken, halkının çoğunluğu Mudar'lı olan Basra'ya Yemen kökenli Ebu Musa Eşari'yi atamıştır.[123] Hz. Osman döneminde asabiyetin yeniden ortaya çıkması ve önemli merkezlere halifenin yakınlarının vali tayin edilmesi, Basra'da çoğunluğu teşkil eden Mudarlıların, Yemen kökenli valilerinin yerine kendilerine etnik olarak yakın Kureyşli birinin atanmasını talep etmelerine sebep olmuştur. Hz. Osman 24/644'te halife

117 Belazuri, *Fütuhu'l-Buldan*, 314.
118 İbn Kesir, X, 281.
119 Belazuri, VI, 134.
120 İbn Asakir, XXXIX, 303.
121 Taberi, IV, 292.
122 Belazuri, III, 160.
123 Kenan Ayar, "Dört Halife Dönemi Siyasetinde Ebu Musa el-Eşari", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, (2007), Sayı: 4. s. 32.

olduktan sonra da Ebu Musa, Basra valiliği görevini beş yıl sürdürmüştür.

Ebu Musa, asker gönderirken, yaptığı konuşmada askerleri yaya olarak cihat etmeye teşvik etmişti. Bu konuşmasından sonra bazıları Ebu Musa'nın savaşa nasıl çıkacağını merak etmiş; onun savaşa binekleriyle çıktığını görünce de Ebu Musa ile onlar arasında tartışma çıkmıştı. İşte bu askerler Medine'ye gelerek Ebu Musa'yı şikayet ettiler ve yapılan görüşmede halife Basralılara kimi istediklerini sorunca, "Bizim topraklarımızı yiyen bu adamdan başka kim olursa olsun kabul ediyoruz. Sizin aranızda son derece düşkün olup da onu bu düşkünlüğünden kurtarmak istediğiniz bir kimse yok mudur? İçinizde fakir olup da zenginleştirmek istediğiniz bir kimse yok mudur? Ey Kureyş kabilesi! Bu Eşari kabilesine mensup olan yaşlı adam ne zamana kadar bu toprakların kanını emip duracak?" demeleri üzerine Ebu Musa görevden alınmıştı.[124] Halifenin Ebu Musa'yı derhal görevden almasına rağmen, Kufe, Mısır valisini görevden alma konusunda direnmesi, akrabalık ilişkileri dışında açıklanamaz.

Abdullah b. Amir

29/650 yılında Ebu Musa el-Eşari, Basra valiliğinden azledilerek yerine Abdullah b. Amir b. Kureyz tayin edildi. Abdullah b. Amir, Hz. Osman'ın dayısının oğludur.[125] Bu sıralarda Abdullah b. Amir 25 yaşlarındaydı.[126] Daha önce hiçbir siyasi görev almayan İbn Amir'in Basra'ya vali olarak tayin edilmesini Hz. Ali, Talha ve Zübeyr tenkit etmişler ve halifeye: "Ömer sana Benu Ümeyye ve Ebu Muayt ailesini insanların omuzuna yükleme diye vasiyet etmedi mi?" diyerek tepki göstermişler, ancak Hz. Osman onlara cevap vermemişti.[127]

124 İbnü'l-Esir, II, 491.
125 Dineveri, 139; İbn Asem, 336.
126 Kuşkusuz Ebu Musa gibi tecrübeli bir yöneticinin yerine genç birisinin atanması, sorunları çığ gibi büyümüş olan Irak bölgesi için yeni sorunlar getirmiştir, İbn Asem, 336.
127 Belazuri, VI, 139.

Diğer eyaletlerde gelişen tepkilerin benzeri Basra'da da gelişiyordu. Bu tepkilere Basra'daki İmran b. Husayn, Enes b. Malik, Hişam b. Amr gibi bazı sahabiler de destek oluyorlardı.[128] Bu sebeple Amir b. Abdulkays Şam'a sürgüne gönderildi.[129] Hz. Osman'ın kendi aleyhinde çalışanları sürgüne yollaması tepkileri artırmıştı. İbn Kesir olayı Hz. Osman'ı savunma bağlamında şöyle anlatır:

> Hz. Osman, bazı Basralıları Şam'a ve Mısır'a sürgün etti. Bu sürgünü haklı kılan sebepler vardı. Sürgün edilen bu kimseler, Hz. Osman'ı halifelikten düşürmek ve aleyhinde konuşmak hususunda düşmanlarıyla işbirliği içindeydiler. Ama haksızdılar. Çünkü Hz. Osman, hayırlı ve iyi bir kimse olup doğru yoldaydı. Allah ondan razı olsun.[130]

Sonuçta Hz. Osman'ın vali olarak görevlendirdiği kişiler doğru tercihler değildi. Bunlar doğru tercih olsalar bile toplumun Hz. Ömer'in atamalarına ses çıkarmazken Hz. Osman'ın atamalarına ses çıkarması bu atamalarda akrabalığın ön plana çıkmasından dolayı idi. Hz. Ömer'in atadığı Ebu Musa, Amr b. As ve Sad gibi valilerin yerine[131] akrabalarını tayin etmesi halkı isyan ettirmişti. Halifenin bu yanlış tavırlarını öğrenen halk yapılan haksızlıkları da net olarak görünce zapt edilemez bir şekilde isyana sürüklendi.

Hz. Osman'ın Sahabeye Baskısı

Hz. Osman'ın sahabe toplumuyla ilişkisi halifeliği öncesine göre ters orantılıdır. O, herkesle iyi geçinen, cömert, toplumsal ilişkileri güçlü bir şahıstı. Bu şahsiyeti onun halifeliğe tercih edilmesini sağlamıştı. Ancak Hz. Osman halifeliğinin ilk yıllarından sonra kendisini tercih eden bu toplumun öz güvenini yitirmesine sebep olmuş, dahası bazı sahabilere dayak ve hakaret gibi tavırları uygun görmüştü. Artık o, sahabe toplumu için hayal kırıklığına dönüşmüştü. Bu sebeple Medine'deki sahabiler, halifeyi öldüren muhalif-

128 Taberi, IV, 352.
129 İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 195
130 İbn Kesir, X, 249.
131 Kılıç, 145.

lere karşı Hz. Osman'ın yanında yer almamışlar onu yalnız bırakmışlardı.

Hz. Osman, Hz. Ömer'in oluşturduğu şûra yapısını dağıtıp yerine çoğunluğu Emevi sülalesinden olmak üzere Tuleka'dan oluşan bir grubun etkisi altına girdi. Bu sebeple sahabe tarafından kendisine yöneltilen eleştirilere kulak asmadığı gibi bu eleştirilere karşı, hakaret, dayak ve sürgün gibi cezalar verdi.[132]

Şimdi o dönemde Hz. Osman'ın baskısına uğramış sadece üç sahabiden bahsetmek istiyoruz:

Abdullah İbn Mesud

Bu dönemde problemlerin önemli bir kısmı malın dağıtımından kaynaklanıyordu. Emevi aristokratlarının yağmalamak istedikleri esas kurum, "beytülmal" idi. Bu kurumun başında ise Hz. Ömer'in döneminden kalma adil ve dürüst sahabiler bulunduğundan bu kurumun yağmalanmasına izin vermediler. Halife, çıkan tartışmalarda bu adil insanların değil, beytülmali yağmalamak isteyenlerin yanında yer aldı. Bunun bir örneği Medine'de yaşanmıştı. Mervan'ın kardeşi hazineden para almak istemiş hazine görevlisi Abdullah b. Erkam vermeyince halife, buna kızarak "Sen bizim bir memurumuzsun ne istersek vereceksin." deyince İbn Erkam, "Ben kendimi ümmetin hazinesinin vekili zannediyordum sizin ailenizin değil." diyerek hazinenin anahtarlarını mescitte halifeye atıp işi bırakmıştı ve yerine Hz. Osman döneminin çok mal edinenlerinden sayılan Zeyd b. Sabit atanmıştı.[133] Sonra Hz. Osman'ın sus payı[134] olarak gönderdiği üç yüz bin dinarı İbn Erkam reddetmişti. [135]

Bu olayın bir benzeri de Kufe'de yaşandı. Hz. Ömer'in Kufe'deki hazine görevlisi İbn Mesud, yönetime karşı olumlu

132 Sürgüne gönderilenlerden Abdurrahman b. Hanbel el-Cumahi'nin söylediği şiir için bk. İbn Kuteybe, *el-Mearif*, 195.
133 Belazuri, VI, 209.
134 Ayar, 158.
135 Belazuri, VI, 173.

bir bakışa sahip idi. Hatta Hz. Osman'ın seçilmesi akabinde Kufe'ye döndüğünde, "İçimizden en hayırlısı olan Osman'ı seçtik." demişti.[136] İbn Mesud'un kendisi hakkındaki bu kadar güzel kanaatine rağmen halife onu hayal kırıklığına uğratacak bir icraata imza attı.

Hz. Osman, Sad b. Ebi Vakkas gibi bir valiyi Kufe'den azledip yerine Velid'i atayınca Sad'a kırgın olmasına rağmen İbn Mesud, "Bilmiyorum, bizden sonra insanlar salaha mı, yoksa fesada mı uğradı?" şeklinde bu atamayı tenkit etmiş, "Sad gibi biri bırakılır da Velid getirilir mi?" anlamında bazı sözler sarf etmişti.[137] Yeni vali Velid, hazineden aldığı borç parayı geri ödemeyince İbn Mesud bunu validen talep etmişti. Velid, İbn Mesud'un bu tavrını halifeye şikayet etti. Hz. Osman ise benzer olayda Sad'ı görevden almışken bu sefer Velid'i görevden almamış, aksine İbn Mesud'u sorguya çekip yazdığı mektupta Velid'i savununca, anahtarları atan İbn Mesud istifa etmiş ve "Ben kendimi Müslümanların hazine görevlisi zannediyordum, sizin ailenizin görevlisi olamam." demişti.[138] Görevinden ayrılan İbn Mesud'un çevresindeki öğrencilerinin muhalefeti, Velid'i rahatsız etmiş ve durumu halifeye ileterek İbn Mesud'un fitne çıkardığını, halifeye tan ettiğini ifade etmişti. Bunun üzerine halife İbn Mesud'un gönderilmesini istemiş, ancak İbn Mesud'un Kufe'deki çevresi buna karşı çıkarak, "Cahillerimize öğrettin, Kur'an okuttun, dini anlayışı kavrattın, sen ne güzel bir kardeş ve dostsun." diyerek ondan üzgün bir şekilde ayrılmışlardı.[139]

Medine'ye gelen İbn Mesud, halife halka hitap ederken mescide girmişti. Halife, Abdullah b. Mesud'un içeri girdiğini görünce "Bakın bakın, kusmuk ve pislik üzerinde dolaşan bir böcek geldi." diyerek ona hakaret etmiş, İbn Mesud da halifenin katılmadığı seferlerden bahsedip ima ile "Ben böyle biri değilim, ben Hz. Peygamber'in Bedir'de ve Rıdvan biatın-

136 İbn Sad, III, 59.
137 İbnü'l-Esir, II, 477.
138 Belazuri, VI, 140.
139 Belazuri, VI, 146-147.

da arkadaşıyım." diye karşılık vermişti. İbn Mesud'a yapılan bu hakaret üzerine Hz. Aişe odasından, "Ey Osman! Sen Hz. Peygamber'in arkadaşına bu sözleri nasıl söylersin!" şeklinde müdahale etse de halife İbn Mesud'u zorla mescitten çıkarttırmıştı. Bu esnada Abdullah b. Zema, İbn Mesud'a vurmuş, halifenin köleleri ve adamları da onu dövmüş, kaburga kemiğini kırmışlardı. Olaya itiraz eden Hz. Ali halifeye, "Velid'in sözüne itibar ederek Hz. Peygamber'in sahabisine bunları nasıl yaparsın?" deyince halife, Velid'in sözü üzerine değil, başka birinin İbn Mesud'un halifenin kanının helal olduğunu söylediğini aktarmıştır.[140] İbn Mesud'un halife için *"kafir"* dediği şeklinde bazı rivayetler varsa da İbn Mesud bunu muhtemelen bu olay sonrası söylemiş olmalıdır.[141] Halife İbn Mesud'u dövdürmekle de kalmadı, Medine'den çıkmasına izin vermedi, Mervan'ın direktifi doğrultusunda cihada göndermedi ve dahası maaşını da kesti.[142]

Halife'ye yöneltilen tenkitlerden birisi de maaş kesme politikasıdır. Kur'an-ı Kerim'in çoğaltılmasından sonra halife ile Abdullah b. Mes'ud arasında bazı anlaşmazlıklar ortaya çıkınca üç yıl İbn Mesud'un maaşı kesilmiştir.[143] Halifenin, maaşları adeta bir şantaj gibi kullanması ve gerekirse kesme politikası ona karşı bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Halife de kararının ağır olduğunu düşünmüş olacak ki İbn Mesud'u vefatından önce ziyaret ederek o güne kadar verilmeyip biriken maaşlarını kendisine vermek istemiş; İbn Mesud ise, "İhtiyacım varken vermedin, artık ihtiyacım kalmadı, ölüyorum." diyerek bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine halife "Bana dua et!" deyince İbn Mesud, "Allah'tan talebim, yediğin hakkımın senden alınmasıdır." demiş ve ailesine vefat ettiğinde cenaze namazını halifenin kıldırmamasını vasiyet etmiştir.[144]

140 Belazuri, VI, 147.
141 İbn Şebbe, 1053.
142 Belazuri, VI, 147.
143 İbn Şebbe, 1049.
144 Belazuri, VI, 148.

İbn Mesud'a reva görülen ve sahabilerin karşı çıktıkları bu olayı, Sünni akliyenin bir kısmı halifeye iftira[145] şeklinde yorumlarken, bir kısmı ise olayı kabullenerek şu şekilde bir fetva ile sonuca ulaşır:

> Dövme neticesinde kişinin bir kaburga kemiğinin kırılması, bir uzvunun işlevsiz kalması ya da görme yeteneğini kaybetmesi halinde imam, bundan dolayı günahkar ve sorumlu değildir; zira Osman, sadece onu tedip etmeyi ve baskı yapmayı amaçlamıştır. İmamın yaptığı şeyin zahiri, adalet olup onu tedip etmesi caizdir.[146]

İbn Mesud, Kur'an'ın cem ve tasnifi konusunda da halifeye sert eleştirilerde bulunmuştur.[147] Komisyon başkanı Zeyd için, "Vallahi Zeyd b. Sabit kafir bir adamın sulbünde iken ben Müslüman olmuştum."[148] gibi sözler söylediği ve öğrencilerine onlara öğrettiği -komisyonun hazırladığı mushaftan farklı olan- yanlarındaki mushafı, yapılacak müdahalelere karşı korumalarını tavsiye ettiği belirtilir.[149] Halifeye karşı en büyük tepkinin onun yetiştirdiği öğrencilerinin bulunduğu Kufe'den gelmesi de dikkat çekicidir.

Ebu Zer el-Ğifari

Tarihçilerin kimin haklı olduğu hususunda bir türlü karar veremedikleri bir konu da Ebu Zer meselesidir. Hz. Osman zamanında Şam'da problem (fitne) çıkardığı için Muaviye ta-

145 İbn Arabi, 63.

146 Bakillani, kendine ait mushafı teslim etmediği için halifenin İbn Mesud'u dövmesinin normal olduğunu savunur. Bk. Adnan Demircan, "Üçüncü Halife Osmana Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bakıllaninin Cevapları", *İstem*, Sayı: 8, 2006, s. 12.

147 Abdullah b. Mesud, halifenin bu emrini dinlememiş ve kendi nüshasından Kur'an-ı Kerim öğretmeye devam etmişti.

148 İbn Şebbe, 1005; Hz. Ebu Bekir dönemindeki cem olayında da Zeyd b. Sabit komisyon başkanıydı ve İbn Mesud buna hiçbir itirazı olmamıştı. Hz. Osman döneminde yüksek perdeden itirazının arkasında Hz. Osman'ın kendisine reva gördüğü eziyetlere tepkiden dolayı olması muhtemeldir. Ayrıca Hz. Ebu Bekir'in sadece cem yapıp, Hz. Osman'ın ise Kur'an'ı tertip ettirmesi de İbn Mesud için sorun teşkil etmiş olabilir.

149 Hz. Osman'ın diğer mushafların yakılmasını emretmesi üzerine İbn Mesud öğrencilerine, onlara öğrettiği mushafı saklamalarını emrettiği ve Allah'ın huzuruna böylece varmalarını istediği nakledilir. Bk. Tirmizi, Tefsir, 10.

rafından Medine'ye gönderilen, oradan da Rebeze'ye sürülen Ebu Zer'in ilk Müslümanlardan olduğu bilinmektedir.

Ebu Zer, Şam bölgesindeki fetihlere katılıyor, bu esnada gerekirse Muaviye'yi tenkit ediyordu. Nitekim Anadolu'ya yapılan bir fetih sonrası elde edilen ganimetlerin dağıtımı sırasında ganimet'e "Allah'ın malı" diyen Muaviye'ye karşı "Müslümanların malı" denmesi gerektiğini savunmuştu. Çünkü Muaviye'nin dediği gibi düşünülünce, vali istediği bir şekilde yani Allah adına (!) malı harcayabiliyordu. Ancak Ebu Zer'in dediği gibi düşünülünce Müslümanlara ait bir malı vali keyfine göre harcama yapamayacaktı.[150]

Ebu Zer, Muaviye'nin Şam'da yaptırdığı sarayın Müslümanların malından yapıldıysa haram, kendi malından yapıldıysa israf olduğunu söylüyor,[151] her gittiği yerde *"...Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki): "İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığmakta olduğunuz şeylerin (azabını) tadın!"*[152] ayetini okuyor ve onun, "ateş taşıyan kervan" şeklindeki hitapları Muaviye ve çevresini rahatsız ediyordu.[153]

Ebu Zer'in Şam'da haram lokmalarla palazlandığını düşündüğü Emevileri uyarmak için Kenz ayetini okumasına karşı savunmaya geçen Muaviye, bu ayetin Ehl-i Kitap için indiğini söylemişti. Ancak Ebu Zer ayetin Müslümanlar için indiğini ilan etti.[154] Ebu Zer, tenkitlerini ileri götürdükçe bundan rahatsız olan Muaviye onu, maddi ihsanda bulunmak suretiyle susturmak veya halkın nezdinde itibarsızlaştırmak için bazı tuzaklar kurdu. Ebu Zer'e bir kese altın gönderip ertesi gün yanlışlıkla gönderildiğini belirtip geri istedi. Bu şekilde Ebu Zer'in de altın biriktirdiğini ispat edecekti. Ancak

150 Taberi, IV, 283, 284.
151 Belazuri, VI, 167.
152 Tevbe, 34-35.
153 Yakubi, II, 68.
154 İbn Şebbe, 1038

Ebu Zer o gece altınları dağıtmıştı.[155] Böylece o savunduğu fikirleri yaşayarak da göstermişti.

Bu noktada şunu ifade edelim ki, Taberi'de geçen ve Ebu Zer'in İbn Sebe isimli Yahudi dönmesi ile Şam'da görüştükten sonra bu fikirleri edindiği ve muhalefete başladığı[156] iddiası Ebu Zer'e hakarettir. Çünkü bu yaklaşım, onun bu fikirleri yeni Müslüman olduğu söylenen bir Yahudiden öğrendiğini iddia etmektir. Bu rivayetlerde tutarsızlıklar bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre, 36/656 yılında Müslüman olduğu zikredilen İbn Sebe'nin 32/652 yılında vefat eden Ebu Zer'e fikirler aşılaması en azından kronolojik olarak mümkün değildir.[157]

Muaviye halifeye haber göndererek Ebu Zer'in "fitne çıkardığını, halkı kışkırttığını" belirtti. Bunun üzerine halife onun -eziyet edilmesi için- palansız azgın bir hayvan ile Medine'ye gönderilmesini istedi.[158] Bunun üzerine Muaviye hiç mola vermeksizin gece-gündüz ilerleyen, içlerinde Tuleka, Ahdas[159] ve Slav kökenli gayrimüslim kölelerin bulunduğu[160] bir kervanla Ebu Zer'i 30/650-1'de Medine'ye gönderdi. Palansız hayvanın üstünde yolculuk yapan Ebu Zer'in bacaklarının arası yarabere olmuş,[161] etleri dökülmüştü.[162]

Ebu Zer, Medine'de halife ile görüştü. Ona da aynı fikirlerini aktardı[163] ve halifeye karşı mescitte Tekasür suresinin ilk ayetini okudu[164] Hz. Osman ise ona, "Ey Eba Zer! Ben ancak bana düşenleri yerine getirebilirim. Müslümanları da gayret sarf etmeye ve iktisatlı davranmaya davet edebilirim. Zühd ve takvaya bağlanmaları konusunda onları mecbur

155 İbn Şebbe, 1041.
156 Taberi, IV, 284.
157 Korkmaz, 27.
158 Belazuri, VI, 167.
159 Sahabenin ilk dönem çektiği sıkıntıları bilmeyen yeni nesil, Belazuri, VI, 167.
160 Mesudi, II, 490.
161 İbn Asem, 373.
162 Yakubi, II, 68.
163 Mesudi, II, 490.
164 İbn Şebbe,1034

edemem." dedi.[165] Ancak Ebu Zer, fikirlerini anlatırken kenz ayetini kullanmaya devam etti. Hatta Mervan'a, kardeşi Haris b. Hakem'e ve Abdullah b. Erkam'ın yerine hazine görevliliğine getirilen Zeyd b. Sabit'e verilenleri açıkça eleştirdi ve onları ateşle müjdeledi. Halifenin Tuleka ile çalıştığını, halkın arazilerini gasbettiğini, yeni yetmeleri idareye getirdiğini söyledi.[166] Bu durum halifeyi rahatsız edince Ebu Zer, "Halife ayeti okumaktan da mı engelliyor? Vallahi halifeyi memnun etme pahasına Allah'ı kızdıramam." diyordu.[167]

Sonuçta Hz. Peygamber'in Taif'e sürdüğü ve ilk iki halifenin getirmediği Hz. Osman'ın amcası Hakem ve ailesini Medine'de en iyi şekilde ağırlayan halife, ilk Müslümanlardan olup[168] türlü işkencelere katlanan Ebu Zer'i "fitneyi seven adam" suçlamasıyla[169] Rebeze'ye sürdü. Ebu Zer, Mekke, Beytu'l-Makdis (Kudüs) gibi diğer şehirlere gitmeyi istese de halife "fitneye devam edebileceği gerekçesiyle" razı olmadı.[170] Ebu Zer, halifenin emriyle sürüldü ve bu sürgünü uygulama görevi de Mervan'a verildi. Olayı kabullenemeyen Hz. Ali, Ebu Zer'in sürgünü sırasında onu yolculamaya geldiği için Mervan ile arasında söz kavgası oldu.[171] Bu sırada Hz. Ali'nin kendisine sataşan Mervan'ın bineğine vurması üzerine Mervan olayı halifeye bildirmiş ve halife, Hz. Ali'ye hitaben, "Mervan bana senden daha sevgilidir,[172] asıl sen sürgün olmalısın." demişti.[173] Halife Ebu Zer vefat ettikten sonra yaptığına pişman olduğunu söylemiştir.[174]

Ebu Zer, Rebeze'de hicretin 32/652. yılında sıkıntı içinde kendi başına iken vefat etti. Vefatı öncesi, "Muaviye ve Osman'a yaptığım nasihatlar, beni buralara düşürdü, (bu-

165 İbnü'l-Esir, II, 11.
166 Belazuri, VI, 167.
167 Belazuri, VI, 166.
168 Beyhaki, *Delailu'n-Nubuvve*, Beyrut 1980, I, 25.
169 İbn Asem, 374.
170 Belazuri, VI, 167.
171 Belazuri, VI, 168.
172 Belazuri, VI, 169.
173 Yakubi, II, 69.
174 Belazuri, VI, 169.

raya istemeden getirildim) zorla (kabilemin yaşamadığı bu topraklara) gönderildim." derdi.[175] Vefat edince yaşlı hanımı onu defnedemedi.[176] Ebu Zer'in hanımı, Kufe'den gelip oradan geçen bir grup insana cenazeyi kaldıramadığını belirtince, onlar defnettiler. İbn Mesud'un onun defninde olduğu şeklinde görüşler doğru olmasa gerektir.[177] Çünkü İbn Mesud aynı yıl vefat etmişti ve Medine'de üç yıl boyunca göz hapsinde tutuluyordu.[178] Onu defnedenler Kufe'de halifeye karşı muhalifleri oluşturacaktır.[179] Hz. Peygamber'in dilinden, "Ey Ebu Zer sen garip bir yerde vefat edeceksin ve seni salih insanlar defnedecektir!" şeklindeki rivayetin ise Hz. Osman'a karşı isyan edenleri övgü adına uydurulduğu açıktır.[180]

Sünni gelenek, bu sürgünü zaman zaman inkar edip Ebu Zer'in gönül rızasıyla zühd hayatını seçip[181] Rebeze'ye gittiğini söylemiş, hatta bu konuda Hz. Peygamber'in dilinden rivayetler uydurmayı da ihmal etmemiştir.[182] Buna göre Hz. Peygamber, Ebu Zer'e özel olarak, "Binalar Sel mıntıkasına ulaştığında sen oradan çık."[183] demiş, Ebu Zer de, "İşte şimdi binalar da Sel mıntıkasına ulaşmıştır."[184] diyerek Medine'den ayrılmayı kendisi istemiştir. Bu senaryoya göre, Ebu Zer, Hz. Peygamber'in emriyle Medine'den çıktığına göre sürgün olayı da olmamış olacaktır ve üçüncü halifenin yaptığı uygulama da temizlenmiş olacaktır. Burada şu soruyu sormak gerekir:

175 Belazuri, VI, 169-170.
176 İbn Asem, 376.
177 İhsan Eliaçık, *İslam'ın Yenilikçileri*, İstanbul 2011, 100; Doğrul, 20.
178 Belazuri, VI, 147-148.
179 Yakubi, II, 70.
180 Belazuri, VI, 171; yine "Ebu Zer'den daha doğru ve düzgün sözlü bir adamı yer (küresi) taşımamış ve gök (yüzü) gölgelememiştir." şeklindeki rivayetlerin de Hz. Osman'a karşı Ebu Zer'i desteklemek adına uydurulmuş olması muhtemeldir, İbn Mace, Mukaddime, 156.
181 Böylece Ebu Zer'in tenkit ettikleri de normal bir hayat yaşamış oluyorlar, yani o günün israfa batmış ve mal yağmalayan Kureyşlileri konusunda İslam hiçbir öneri getirmemekte, sadece Ebu Zer'in yaptığı gibi belki zühd hayatını tavsiye edebilmekte bunu da tercihlerine bırakmaktadır, bunlar maslahattırlar (!) İbn Arabi, 73, 77.
182 Hamis, 104.
183 Belazuri, VI, 166.
184 İbn Kesir, X, 235.

Hz. Peygamber, madem böyle bir tehlikeden bahsediyorsa neden diğer sahabilerini de uyarmıyor? Onun diğer sahabilerini de kurtarması daha uygun değil miydi?

Taberi, bu anlayışı destekler mahiyette Ebu Zer'in sürgünü ile ilgili elinde çok kötü olayları anlatan rivayetler olmasına rağmen bunları nakletmediğini bildirir.[185] İbn Esir'in şu sözleri de bu zihniyetin itirafı gibidir:

> Bu yıl içinde Ebu Zer el-Gıfari Şam'dan Medine'ye gönderilmiş ve bu hususta birçok sebepler ileri sürülmüştü. Bu sebepler arasında Muaviye'nin Ebu Zer'e küfretmesi, onu ölümle tehdidi gibi şeyler nakledilir ve Şam'dan Medine'ye gönderilmesi ve Medine'den sürgün edilmesi gibi acı olaylar zikredilir. Ancak bu acı olayların anlatılması pek doğru olmaz. Bu doğru olsa bile Hz. Osman'a bu konuda hak vermek gerekir, çünkü devlet başkanının emri altında bulunanları te'dip etmeye hakkı vardır. Bu ve bu gibi konularda devlet başkanı yetkilidir. Bunun için de Hz. Osman'ın kınanması mümkün değildir. Fakat bütün bunlara rağmen ben bunları anlatmaktan hiç hoşlanmıyorum.[186]

Ebu Zer'in haykırışlarını anlayamamış bu anlayıştaki müelliflerden Ahmet Cevdet Paşa, halifenin haklılığını savunmak adına şöyle der:

> İnsaf edelim, halifenin bunda ne suçu var. Ebu Zer herkesten bir lokma ve bir hırkaya kanaat eyleyip, fazlasını Allah yolunda sarf etmesini isterdi. Pek güzel bir arzu amma hükümet bu babda insanlara cebredebilir mi? Malının zekatını veren adama, fazlasını tasadduk eyle diye cebr olunabilir mi? Hz. Osman bu konuda ne yapsın?[187]

Olaya devlet adamı mantığı içinde bakan Ahmet Cevdet Paşa tabi ki böyle diyecektir. Ancak bu anlayışın toplumları isyana yönelttiği, fakirlerin zenginlere karşı düşmanlıkları çoğalttığı, sonuçta toplumları yıkılışa sürüklediğini göremeyecek kadar öngörüsüz olduğu anlaşılmaktadır.

Bu noktada Ebu Zer'in mi yoksa halife ve Emevilerin mi haklı olduğu konusuna cevap vermek gerekiyor. Soru şu: Hz.

185 Taberi, IV, 283, 286.
186 İbnü'l-Esir, II, 10.
187 Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, İstanbul 1969, II, 158.

Ebu Bekir ve özellikle de fetihler sonucu ganimetlerin aktığı Hz. Ömer döneminde hiç sorun çıkarmayan Ebu Zer'e ne oldu da[188] Hz. Osman'ın döneminde "iflah olmaz bir mal düşmanı" kesildi (veya öyle gösterildi)? Bu sorunun cevabı verilebilirse sorun çözülebilir.

Normalde İslam insanlara komünist bir sistem önermemektedir.[189] Ancak aynı İslam "Komşusu açken tok yatan bizden değildir." düsturunu da dünyaya ilan eden bir dindir.[190] Bu dinin peygamberi her türlü imkana sahip iken zırhı bir Yahudide rehin olduğu halde vefat etmiştir.[191] Hz. Peygamber, toplumsal doyum olmadan bireysel doyumların huzursuzluk getireceğini kendi uygulamalarında göstermiştir. Bu sebeple ganimeti her kesime ulaştırmış, geliri adil dağıtmış, herkesi kollamıştır.

Kanaatimizce Ebu Zer bazı müelliflerin anladığı gibi mal düşmanı veya kurulu düzenin düşmanı değildi. O kenz (mal yığma) düşmanıydı. Değilse Hz. Peygamber'in döneminden itibaren Hz. Ömer'in dönemine kadar sahabiler içinde zengin birçok kimse bulunuyordu. Bunlardan biri de III. Halife Hz. Osman idi. Ebu Zer bunların hiç birine bir söz söylememişti.

Onun Hz. Osman'ın halifeliği döneminde kenz düşmanlığını bayraklaştırmasının sebepleri bariz idi. Toplum eskisi gibi değildi. Mal, belli ellerde temerküz ediyordu. Adil bir dağıtım söz konusu değildi. Hz. Ömer'in oturttuğu adil olmayan ganimet dağıtımı (divan) buna sebep olmaya başlamıştı. Hz. Ömer bu adil olmayan dağıtım şeklini kaldırmayı hedeflemiş ancak ömrü vefa etmemişti. Hz. Ömer'in döneminde halifenin valiler üzerinde etkisi, bunun tolere edilmesini sağlıyor ve valilerin hoyrat bir şekilde mal yağmalamasına engel oluyordu. Hz.

188 Hiç kimse onun Hz. Ömer'den korktuğu için sustuğunu söyleyemez. Cünkü Ebu Zer'in hiç kimseden korkmadan çekinmeden söz söyleyebilen bir şahsiyeti vardır. Onun Hz. Peygamber'in uyarısına rağmen Mekke'de müşriklere karşı korkusuzca gerçekleri haykırmasını burada hatırlatmakta fayda var, İbn Sad, IV, 211.

189 Bk. Korkmaz, 29; Ayrıca bk. Ahmet Emin, 110.

190 Hakim, *el-Müstedrek*, Kahire, 1997, II, 15, (Hadis no. 2220)

191 Ahmet b. Hanbel. *el-Müsned*, Rivad 1998. I, 301.

Osman ise Hz. Ömer'in kaldırmayı düşündüğü bu adaletsiz sistemi aynen devam ettirdi. Bu sistem Kureyş aristokrasisini besliyor, yeni Müslüman olan toplulukları ise mağdur ediyordu. Hz. Osman döneminde idari kadroları ele geçiren aristokrat Kureyşlilerin yağmacı anlayışı sonucu yiyici güruh ortaya çıkmış oldu. Bu güruha kimi sahabe de katılmış ve mal-mülk biriktirme yarışına girmişlerdi. Onların bu şekilde yarışa girmeleri Ebu Zer gibi bazı sahabileri rahatsız etmişti ve ganimetin adil dağıtılmadığı konusunda sesini yükseltmişti.[192] Bu nedenle halifenin akrabalarının bulundukları eyaletlerde beytülmali yağma merkezi gibi görüp yağmalamaları bu isyanın gerçek sebebidir diyebiliriz. Sonuçta, Hz. Osman'ın katledilmesine sürükleyen olayların esas sebebi, malın adaletsiz paylaşımıdır.[193]

Ebu Zer'in isyanı bunaydı ve sonuna kadar da haklıydı. O tehlikeyi görmüş, İslam'ın böyle bir anlayışa izin vermediğini haykırıyordu. Malın bazı ellerde toplanmasına, sadece Emevilerin doyurulmasına ve Müslümanların Şam bölgesindeki kapitalist bir yapı olan Bizans kültürünü benimseyip bu kültür içinde erimelerine kızıyordu. Derdi buydu. Ancak halife başta olmak üzere çevresi bunu göremediler. Belki de görmek işlerine gelmedi.

Ammar b. Yasir

Hz. Osman'a yönelik tenkitlerden bir diğeri, sahabeden Ammar b. Yasir'in dövülmesi ile ilgilidir.[194] Halife, hazineden mücevher gibi değerli bazı şeyleri akrabalarına verince bu durum insanlar arasında dedikoduya sebep olmuştu ve halife hutbe verip "Bu Allah'ın malıdır. İstediğime veririm. İstediğimden de men ederim." diyerek dedikodu yapanları tenkit etti. Bunun üzerine Ammar bu eleştiriye karşılık verince hali-

192 Akarsu, 72.

193 Bazı müellifler ise zekatı toplayacak memur yetişmeyeceği için halifenin haklılığına, Ebu Zer'in ise haksızlığına vurgu yapmak isterler, bk. İhsan Süreyya Sırma, *Örnek Halifeler Dönemi*, İstanbul ts.,113.

194 Aycan, 78.

fe, İslam'da ilk kadın şehit sayılan Ammar'ın annesine[195] hakaret ederek "Ey idrarını tutamayan Sümeyye'nin oğlu! Sen hangi cüretle bana karşı konuşuyorsun!" şeklindeki sözü ile onun aslen bir köle olarak konuşma yetkisinin olmadığını ima etmiş ve adamlarına emredip Ammar'ı mescitten çıkartmış, bayılıncaya kadar dövdürmüş ve Ammar müminlerin annesi Ümmü Seleme'nin kapısına bırakılmıştı.[196]

Ammar burada akşama kadar baygın kalmıştı. Ayılınca Mekkeli müşriklerden çektiği eziyeti hatırlatarak, "Allah'a hamdolsun ki bu Allah yolunda çektiğimiz ilk eziyet değildir." demişti.[197] Bunun üzerine Ammar'ın mevlası olan Mahzumoğulları harekete geçmiş ve liderleri (Halid b. Velid'in kardeşi) Hişam b. Velid halifeye giderek, eğer "Ammar ölürse Emevilerden birini öldüreceklerini" söyleyerek tehdit etmişti. Halife ise ona hakaret etmişti. Ümmü Seleme de olaya çok kızmıştı. Bu durumu protesto eden Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in elbisesini göstererek, "Hz. Peygamber'in elbisesi eskimedi, ancak onun sünnetini ne kadar süratle terk ettiniz." demişti. Halife o kadar sinirlenmişti ki ne dediğini bilmiyordu. Mescit karışmıştı, olay topluma yayılmış insanların hoşnutsuzluğu artmıştı.[198]

Başka bir rivayette ise, İbn Mesud, Talha, Zübeyr, Mikdat gibi sahabiler toplanıp bir yazı ile Hz. Osman'a uyarı notası verdiler.[199] Bu bildiriyi halifeye Ammar okudu ancak halifeden çok sert bir yanıt ve hakaretle karşılaştı. Annesinin ismini anarak "Yalan söyledin ey İbn Sümeyye!" şeklinde hakaret edince[200] Ammar, "Annem Sümeyye babamsa Yasir'dir." de-

195 İbn Sad, X, 251; Hamidullah, bu Sümeyye ile asıl adı "Pamuk" olan daha sonra "Sümeyye" adı verilen Türk kökenli bir cariyeyi karıştırmış olmalıdır. Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev: Mehmet Yazgan, İstanbul 2004, 1315; İbnü'l-Esir, III, 299; Ammar'ın annesi Sümeyye Mekke'de iken, diğeri Ebu Bekre isimli sahabenin annesi Sümeyye olup Taif'tedir. Aynı zamanda Ziyat b. Ebih'in de annesidir, Belazuri, II, 634.

196 Belazuri, VI, 161.

197 Belazuri, VI, 209.

198 Belazuri, VI, 161-162.

199 İbn Asem, 372.

200 Halife bu sözüyle Ammar'ın babasının belli olmadığına vurgu yapmaya çalışmıştır. Çünkü Cahiliyye döneminde cariyeler genelde fuhuş için kul-

miştir. Bunun üzerine halife kölelere emredip, Ammar'ı yakalatıp yere yatırttı sonra ayaklarıyla Ammar'ı tekmeledi. Bunun üzerine Ammar'ın karnı patladı yani fıtık oldu.[201] Bayılmış ve o gün hiç ayılamadığı için namazlarını kılamamıştı.[202] Bu olaydan sonra Ammar bevlini tutamaz oldu.[203] Başka bir olayda da halife ayrıca Abbas b. Utbe b. Ebi Leheb ile Ammar arasındaki bir anlaşmazlık üzerine Ammar'ı ve Abbas'ı dövdürtmüştü.[204]

Ayrıca, Ebu Zer'in vefat ettiğini duyan halife, "Allah rahmet eylesin." demişti. Bunun üzerine Ammar, "Allah nefislerimizin şerrinden bize merhamet etsin!" deyince bu sözden ima sezen halife Ammar'a hitaben, "Ey babasının organını ısıran adam! Görüyorsun yaptığımdan (Ebu Zer'i sürdüğümden) pişmanlık duyuyorum. Ama seni onun yerine sürgün edeceğim!" deyince Ammar, "Senin yanında yaşamaktansa yırtıcı hayvanlar yanında yaşarım." şeklinde cevap vermişti.[205]

Ammar sürüleceği sırada akrabaları Hz. Ali'yi devreye soktular. Hz. Ali halifeye, "Ey Osman! Salih bir adamı (Ebu Zer) sürdün ve bu sebeple öldü. Şimdi onun benzerini sürmek istiyorsun!" deyince aralarında tartışma çıktı. Halife bu sefer Hz. Ali'ye, "Sen Ammar'dan daha fazla sürülmeyi hak ediyorsun." dedi.[206] Hz. Ali, rest çekerek, "Yapabilirsen yap!" dedi. Bunun üzerine halk halifeye, "Her kızdığını sürgüne göndereceksen bu mümkün değildir." dediler ve halife kararından vazgeçti.[207] Bu olaydan sonra Ammar, halifenin katli gerektiğini söylemeye başlamıştı.[208]

lanıldığından hakaret ile bu durum ima edilmek istenmiştir. Ammar ise baba ve annesinin isimlerini vererek bu imaya karşı cevap vermiştir. Halife, benzer bir hakareti Amr b. As için de yapmıştır, bk. bu kitabın son bölümü başlık, Amr b. As.

201 Belazuri, VI, 162.
202 İbn Asem, 372.
203 İbn Şebbe, 1100.
204 İbn Asakir, XXXIX, 304.
205 İbn Asem, 377.
206 İbn Asem, 378.
207 Belazuri, VI, 169.
208 İbn Asem, 393.

Mısır'da karışıklıklar başlayınca halife, isyancıları tahrik eden Muhammed b. Ebi Huzeyfe'yi elde etmek ve susturmak için üç bin dirhem para ve donatılmış bir deve göndermişti.[209] Muhammed mescitte halifenin sus payı olarak gönderdiklerini Mısırlılara göstererek, "Osman din konusunda bizi aldattığı gibi rüşvet de vermektedir." demiş ve Mısır'da halife aleyhine durum şiddetlenmişti. Bunun üzerine halife Ammar'ı çağırıp[210] ondan özür diledikten[211] sonra Mısır'daki karışıkları gidermek üzere gitmesini istedi. Halife, Ammar'ın Müslüman toplum üzerindeki etkisini kullanmak amacıyla böyle bir girişimde bulunsa da Ammar Mısır'a varıp isyancıları destekledi ve onları halifeye karşı isyana ve Medine'ye yürümeye teşvik etti. Bunun üzerine Ammar halife tarafından Medine'ye getirtilince İbn Ebi Huzeyfe ve etrafındakiler "Ammar'ın sürüldüğünü" söyleyerek Mısır halkını Medine'ye yürümeye çağırdılar ve halk da onlara icabet etti.[212] Ammar Medine'ye getirilince Sad b. Ebi Vakkas tarafından halifeye yaptığı biatı bozmakla ve fitnecilikle suçlandı. Ammar ise fitneden Allah'a sığındığını belirterek cevap verdi.[213]

Sünni akliye her zamanki gibi olayları önyargısına göre yorumlayabilmek için işine gelmeyen rivayetlerin ravisinden işe başlar. Bu rivayetlerin ravisini, "Kelbi yalancıdır, öyleyse bu rivayetler doğru değildir." üslubuyla hemen reddedilivermektedir.[214] Ancak bu zihniyet, Kelbi, Vakıdi, Ebu Mihnef ve Seyf gibi ravilerin nice rivayetlerini kabul ederken, sırf sahabeyi kollama önyargısı sebebiyle bu tür rivayetleri ravileri üzerinden reddedebilmektedir.[215] Bu anlayışın tuhaf bir tezahürü ise bazen de Ammar'a yapılanları halifenin içti-

209 Belazuri, VI, 165.
210 İbn Asem, 408.
211 Belazuri, VI, 165; Doğrul, halifenin Ammar'ı Mısır'a elçi olarak göndermesinden yola çıkarak onu dövdürmediği sonucuna ulaşır. Bu durumda halifenin ne için özür dilediğini sorusuna cevap vermek gerekmektedir, bk. Doğrul, V, 308.
212 Belazuri, VI, 165.
213 İbn Şebbe, 1124.
214 Doğrul, V, 307.
215 İbn Arabi, 61.

hadı olarak görüp, "Ammar'ın buna müstehak olduğunu veya Ammar mazlumsa halifenin içtihat hatası yaptığını" belirtmeleridir. Bu durumda halife, "Ammar'ı dövdürerek en azından bir sevap kazanmış" olmaktadır (!)[216] İşte bu zihniyete örnek olması açısından Bakıllani'den bir görüş nakletmek istiyoruz: Bakıllani, Ammar'ın dövülmesi ve yaralanmasından dolayı Hz. Osman'ın sorumlu tutulamayacağını ilginç bir yaklaşımla ortaya koyar:

> İmamın tedibi kişinin telefine neden olursa imam, bundan dolayı günahkar olmaz ve hall edilmeyi hak etmez. Dövmesi batıl da olsa, isabetli de olsa bu, haddi aşmaktan ve aşırılıktan alıkoymak, tedip etmek ve engellemek içindir. Bunda Osman'ın yaptığı doğru, Ammar'ın yaptığı ise yanlıştır.[217]

Aynı anlayış, Hz. Osman'ın bu üç sahabiden daha üstün olduğunu[218] belirterek halifeyi savunduğu gibi aynı zamanda halifenin yaptıklarını perdeleyebilmek için de, "Bundan sonra yaptığı hiçbir şey Osman'a zarar vermez."[219] şeklinde rivayetler uydurmayı da ihmal etmemiştir.[220]

Hima Arazilerinin Gasp Edilmesi

Bu tenkit, Hz. Osman'ın bazı meraları halkın kullanımına kapatmasından dolayı yapılmıştır.[221] Hima olayı özetle şu şekildedir: İslam'ın gelişi ile birlikte, Hz. Peygamber'in, "Hima, ancak Allah ve Rasülü (devlet) içindir."[222] ve "İnsanlar için su, ot ve ateş ortaktır. Zira bunlar misafir ve yolcuların azığı, zayıfların kuvvetidir."[223] sözleriyle hima arazileri kabilelerden devlete devredilmiş, toplumun ortak malı haline getirilmişti.

216 Doğrul, V, 308.
217 Bazen mezhebi bakış bu yorumlara sürükleyebilmektedir, Demircan, "Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bakıllani'nin Cevapları", 11.
218 Bk. İbn Teymiyye'den naklen, Doğrul, V, 291.
219 İbn Asakir, XXXIX, 62.
220 Bazı müellifler ise İbn Mesud ve Ammar'ın dövülmesi ile ilgili bilgilerin uydurma olduğunu söylerler ve bu durumu da şayet onlar fıtık olsalardı yaşayamazlardı diyerek delillendirmeye gayret ederler, Hamis, 105.
221 Belazuri, VI, 177.
222 Buhari, Musakat, 11.
223 Ebu Yusuf, *Kitabu'l-Harac*, Beyrut 1302, 96.

Bu durum kabile reislerinin tahakkümüne imkan sağlayan ekonomik anlayış ve uygulamalara darbe vuruyordu..[224]

Arazilerini kaybeden kabile reisleri bu uygulamadan rahatsız olsalar da, bunu ilk iki halife döneminde seslendiremediler. Aslında hima meselesinde bedevi kültürü ile medeni kültür arasındaki mücadelenin yattığı söylenebilir. Ridde olaylarında bir devlet disiplini içinde hareket etmek istemeyen kabilelerin isyanı bu dönemde bu malların yağmalanması ve özellikle Kureyşlilerin himaları ele geçirmeye başlaması sebebiyle bir tenkit konusu olarak dillendirilmeye başladı.

Hz. Ömer, bu toprakları (*savafi*) "gazilerin feyi" olarak düşündüğünden özel mülkiyete geçirilmesine (*ikta*) izin vermemişti.[225] Bunlar gaziler için ciddi bir gelir kaynağıydı. Hz. Ömer'in hima görevlisine söylediği şu sözleri bu anlayışı yansıtır:

> Zekat hayvanları için ayırdığım bu himada az sayıda (20-30) deve ve koyun sürüsü olanların hayvanlarını otlatmalarına mani olma. Fakat (Osman) İbn Affan ve (Abdurrahman) İbn Afv'ın hayvanlarını oraya sokma. Çünkü onların hayvanları telef olursa, onlar tarlalarına dönerler, hurma bahçelerini eker-biçerler. Fakat malı az olanların hayvanları helak olursa, kapıma dayanarak, "Ya Emiru'l-Muminin!" diye sızlanmaya başlarlar. Bizim için onlara ot ve su vermek, hazineden altın ve para vermekten daha iyidir. Zaten bu otlaklar, onların topraklarıdır. Cahiliyyede bu topraklar için savaştılar, onun üzerinde Müslüman oldular. Eğer böyle yapmazsak, kendilerine zulmettiğimizi sanırlar. Allah yolunda cihad için tuttuğum şu hayvanlar olmasaydı, memleketin hiç bir yerini hima yapmazdım.[226]

Hz. Ömer'in uyguladığı bu anlayışta bir adalet gözükmektedir. Hz. Osman dönemine geldiğimizde durum değişmeye başlamıştır. Bu dönemde beytülmale ait develerin sayısında büyük bir artış meydana gelmiştir. Hz. Ömer döneminde bile

224 Mustafa Demirci, "Hz. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyo-Ekonomik Boyutları", *İslamiyat*, c. 7. sayı 1, s. 155-170.
225 Belazuri, *Futuh*, 433.
226 Buhari, Cihat, 180.

develerin sayısı 40.000'i bulmuştur.[227] Bazı yerlerin, beytülmale ait develerin otlatılmasına tahsis edilmesine ihtiyaç duyulmuş ve Hz. Ömer'in de yaptığı gibi bazı araziler devlet develerine tahsis edilmiştir.[228]

Ancak şikayet konusu olan asıl şey, Kufe'deki kavganın çıkmasına sebep olan olaydı. Kureyşliler şehirlere yayılmış ve buralarda haksız yere topraklar elde etmişti.[229] Kufe'de valinin, "Sevad arazileri Kureyş'in bahçesidir." sözüyle kargaşalar başlamıştı. Hima olayında kabile şefleri himaların devletleştirilmesine karşı çıksalar da bunu dillendiremiyorlardı. Bu araziler Kureyşlilerin yağmasına açılınca o zaman muhalif sesler yükselmeye başladı. Kufe'de Eşter'in yaptığı itirazlar gibi tenkitler gelmeye başladı. Bunu halifeye karşı da ifade ettiler.[230]

Şam'da Muaviye Bizans tipi bir sistem kurmuştu. Etrafında cariye ve kölelerden oluşan israfçı bir kitle vardı. Onların masraflarını karşılamada sıkıntı çekiyordu. Bu sebeple fethedilen bölgelerdeki Bizanslı asker ve komutanlardan kalan arazileri halifenin izniyle ele geçirmeye başladı ve bu çiftlikleri, köyleri yakınlarına dağıttı.[231] Hz. Osman da -belki eleştirileri engellemek için- Irak'ta Kisra'dan kalan arazileri Zübeyr, Talha, Habbab, Said b. Zeyd, Adiy b. Hatem, Halid b. Urfuta gibi sahabilere ikta olarak dağıttı.[232]

Bu tür yağmalanma olayları gerek bu toprakların eski sahipleri olan mevalileri gerekse de çölden çıkıp gelmiş ve garnizon şehirlere yerleşip cihad eden bedevileri rahatsız ediyordu. Haklı olarak da bunun hesabını halifeye soruyorlardı. Ancak aldıkları cevap onları tatmin edecek türde değildi. Halife ganimet develerinin çoğalması sebebiyle böyle olduğunu belirtse de problem derinlerde idi ve muhalifler bu gerekçeleri inandırıcı bulmuyorlardı.

227 Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, çev: Cemalettin Saylık, İstanbul 1981, 324.
228 İbn Arabi, 72.
229 Taberi, IV, 398.
230 İbn Hayyat, 209.
231 Çağatay, 378.
232 İbn Şebbe, 1021.

Hz. Osman'ın bu siyaseti Hz. Peygamber'in ve sonraki iki halifenin çizgisinden bir sapmaydı. Özellikle fey ile ilgili uygulamaları haksız bir durum ortaya çıkarmakta, fey malları ile zengin olmuş bir tabaka lüks içinde yaşamaktaydı. Bu tekelleşmenin önüne geçerek sosyal adaletçi düzeni yeniden kurmak gerekiyordu. Yaşanan huzursuzluğun temelinde *fey*in bu şekilde genelde devletleştirilmesi, özelde ise Emevilerin elinde tekelleştirilmesi yatmaktadır.

Toplumsal Cezalarda Adaletsizlik

Hz. Osman'a yöneltilen tenkitlerden birisi de şeri cezaları bazen uygulamadığı bazen de haksız yere uyguladığı şeklindedir. Buna bir örnek verirsek, bir kadın altı aylık hamile iken çocuk doğurmuştu. Adam eşinin zina ettiğini söyleyerek şikayette bulununca halife kadının recmedilmesini emretti. Haksız yere recmedilmeye götürülürken kadıncağız üzülen kız kardeşine, "Üzülme! Vallahi benim örtümü eşim dışında hiçbir erkek açmamıştır!" diyordu.[233] Onun recmedildiğini duyan Hz. Ali, Bakara, 233.[234] ve Ahkaf 15. ayeti[235] okuyarak bir kadının altı aylıkken doğurabileceğini ispatladı. Bunun üzerine doğan çocuğu babası kabullendi. Ancak kadın recmedilmişti.[236]

Ubeydullah b. Ömer

Hz. Osman'ın iktidara gelişinden sonra karşısına çıkan ilk problem, Ubeydullah b. Ömer'in yargılanması olmuştur. Abdurrahman b. Ebi Bekir, Hz. Ömer'e suikastın düzenlendiği hançeri cinayetten önce Ebu Lu'lu'e, Cüfeyne ve Hürmüzan ile bir arada konuşurlarken yere düşürdüklerini gördüğünü söylemişti. Bunun üzerine Hz. Ömer'in oğlu Ubeydullah, Hürmüzan'ı, Ebu Lü'lü'e'nin küçük kızını[237] ve Cüfeyne'yi

233 İbn Şebbe, 979.
234 "*Anneler çocuklarını iki tam yıl emzirirler.*" Bakara, 233.
235 "*Taşınması ile sütten kesilmesi, otuz ay sürer.*" Ahkaf, 15. Hamilelik ve süt emmesi toplam 30 ay olunca 30-24=6 ay hamilelik müddeti olarak ortaya çıkıyor ki bir kadının 6 aylıkken doğurabileceği anlaşılıyor.
236 Yakubi, II, 71; İbn Şebbe, 979.
237 Taberi, IV, 239; İbn Sad, III, 330.

öldürmüştü.[238] Kılıcı vurduğu zaman Hürmüzan, "*Lailahe illallah*" diyerek can vermişti.[239] Ubeydullah, Sad b. Ebi Vakkas'ın emanında bulunan anlaşmalı ve halka yazı öğretmek üzre getirilmiş olan Hıristiyan Cüfeyne'yi öldürdükten sonra alnına haç işareti kazımıştı.[240]

Babasının intikamını almak üzere bunları öldüren Ubeydullah'ı Sad b. Ebi Vakkas kılıcını alarak evine hapsetmişti. Ubeydullah b. Ömer şöyle diyordu: "Vallahi babamın kanının akıtılmasında parmağı olan herkesi öldüreceğim."[241] İşin acı tarafı Ubeydullah'ı ablası ve Hz. Peygamber'in eşi olan Hafsa bu işe teşvik etmişti ve sonuçta namaz kılan bir Müslüman, bir çocuk ve bir de anlaşmalı zimmi olan bu insanlar haksız yere katledilmişti.[242]

Hz. Osman hilafete gelir gelmez meseleyi ele alarak ashabın ileri gelenleriyle istişare etti. Hz. Ali gibi bazı sahabiler, Ubeydullah'ın Hürmüzan'a karşılık kısas edilmesi gerektiğini düşünüyordu. Çünkü Müslüman bir ferdi öldürmüştü. Ancak ashabtan bazıları, Hz. Ömer'in öldürülmesinin hemen peşinden oğlunun da kısas edilmesinin aileye bir ceza olacağını düşünüyorlardı. Kur'an'da apaçık cezası belli olmuş[243] bir hüküm karşısında sahabenin kişiye göre bir tavır alma ihtiyacı içinde olmaları ve mazlumen öldürülen Hürmüzan ve Cüfeyne için, "Allah onları kahretsin!" demeleri çok ilginçtir.[244] Yani bu katliamı başka birisi yapmış olsaydı, bu anlayışa göre kısas uygulanacaktı.

Neticede halife de bu anlayışa tabi oldu ve Ubeydullah'ın suikast işine bulaşan Hürmüzan'ı öldürmekle devletin görev alanına müdahale ettiğini, bundan dolayı da devlete karşı suç işlediğini, bu suçun bağışlanıp bağışlanmaması mese-

238 İbn Sad, III, 330.
239 Yakubi, II, 54; Taberi, IV, 240, vefatı öncesi Hürmüzan'ın öldürüldüğünü duyan Ömer, "*İnna lillah ve inna ileyhi raciun*" demişti, Zehebi, 167.
240 İbn Kesir, X, 64.
241 Zehebi, 166.
242 Yakubi, II, 54; İbn Sad, III, 330.
243 Bakara, 178.
244 İbn Sad, III, 330.

lesinin devlet başkanının yetkisinde olduğunu (esasen böyle bir yetkiyi İslam ona vermemiştir) ve kendisinin Ubeydullah'ı affettiğini ilan etti.[245] Ayrıca Hürmüzan'ın akrabalarına diyet ödenmesini de kararlaştırdı. Ubeydullah adına diyeti ödedi. Hazineye ödetmedi.[246] Hz. Osman, Ubeydullah'ı bu şekilde ölümden kurtardıktan sonra gözden uzak olması için onun Kufe'ye yerleşmesini sağladı.[247]

Ubeydullah'ın yargılanması, Hz. Osman için büyük bir sınav olmuştur. Sünni akliye, Hz. Osman'ı savunarak onun bu hükmü verirken haklı olduğunu belirtir. Aynı zihniyetin savunucusu İbn Arabi, Hürmüzan'ı potansiyel suçlu olarak nitelerken, nedense Ebu Lü'lü'e'nin küçük kızının ne tür suç sebebiyle katledildiği konusuna hiç temas etmez.[248] Bu tavır, küçük bir kız çocuğunun katilinin cezasız kalmasını savunamadığından olmalıdır. Çünkü Hürmüzan[249] ve Cüfeyne'nin şüpheli ve suçlu olduğunu farz etsek bile Ebu Lü'lü'e'nin küçük kızının suçu nedir ki katledilmiştir ve bu katil Hz. Osman tarafından nasıl affedilebilmiştir?[250] Onun affını onaylayan sahabe grubu da hangi ilkeye göre bunu onaylamıştır sorgulamak gerekir. Böylece İslam'ın insanlık için getirdiği temel esaslardan biri olan "suçun şahsiliği" ilkesi tam anlamıyla çiğnenmiştir.[251]

Ayrıca dramatik bir şekilde, "Hürmüzan'ın velisi olmadığı için Hz. Osman da devlet başkanı olarak onun velisi olduğundan kısas hakkından vazgeçmiştir." tarzında bir savunma geliştirilmiştir.[252] Böylece, yapılacak ve sorgulanacak bir şey yoktur.[253] Gerekli fetva ve kılıf bulunmuştur. Yine baş-

245 Belazuri, VI, 130.
246 İbnü'l-Esir, II, 468.
247 Yakubi, II, 57.
248 İbn Arabi, 108; benzer bir savunma içine giren Doğrul da katledilen küçük kıza hiç temas etmemektedir. Çünkü bu konu, savunarak izah edebilecekleri bir mesele değildir, Doğrul, V, 31, 300.
249 Hürmüzan kesin suçlu olarak nitelendirilir. Oysa eğer böyle olsaydı sahabe toplanıp tartışma gereği duymazdı. Bk. Hamis, 110.
250 Akbulut, 159.
251 Akbulut, 161.
252 Taberi, IV, 244.
253 Hamis, 111.

ka bir izah tarzı da Ubeydullah'ı Hürmüzan'ın oğlunun affettiği şeklindedir. Bu durumda yukarda aktarılanın tersine Hürmüzan'ın velisi halife değil, oğlu olmaktadır. Ancak İbnü'l-Esir bu izaha şöyle cevap verir:

> Eğer Ubeydullah'ın serbest bırakılması, öldürülen kimsenin velisinin izni ile yani Hürmüzan'ın oğlunun izni ile olmuş olsaydı, Hz. Ali halife olarak Ubeydullah'ı öldürmeğe kalkışmazdı.[254]

Hz. Osman'ın bu icraatını savunan bazı müellifler, Hz. Peygamber'in Üsame'nin adam öldürmesi üzerine bir şey yapmadığı örneğinden hareketle, Hz. Osman'ın haklı olduğunu belirtir.[255] Ancak Hz. Peygamber'in dönemindeki o olay, sıcak savaş ortamında yapılan bir hata idi. Tazirle cezalandırıldı ve çok etkisi oldu. Bu olayda ise intikam sarhoşluğu içinde bir katliam vardır ve katil, halife tarafından affedilmiştir.

Bu noktada Doğrul'un Hz. Osman'ı müdafaa sadedinde bir yorumu var ki hayret vericidir. Hz. Ömer'in suikast sonrası İbn Abbas'a hitaben, "Sen ve baban Medine'yi köle ve hizmetçilerle doldurdunuz." deyince İbn Abbas'ın verdiği, "İstersen hepsini öldürelim." şeklindeki karşılığa Hz. Ömer kızmış ve bunların Arapça konuştuğunu, namaz kıldığını, haccettiğini, artık bunun mümkün olamayacağını belirtmişti.[256] İşte bu diyalogdan yola çıkan Doğrul, İbn Abbas'ın katil Ubeydullah'tan daha alim, daha dindar ve üstün olduğunu o, Medine'deki yabancıların öldürülebileceğini teklif ettiğine göre, Ubeydullah'ın bu yabancıları öldürmesinde bir suç olmayacağını söyleyebilmektedir.[257] Ancak Doğrul, kullandığı rivayetteki Hz. Ömer'in ne dediğini ise hiç umursamamaktadır. Yine Hürmüzan'ı suikastçı olarak da rahatlıkla yaftalayabilmektedir. Ayrıca akla ziyan bir savunma ile Hz. Ömer'in

254 İbnü'l-Esir, II, 467.

255 Doğrul, Hz. Osman'ın içtihadında isabet ettiğini belirtir, dolayısıyla bu uygulamasıyla sevap kazandığına, dahası Müslümanların bütün İranlıları bile öldürseler bile suçlanamayacağına, böyle bir durumda başka milletler olsa büyük katliamlar yapacağına, sonuçta Ubeydullah'ın tavrının diğer milletlerin de yapacağına göre gayet normal olduğuna vurgu yapar, Doğrul, V, 302; Hamis, 111.

256 Buhari, Fedail, 7.

257 Doğrul, V, 303.

öldürülmesi sebebiyle Medine'deki bütün İranlıların öldürülebileceğini, bunun normal olduğunu da savunabilmektedir.

Sonuçta Ubeydullah cahiliye mantığı içinde masum insanları katletmiş ve elini kolunu sallaya sallaya toplumda dolaşmış, hiçbir maddi ve manevi bedel ödememiştir.[258] Halife, Müslümanlığı tescil edilmiş Hürmüzan, zimmi bir şekilde Medine'de yaşayan Cüfeyne ile Ebu Lü'lü'e'nin kızını katleden katili kollamış ve mağdurların hukuklarını dikkate almamıştır. Tabi ki bunun karşılığı kendilerini korumasız hisseden İranlı mevalilerin intikam duyguları içinde Hz. Osman'a karşı gelişen isyana destek vermeleri şeklinde olacaktır.

İslam'ın insanlar arasında eşitliği ortaya koyan düzenlemeleri, bu olayda maalesef itibar görmemiştir diyebiliriz. Bu noktada şu soruyu sormak gerekiyor. Acaba katil, Kureyşli olmasaydı aynı muameleyi görür müydü? Doğrusu hukukta kişiye göre ceza olmamalıdır ve İslam bunu ilk günden itibaren ortaya koymuştur. Hz. Peygamber, "Kızım Fatıma dahi olsa elini keserim..." diyerek bunu belirlemiştir.[259]

Hz. Osman'ın Ubeydullah'ı affına en büyük tenkidi Hz. Ali yapmıştır ve Ubeydullah'a hitaben, "Bir gün seni yakalarsam Hürmüzan'a karşılık öldüreceğim!"[260] demiştir. Nitekim Hz. Ali halife olunca Şam'a kaçan Ubeydullah, öldürülme korkusuyla Muaviye'nin yanında yer almış ve onun ordusu içinde Hz. Ali'ye karşı savaşırken öldürülmüştür.[261]

Hz. Ali'nin buradaki sert çıkışının geri planında, mazlumlardan yana oluşunun ve adaletin yerine gelmesi arzusunun etkisi olabilir. Bu tavır Hz. Ali'den beklenen bir durumdur. Ancak halife seçimlerinin henüz yapılmış olmasının ve Hz. Ali'nin de bu seçimden mağlubiyetle çıkmasının buradaki şiddetli mu-

258 Ayar, 152.

259 Buhari, Meğazi, 55.

260 Belazuri, IV, 130; Hz. Ali'nin sadece Hürmüzan'ın ismini zikrederek bu tehdidi yapması, halifenin de Ubeydullah'ı affederken sadece Hürmüzan'ı ön plana alarak af uygulaması, hem halife hem de Hz. Ali'nin katledilen zimmi Cüfeyne ve Ebu Lu'lu'nun kızının hukuku konusu çok titiz davranmamaları dikkat çekicidir.

261 İbnü'l-Esir, II, 467.

halefetinde tesiri var mıdır, diye de sormak gerekiyor.[262] Çünkü aynı Hz. Ali, halife olduğunda Hz. Osman'ın katillerine kısas uygulamak konusunda benzer hassasiyeti göstermemiştir. Hz. Osman'ın katillerini cezalandırmak bir yana, onlara valilik ve kendi ordusunda görev bile vermiştir. Bu durumda şu sonuca varabiliyoruz: Hz. Ali, hileli olduğunu düşündüğü şûranın seçtiği halifenin Ubeydullah meselesindeki bu tutumunu, bir muhalefet nedeni olarak görmüş ve bu sebeple katilin öldürülmesini savunmuş olmalıdır.

Hz. Osman'a Yöneltilen Haksız Eleştiriler

Kur'an'ın Cem ve Tertip Edilmesi

Hz. Osman'a yöneltilen tenkitlerden birisi de Hz. Ebu Bekir'in cem ettirdiği Kur'an nüshasını çoğaltıp eyalet merkezlerine gönderilmesinden sonra, şahısların elinde bulunan nüshaları ihtilaf çıkmasın diye yaktırmasıdır.[263] Ancak o dönemde Kur'an üzerinde başlayan tartışmayı düşününce Hz. Osman'ın yaptığı icraatın doğru olduğunu söylemeliyiz. Değilse sonu kanlı savaşlara varan bir sürecin başlaması kaçınılmazdı.

Hz. Osman döneminin en önemli icraatlarından birisi Hz. Ebu Bekir'in bir araya topladığı Kur'an ayetlerinin tertip edilerek çoğaltılmasıdır. Hz. Ebu Bekir döneminde sahabenin zihninde Kur'an'ın kaybolacağı endişesi belirince, eldeki yazılı ayetler bir araya toplanmıştı. Bundaki gaye Kur'an ayetlerinin zayi olmaktan korunmasıydı. Çok önemli bir iş başarılmıştı. Bu cem olayında esas gaye ayetlerin korunması olduğu için tertip üzerinde çok durulmamıştı. Bu sebeple Hz. Osman döneminde bu iki kapak arası mushaf esas alınarak tekrar düzenlemeye gidildi, ihtilafa sebep olan diğer lehçeler iptal edilip Kureyş lehçesine göre yazıldı ve yeni nüsha çoğaltılıp eyaletlere gönderildi.[264]

262 Bk. Hamdi Tayfur, http://www.islamiyorum.com/index.php?sayfa=makaledetay.php&mkid=275&sayi=68

263 Zehebi, 157.

264 Belazuri, VI, 178; önceleri Kureyş lehcesini kullanamayan insanlara kolaylık için kendi lehçeleriyle okumalarına müsaade edilmişti, Doğrul, 264, 272.

Rivayetlere göre, Azerbaycan ve Ermenistan seferleri sırasında Kur'an'ın kıraatı hususunda Suriyeli ve Iraklı askerler arasında Kur'an'ı farklı okuyuşlardan kaynaklanan, "Bizim okuyuşumuz sizinkinden doğrudur." anlamında ihtilaflar çıkmıştı. Şamlılar, Kur'an'ı Mikdad b. Esved'le Ebu Derda'nın kıraatına göre okuyorlardı. Iraklılar ise Abdullah b. Mesud'la Ebu Musa'nın kıraatına göre okuyorlardı. Her grup kendi kıraatlarını başkalarının kıraatlarından üstün görmeye, başkalarının kıraatını hatalı saymaya, hatta onları tekfir etmeye başladılar.[265]

Huzeyfe b. Yeman, bu meseleyi Hz. Osman'a anlatarak bir çözüm bulmasını istemişti. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Peygamber'in eşi Hz. Hafsa'nın elinde bulunan Hz. Ebu Bekir tarafından cem edilen nüshayı istedi.[266] Hz. Osman, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zübeyr, Said b. As ve Abdurrahman b. Haris b. Hişam'dan meydana gelen heyet oluşturdu. Übey b. Kab gibi bazı sahabiler de bu işe yardımcı olan 12 kişi arasında idiler.[267] Bunların arasında da bazı ayetler konusunda görüş ayrılığı vardı. Örneğin Übey'in mushafında Kunut duaları bulunuyordu.[268]

Görevlendirilen heyet, yeni nüshayı hazırladıktan sonra asıl nüsha Hz. Hafsa'ya iade edildi.[269] Hz. Osman, Hz. Peygamber'in döneminde yazılan Hz. Aişe'nin yanındaki Kur'an sahifelerini de getirtip onunla yapılan düzeltmeler sonucu cem, tertip ve çoğaltma bitirildikten sonra diğer mushafları toplayıp yaktırdı.[270]

Yeni nüshanın hazırlanması, bazı sahabiler arasında kabul görmedi. Bunların başında İbn Mesud gelmektedir.[271] Bu

265 İbn Kesir, X, 321.
266 Belazuri, VI, 178.
267 İbn Sad, III, 502.
268 İbn Şebbe, 712.
269 Bu nüsha daha sonra İbn Ömer'e geçmişti. Nüshayı ondan alan Emevi sultanı Mervan, ihtilaf çıkmasın diye yaktırmıştı, İbn Şebbe, 1003.
270 İbn Şebbe, 991, 999.
271 Abdullah b. Mesud, halifenin bu emrini dinlememiş ve kendi nüshasından Kur'an-ı Kerim öğretmeye devam etmişti, İbn Şebbe, 1005.

sebeple komisyon başkanı Zeyd için, "Vallahi Zeyd b. Sabit kafir bir adamın sulbünde iken ben Müslüman olmuştum."[272] gibi sözler söylediği ve öğrencilerine onlara öğrettiği -komisyonun hazırladığı mushaftan farklı olan- yanlarındaki mushafı, yapılacak müdahalelere karşı korumalarını tavsiye ettiği belirtilir.[273] İbn Mesud'un okuduğu Hüzeyl lehçesinin farklılık meydana getirdiğini öğrenen Hz. Ömer de halifeliği döneminde İbn Mesud'a gönderdiği mektupta, "Kur'an'ın Kureyş lehçesi üzerine nazil olması sebebiyle bu lehçeye göre okumasını" istemişti.[274]

İbn Mesud ve etrafındaki öğrencileri bazı farklılıkların olduğunu iddia ettikleri yeni nüshayı benimsemeseler de çoğunluk sahabe, bu işin yapılmasını tasvip etmişti.[275] Bunlardan Hz. Ali, hilafeti döneminde konunun gündeme getirilmesi üzerine, kendisinin de aynı uygulamayı yapacağını belirterek Hz. Osman'ın cem ve tertibine destek vermiştir.[276]

Kur'an'ın Çoğaltılması

Kur'an'ın kaybolması endişesiyle beşeri bir yöntemle Hz. Ebu Bekir'in döneminde bir araya toplanması önemli bir aşama ve eşiktir. Bu dönemde yapılan iş, Hz. Peygamber'e inen vahiylerin iki kapak arasına alınmasından ibarettir. Hz. Ömer, kendi döneminde bütün mushafları Kureyş lehçesinde toplama fikrindeydi.[277] Ancak o bu işi yapamadan öldürülmüştü. Elimizdeki Kur'an'ın tertibi Hz. Osman'ın kurduğu komisyona aittir. Hz. Osman'ın yaptığı işin sadece Kur'an'ı çoğaltmak olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.[278]

272 İbn Şebbe, 1005.

273 Hz. Osman'ın diğer mushafların yakılmasını emretmesi üzerine İbn Mesud öğrencilerine, onlara öğrettiği mushafı saklamalarını emrettiği ve Allah'ın huzuruna böylece varmalarını istediği nakledilir. Bk. Tirmizi, Tefsir, 10.

274 İbn Şebbe, 711.

275 İbn Şebbe, 1004.

276 İbnü'l-Esir, III, 9.

277 İbn Şebbe, 991; bazı rivayetlerde Kur'an'ı ilk cem edenin Hz. Ömer olduğu zikredilse de bu cem işini ilk teklif etmesinden dolaı bir karıştırma olmalıdır, bk. İbn Ebi Davut İbn Ebi Davut, *el-Mesahif*, Beyrut, 1985, 16.

278 Doğrul, 32.

Bu dönemde Hz. Ebu Bekir'in cemi sırasında eksik bırakılan ve sonradan fark edilen birtakım ayetlerin metnin çoğaltılması sırasında ilave edildiği aktarılmaktadır.[279] Yani iki kapak arasına alınan mushafta bir takım küçük düzenlemeler Hz. Osman döneminde bu komisyon tarafından yapılmıştı. İbn Sad'da geçen, "Hz. Ebu Bekir öldüğünde Kur'an bir araya getirilmemişti." şeklindeki rivayet de bu anlamda tertibi ifade etmiş olmalıdır.[280] Böylece mushafın mütemmim (son haline) hale gelmesinin Hz. Osman döneminde olduğunu söyleyebiliriz. Bu sebeple tabiin alimlerinden Şabi, bunu ifade etmek için, "Hz. Osman dışında hiçbir halife Kur'an'ı cem etmemiştir." der.[281] Sonuçta Hz. Ebu Bekir döneminde cem olayıyla başlayan süreç, Hz. Osman ile devam etmiş ve Kur'an'ın çoğaltılmasıyla mütemmim hale getirilerek bu süreç son şeklini almıştır.[282]

Bu aşamada Hz. Peygamber'in geçici bir izin olarak okunmasına müsaade ettiği[283] farklı lehçelerin hepsi Kur'an'ın nazil olduğu Kureyş lehçesi olarak birleştirildi. Nitekim Hz. Osman'a bu işi yapmasını söyleyen Huzeyfe, farklı lehçelerdeki farklı kıraatlardan dolayı çıkan kargaşa nedeniyle halifeye müracaatta bulunmuş ve tedbir almasını istemişti. Böylece Hz. Ebu Bekir'in ceminde yapılmayan kıraat farklılıklarının birleştirilmesi ve eksik bırakılan bazı kısımlarla birlikte aynı zamanda o zamana kadar yapılmayan surelerin tertibi de yapılmış oldu.

Bu sebeple Hz. Ebu Bekir dönemi cem edilen Kur'an ile Hz. Osman döneminde cem edilip çoğaltılan Kur'an arasında tertip bakımından fark bulunmaktadır. Örneğin Berae suresinin başında besmelenin olmaması bu düzenlemelerden biridir. Hz. Osman, "Enfal Medine'de ilk inen, Berae ise son inen ayetlerdendi. Konuları benziyordu. Hz. Peygamber,

279 Buhari, Tefsir, 240.
280 İbn Sad, III, 193.
281 Zehebi, 155; Suyuti, Kur'an'ı Hz. Osman ve Memun dışında kimsenin cem etmediğini nakleder, Suyuti, 148.
282 Cabiri, 157, 346.
283 Doğrul, V, 263, 272.

ikisi hakkında bir şey dememişti. Ben de bunları birbirinin devamı olarak düşündüm, arka arkaya koydum ve aralarına besmele koymadım."[284] demektedir. Yine Zeyd b. Sabit'in dediği gibi daha önce unutulan ancak bu süreçte sahabeden Huzeyme'nin yanında bulunan Ahzab 23. Ayet komisyon tarafından eklendi.[285] Hz. Ebu Bekir'in cem ettiği Kur'an'dan farklı olarak Müslümanlar arasında okunuş farkının ortaya çıkmaması için, yazılışın Kureyş lehçesine göre düzenlenmesine karar verildi. "Tabut" gibi bazı kelimelerin yazılışındaki yanlışlar giderildi. Bu noktada komisyon içindeki kimi yazım anlaşmazlıklarına halife müdahale etti.[286] Buhari'de geçen şu rivayet olayı izah eder:

> (Kur'an'ı çoğaltan komisyondaki) Abdullah b. Zubeyr dedi ki: "Ben Osman'a: Bakara Suresi'ndeki şu "*Sizden zevcelerini geride bırakıp ölecek olanlar eşlerinin kendi evlerinden çıkarılmayarak, yılına kadar faydalanmalarını vasiyet etsinler...*" (Ayet: 240) ayetini diğer (234.) ayet nesh etmiştir. Böyle iken sen o nesh edilmiş ayeti niçin mushafa yazıyorsun? dedim. Osman, "Sen de onu yerinde bırakacaksın, ey kardeşimin oğlu! Ben mushaftan hiçbir şeyi bulunduğu yerinden değiştirmiyorum!" dedi."[287]

Bu rivayet, sahabenin ve komisyonun kendilerine ulaşan ayetlerin metne konulup konulmadığı konusunda hiçbir tasarrufta bulunmadığını göstermektedir. Onlar Hz. Peygamber'den kendilerine intikal eden ayetleri tasnif edip bir tertip içinde sıralayarak bize ulaşmasını sağlamışlardır. Nitekim her sahabinin farklı bir tertip üzere sureleri sıraladığı malumdur.[288]

Bu cem ve tertip olayı, sahabe arasında da mevcut olan birçok ihtilafı gidermiş oldu.[289] Sahabe içinde yoğun bir itiraz

284 Tirmizi, Tefsir, 9; İbn Şebbe, 1015.
285 Buhari, Tefsir 240; İbn Şebbe, 1000.
286 Tirmizi, Tefsir, 10; İbn Şebbe, 1000.
287 Buhari, Tefsir, 41.
288 Buhari, Fedaili'l-Kur'an, 6.
289 Bir örnek verecek olursak, Hz. Ömer, Tevbe 100. Ayetteki "Ensar" kelimesinin olmadığını savunuyordu. Ancak Ensar'dan Übey b. Kab ayetin gerçekte böyle indiğini izah edince Übey'e tabi olmuştu. İbn Şebbe, 707; Maide suresinin 107. ayetinin şu andaki okunuşuna, Hz. Ömer'in

gelmediğinden Hz. Osman'ın bir araya getirip çoğalttığı nüsha sahabe nüshaları içinde en sahih nüsha olarak günümüze kadar geldi.[290] Bu da Hz. Osman'ın gerçekleştirdiği önemli bir başarısıdır ve Yahudilerin, Hıristiyanların kitapları hakkında düştükleri ihtilaflara Müslümanların düşmesini önlemiştir. Ancak şu da bir gerçektir ki günümüzdeki Mushaf tertibinin Hz. Peygamber'e nazil olduğu üzere olmadığı, bazı ayet pasajlarının farklı surelere yerleştirildiği,[291] bu uygulamanın ise sahabenin ve komisyonun elindeki yazılı malzemeye göre yapılabildiği oranda bir tertip olduğu, o günkü tartışmalardan da anlaşılmaktadır. Doğrusu o günkü şartlarda bu da önemli bir başarıdır denilebilir.

Sonuçta Hz. Osman dönemindeki çalışma, Kur'an'ı bir araya toplama çalışmasından öte, Kur'an'ın belli bir tertip[292] ve belli bir kıraat üzerine okunması için çoğaltılması çalışmasıdır. Bu anlamda Hz. Ebu Bekir'in cemi de Hz. Osman'ın cem ve çoğaltması da Müslümanların kitaplarının metinleşme süreci açısından çok önemli iki eşiktir. Hz. Osman dönemindeki tertip ve çoğaltılma sırasında bazı imla hataları da yapılmıştı ki, bunların bir kısmı günümüze kadar gelmiştir.[293] Bu hatalar konusu yeğeni Urve tarafından Hz. Aişe'ye sorulunca, "Bunlar katiplerin hatalarıdır." demişti.[294] Bazı ayetlerdeki anlama tealluk etmeyen okunuş farklılıkları ve diğer sahabe,

muhalif olduğu Übey ile görüştükten sonra ikna olduğu nakledilir. Hz. Ömer'in bir gün bir gencin Ahzab Suresi 6. ayetinin "*Peygamber, mü'minler için kendi nefislerinden daha evladır ve onun zevceleri de onların anneleridir.*" devamında "*o (Hz. Peygamber) onların babasıdır*" şeklinde okuduğunu duyunca, gencin hocası Übey'e hesap sorunca Übey, "Ey Ömer! sen pazarda kar peşinde meşgulken biz Kur'an'la meşgulduk!" der, İbn Şebbe, 708.

290 Doğrul, 274.

291 Bkz. Ahmet Keleş, "Kur'anın Cemi ve Tertibi", *İslami Araştırmalar*, yıl: 14, sayı: 1, Ankara 2001; Hakkı Yılmaz, *Kur'an'ın Türkçe Meali*, İstanbul, 2012, 21.

292 Bu tertibin surelerin en uzun olandan en kısa olana doğru yazılması şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.

293 İbn Ebi Davut, 42; bk. Mehmet Azimli, *Hz. Ebu Bekir*, Ankara 2013, 142, dipnot, 361.

294 İbn Şebbe, 1014; bu tür katip hatalarından bazıları Haccac tarafından düzeltilmişti, İbn Ebi Davut, 59, 130.

tabiin mushaflarındaki kıraat farklılıkları, zaman içinde resmi mushafa tabi olduğu anlaşılmaktadır.[295]

Hz. Osman, tertip edilip çoğaltılan bu nüshaları, İslam dünyasının önemli merkezlerine gönderdi. Farklı sayılardan bahsedilmekle birlikte Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği beş Kur'an nüshası Mekke, Basra, Kufe ve Şam'a gönderildi. Bir nüshayı da Medine'de mescide koydurtup (muhtemelen okunuş ihtilaflarını gidermek için) her gün okunmasını emretti.[296] Bundan sonra bu nüshaların dışında elinde mushaf ya da Kur'an sayfaları bulunan kimselerin bunları yakmaları istendi, sahabilerin çoğunluğu da bu uygulamaya karşı bir itiraz yapmadılar.[297]

Bütün bu gerçeklerden sonra savunmacı bir üslupla; Kur'an'ı Hz. Peygamber'in cem ettiğini, Hz. Ebu Bekir'in dönemindeki olayın ise geriye kalan nüshaların imha edilmesi ameliyesi olduğunu söyleyebilmek, doğrusu bir temele dayanmaksızın bu kadar rivayeti ve tarihsel gerçeği önyargıyla görmezden gelmektir.[298]

Hz. Osman'ın Bazı Bidatler İhdas Etmesi

Mina Namazı

Hz. Osman'a yapılan tenkitlerden biri, hac ibadeti sırasında Mina'da seferi namazı kılmamasıdır. Hz. Osman, hac görevini yerine getirmek için Mekke'ye gittiğinde Mina'da ve Arafat'ta namazı dörder rekat kıldı.[299] Bunun üzerine Hz. Ali, "Herhangi bir durum meydana gelmiş ya da zaman değişmiş değildir. Sen Hz. Peygamber'in zamanında bulundun. Ebu

295 Bu konuda sahabe ve tabiin mushaflarındaki okunuş farklılıklarının sure sure detaylı bir dökümü için bk. İbn Ebi Davut, 49-102.

296 İbn Şebbe, 7.

297 Hz. Ali'nin diğer nüshaların yakılması konusunda "Osman yapmasaydı ben yakardım." dediği nakledilir, bk. İbn Ebi Davut, 19.

298 İsmail Yakıt, "Kur'an'ı İlk Defa Mushaf Haline Getiren Hz. Peygamber'dir", *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta, 2004; Yakıt, bu makalesinde Hz. Peygamber'in mushafı bir araya getirdiğini belirtir. Bu durumda Zeyd b. Sabit'in Hz. Ebu Bekir'e hitaben söylediği, "Hz. Peygamber'in yapmadığı bir şeyi ben nasıl yaparım?" Sözündeki kastını nasıl anlayacağız? sorusuna cevap vermek gerekir.

299 Belazuri, VI, 150.

Bekir ve Ömer zamanında, onları bu namazı iki rekat kılarken gördün. Sen de halifeliğinin ilk yıllarında öyle kıldırdın. Peki, şu anda ne oluyor da bu şekilde davranıyorsun?" diye sordu. Hz. Osman bu soruya, "Bu benim görüşümdür." diye karşılık verdi. Abdurrahman b. Avf da Hz. Osman'a gelip ona şöyle dedi: "Sen Hz. Peygamber ile birlikte burada namaz kılmadın mı? Ebu Bekir, Ömer ve sen de hilafetinin ilk yıllarında burada namazı iki rekat olarak kılmadınız mı?" Hz. Osman, "Evet, böyle yaptık; ancak Yemen'den gelen bazı hacılar ve bazı Müslümanlar benim burada kıldığım namazı göstererek mukim kimsenin namazının ikişer rekat olduğu kanaatine varmışlar;[300] üstelik ben Mekke'den evliyim ve Taif'te de malım var." diye cevap verdi. Abdurrahman b. Avf da, "Bunda herhangi bir yanlışlık yoktur. Senin 'Mekke'den evliyim' sözüne bakarsak şu anda hanımın Medine'dedir ve sen istediğin zaman Medine'den çıkıyor; istediğin zaman ikamet ediyorsun. Mekke'ye de istediğin gibi girip çıkıyorsun. Taif'te edindiğin mülke gelince, buradan Taif'e üç günlük mesafe var. Yemen'den bazı hacıların ve diğer Müslümanların senin burada kıldığın namaza bakarak mukimin namazını iki rekata indirdikleri hususuna gelince, Resulullah'ın kendisine vahyin indiği o günlerde ve Müslümanların az olduğu zamanlarda, ayrıca Ebu Bekir ve Ömer zamanında da Mina'da namazın iki rekat kılındığını biliyorsun. İslam bu konuda en yakın delil olarak bunları koymuştur." deyince Hz. Osman, "Bu benim uygun gördüğüm görüştür." diye karşılık verdi.[301]

Hz. Osman'ın yaptığı uygulamada bir yanlışlık görülmemektedir. Bir devlet başkanı olarak (namazın iki rekat olduğu gibi) bazı yanlış anlaşılmalara karşı bu tür uygulamalar yapması normal ve gerekli bir davranıştır. Nitekim ona itiraz eden İbn Avf ve İbn Mesud gibi sahabiler de ona tabi olarak bundan sonra Mina'da namazı dört rekat olarak kılmışlardır.[302]

300 İbn Kesir, X, 230.
301 İbnü'l-Esir, II, 494.
302 İbnü'l-Esir, II, 494.

İkinci Ezan

Hz. Osman'a yapılan bir diğer tenkit Cuma günü iki ezan okutmasıdır.[303] Bu uygulama ihtiyaçtan doğmuş ve günümüze kadar da uygulanmaktadır. Şia'nın tenkit sadedinde saydığı bu şeyler Hz. Ali tarafından da devam ettirilmiştir.[304] Bu sebeple bunları tenkit olarak görmemek lazımdır. İnsanların çoğalması durumunda uygulanan yeni bir gerekliliktir ve sahabeden kimse de itiraz etmemiştir.[305] Hz. Osman, aynı zamanda insanların hutbeyi dinleyebilmelerini sağlayabilmek için hutbe ile namazın yerini değiştirmiştir.[306] Emevi yöneticilerin olayı kötüye kullanmasından yola çıkarak Hz. Osman'ın bu uygulamasını eleştirmek doğru değildir.[307]

Yüzüğün Kaybedilmesi

Hz. Osman'a yapılan tenkitlerin bazısı ise tenkit maddelerini çoğaltmak adına üretilen bir eleştiri sadedindedir. Bu tenkit, Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in yüzüğünü kaybetmesidir. Hz. Osman, 30/650-1 yılında Hz. Peygamber'in mühür olarak kullandığı yüzüğünü Medine'ye iki mil mesafedeki Eris kuyusuna düşürdü. Mührün çıkarılması için kuyunun suyu boşaltıldı; ancak bütün aramalara rağmen mühür bulunamadı. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Peygamber'in mührüne benzer bir mühür yaptırarak vefatına kadar bu yüzüğü parmağında taşıdı.[308] Maalesef bu olayın fitnelerin başlangıcı olduğunu belirtenler olmuştur.[309]

Mescidin Genişletilmesi

Hz. Osman'a insanlar her konuda tepki göstermeye başlamışlardı. İnsanların çoğalması ve mescidin almaması sebebiyle Hz. Osman'ın kendi malından harcayarak mescidi genişletmesine insanlar, "Mescidi genişletti sünneti tağyir etti!"

303 Belazuri, VI, 150.
304 Doğrul, V, 322.
305 İbn Şebbe, 958.
306 İbn Şebbe, 964.
307 Yaşar Nuri Öztürk, *İmam-ı Azam*, İstanbul 2011, 135.
308 İbnü'l-Esir, II, 9.
309 Bk. Algül, 400

şeklinde tepki vermişlerdir.[310] Burada yapılan tenkidi kabul etmek mümkün değildir. Yapılan bu insafsız tenkitlere karşı da onu savunma amaçlı olsa gerek, "Kim bu mescidi genişletirse, cennette kendisine bir köşk yapılır."[311] şeklinde rivayetler üretilmiştir.

310 Belazuri, VI, 150.
311 İbn Asakir, XXXIX, 73.

V. BÖLÜM
HZ. OSMAN'IN KATLEDİLME SÜRECİ

Hz. Osman'ın hilafetinin son yıllarında bazı problemler ortaya çıkmaya başladı. Halktan bazıları halifeden duydukları rahatsızlıkları çeşitli yerlerde ifade ediyorlardı. Halife ise gelen şikayetlere karşı duyarsız davranıyordu. Eyaletlerden gönderilen şikayet mektupları Hz. Osman'da karşılığını bulamayınca, bu sefer mektuplar Medine'nin ileri gelenlerinden Ali, Talha, Zübeyr gibi sahabilere gönderilmeye başlandı.

Toplum Hz. Ömer'in şikayetlere karşı gösterdiği büyük hassasiyeti Hz. Osman'ın göstermemesi karşısında şaşkındı. Halife, Hz. Ali, Talha gibi sahabilerin dillendirdikleri tenkitlerini de kabul etmiyor, icraatlarının doğruluğu konusunda direniyordu. Hz. Osman'ın tenkitlere kulak tıkaması üzerine Hz. Ali, halifelik gücünü yitirdiğini, en büyük destekçilerinin yanından çekildiğini kendisine hatırlatmış, ancak Hz. Osman, "Sen halife olsan ben sana böyle yapmazdım." demişti.[1] Hz. Ali, halkın Muaviye'den şikayetini bildirince, Hz. Osman, "Muaviye'yi Hz. Ömer'in tayin ettiğini" belirterek bu şikayetleri reddedince Hz. Ali, "Muaviye, Hz. Ömer'in kölesinden korktuğu kadar senden korkmuyor. Şu anda Muaviye bir münker yapıyor, bunu da senin emrettiğini söylüyor." diye cevap vermişti.[2]

Hz. Osman, bu itirazlar üzerine yaptığı bir konuşmada şunları söyledi:

> Vallahi İbn Hattab'ı kınamadığınız hususlarda beni ayıplayıp kınıyorsunuz. Böyle bir durumda size tekme vurur, tokat atar veya lisanıyla size gerekeni söylerdi. Siz de sevdiğiniz, sevmediğiniz her hususta ona karşı sesinizi çıkarmazdınız. Ben ise size karşı son derece yumuşak davrandım, size destek oldum, elimi ve dilimi sizden uzak tuttum, sizin bana karşı cesaretli olmanıza

1 İbnü'l-Esir, III, 44.
2 Taberi, IV, 338.

imkan verdim. Fakat Allah'a yemin ederim ki, taraftarlarımın ve yardımcılarımın sayısı sizden daha çoktur. Adamlarımı çağırırsam bana derhal gelirler. Size karşı gereğinden fazla iyilikte bulundum ancak dişlerimi gıcırdatmak zorunda kaldım. Daha önceden yapamadıklarımı bana yaptırdınız, ağzıma almadığım şeyleri söylettiniz. Artık bana dil uzatmayınız. Beni ayıplamayınız, yöneticilerinize tan etmeyiniz. Ben sizin başınıza öyle bir takım kimselerin geçmesine mani oldum ki eğer sizinle benim konuştuğum bu şekilden başka türlü konuşsaydılar bile korkunuzdan itaat ederdiniz...[3]

Bu konuşmaya dikkat ettiğimizde; bir devlet başkanının hiç söylememesi ve düşünmemesi gereken şeylerin halifenin dilinden döküldüğünü görüyoruz. Halife öncelikle kendisinin önceki halife ile kıyaslanmasından rahatsız olmaktadır. Zaten halkın da rahatsızlığı budur. Önceki halife döneminde olmayan adaletsizlik, akraba kayırmacılığı, valilerin başına buyrukluğundan şikayet etmektedirler. Her ne kadar Hz. Ömer'in onları ezdiğini hatırlatsa da halk esasen bunun doğru olmadığını, esas ezilmenin bu dönemde olduğunu düşünmektedir.

Halifenin kendi taraftarlarından bahsetmesi kadar tuhaf bir şey olamaz. Bu tam bir ötekileştirme örneğidir. Toplumun bir kesimini kendine yakın görüp onlarla diğerlerini ezeceğini söylemek ve tehdit etmek çok tuhaf bir üsluptur. Kendisinden adalet isteyenleri taraftarları ile korkutmak uygun bir tavır değildir. Dahası şikayetçi halka, şimdiki zulmeden valilerinden razı olmalarını, değilse daha kötülerini üzerlerine göndereceğini belirtmesi, adil bir devlet adamı üslubu olamaz. Ölümü gösterip sıtmaya razı etmek anlayışı ile işler yürütülmeye başlarsa şikayetlerinin karşılığını bulamayanlar kılıca başvuracaktır. Nitekim öyle de olmuştur.

Bu konuşmanın sonucu daha da dramatik olmuştur. Hz. Osman'ın konuşmasından sonra Mervan b. Hakem ayağa kalkıp şöyle demişti: "Eğer dilerseniz bizimle sizin aranıza kılıçlar girsin[4] ve sizinle bir şairin dediği gibi olalım:

3 Taberi, IV, 339.
4 Taberi, IV, 339.

"Biz size her şeyimizi feda ettik
Siz neye sahip oldunuzsa bundan oldunuz."

Hz. Osman, Mervan'ın bu sözleri üzerine ona, "Sus ey körolasıca! Bırak beni ve arkadaşlarımı, aramıza girme. Senin bu konuda laf söylemeye hiçbir hakkın yoktur. Ben sana daha evvel bu konularda hiç konuşmayacaksın dememiş miydim?" diye çıkışmıştı. Bunun üzerine Mervan susmuş ve Hz. Osman da minberden inip gitmişti. Fakat insanlar arasındaki dedikodular, konuşmalar hayli artmış ve fitne ateşi daha da körüklenmişti."[5]

Toplumu Sindirme Toplantısı

Eyaletlerdeki ihtilafların artması ve Medine'ye olumsuz haberlerin gelmesi üzerine Hz. Osman eyaletlere müfettiş gönderdi. Hz. Osman, Muhammed b. Mesleme'yi Kufe'ye, Üsame b. Zeyd'i Basra'ya, Ammar b. Yasir'i Mısır'a, Abdullah b. Ömer'i Şam'a ve diğer eyaletlere de başka adamlar göndererek durumun araştırılmasını istedi. Eyaletlerin hemen hepsinden anormal bir durumun olmadığı yönünde raporlar geldi. Anlaşılan şu ki giden müfettişler muhtemelen valiler tarafından karşılanmış ve muhalefet ile görüştürülmemiş olmalıdır. Çünkü ta Medine'ye kadar ulaşan şikayetlerin bunlara ulaşmamış olması düşünülemez.

Müfettişlerden gelen raporların güvenilir olmadığını anlayan halife, hac zamanı eyalet valilerini çağırarak onlarla Mekke'de bir görüşme yaptı. Burada valileriyle yaptığı görüşmede rahatsızlıkların nasıl giderileceği hususunda görüşlerini sordu; Said b. el-As dışarıya savaş açarak fitnenin söndürülmesini, Abdullah b. Sad muhaliflerin para ve hediyelerle kazanılmalarını, Muaviye her valinin kendi bölgesini kontrol altında tutmasını istedi.[6]

Esasen bu toplantı eyaletlerdeki sıkıntıları gidermekten çok, "muhalifler nasıl baskı altına alınabilir ve susturulabilir" mantığında yapılan bir toplantı idi. Hz. Ömer, yıllık olarak va-

5 İbnü'l-Esir, III, 44.
6 İbn Şebbe, 1095.

lilerini toplar ve valileri ile ilgili eyaletin halkını yüzleştirir, gerekirse valisine ceza verirdi. Hz. Osman'ın düzenlediği bu toplantıda ise şikayetçilerin nasıl sindirileceği ve susturabileceği konuşuldu.[7] Halife toplantıya şikayetler konusunda istişare etmek istediğini söyleyerek başladı.[8] Yani Hz. Ömer'in yaptığı gibi valilerini sorguya çekmiyordu. Halk ile yüzleştirmiyordu. Nitekim halife toplantı sonrası valilerinden halka daha fazla baskı yapmalarını, itaat edebilmeleri için muhaliflerin maaşlarının kesilmesini istedi.[9] Bu zihniyetle meselelerin çözülemeyeceği, tam tersine daha da çözülmez hale geleceği bellidir.

Sonuçta bu toplantıda halife ve valiler kendilerinde bir yanlış olabileceğini düşünmedikleri gibi, tam tersine yaptıkları doğruymuş gibi baskıların artmasına karar verdiler. Böylece bu toplantı, halkın şikayetlerine bir çare olmadı dahası sözlü şikayetlerin eyleme dönüşmesine de sebep oldu. Çünkü şikayetçiler halifenin kendilerinin değil, zulmeden valilerinin yanında yer aldığını anlamışlardı. İş artık kılıca kalmıştı.

Valiler toplantısı dönüşünde Şam valisi Muaviye halifeyi Şam'a götürmeyi teklif etti.[10] Muaviye'nin hedefi ilerde çok yoğun gayretlerle ele geçireceği hilafeti, kısa yoldan elde etmekti. İhtiyarlayan halifenin Şam'da vefatının ardından halife olması kolay olacaktı.[11]

Muaviye valiler toplantısı sonrası Medine'den ayrılırken Hz. Ali, Zübeyr, Sad b. Ebi Vakkas, Ammar ve Talha'nın da aralarında bulunduğu bir grubun yanından geçerken onlara hitaben, "Ey sahabe topluluğu, bu ihtiyar (Osman) hakkında size hayır tavsiye ederim. Eğer o sizin aranızda öldürülürse,

7 Belazuri, VI, 210.
8 İbn Şebbe, 1095.
9 Taberi, IV, 335.
10 Taberi, IV, 345.
11 İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, Beyrut 1997, I, 31; nitekim Muaviye'nin Hz. Osman'ın öldürülmesinden sonra Hz. Ali'nin halifeliği döneminde onun birinci derecede vasileri hayatta iken, Hz. Ali'den Hz. Osman'ın kanını talep etmesi, onun amacının kan talebinden öte, halifelik makamını ele geçirmek olduğunu göstermektedir. Bu sıralarda Muaviye, ayrıca Hz. Osman'ı öldürenlerin kendisine verilmesini talep ederek bir validen çok, devlet başkanı gibi davranmıştır, Akarsu, 222.

Allah'a yemin olsun ki, burayı size karşı atlılarla doldururum. Şayet sizden ona bir zarar gelirse, sonuçta bu durum sizin için bir felaket olur. Ben Şam'da öyle adamlar bıraktım ki, onlar Ali'yi de onun peygambere olan yakınlığını da, Ammar'ı da, onun dindeki önceliğini de hiç tanımazlar."[12] Bunun üzerine Hz. Ali ona şöyle demişti: "Hay Allah canını alasıca, annen seni kaybedesice! Sen bu işlere neden karışıyorsun. Bu işlere karışmağa senin ne hakkın vardır?" Muaviye, "Şimdi annemi bırak. O sizin annelerinizden daha şerli değildir. O Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber'e bey'at etmiştir.[13] Şimdi sen bana bu söylediklerim konusunda bir cevap ver?" demişti.[14]

Muaviye bununla da kalmadı. Medine'den ayrılırken Halifeye, Ali, Talha ve Zübeyr'in öldürülmesi teklifini yaptı. Halifenin bunu reddetmesi üzerine, "Sen öldürmezsen onlar seni öldürecekler!" demiştir.[15] Tarihsel verilere baktığımızda olayların gelişimi Muaviye'yi kısmen haklı çıkaracaktır.

Valiler toplantısı dönüşünde Kufe valisi şehre sokulmamış ve Kufeliler Ebu Musa Eşari'yi vali olarak atadıklarını ilan etmişlerdi. Halife bunu kabullenmek zorunda kalmıştı. Bu olay onun bitişinin başlangıcı idi. Artık bir şehir halkı halifenin valisini kovarak şehirde hakimiyeti ele geçirmiş oluyordu. Ardından meydana gelen mektup olayı sonrası Mısır valisi İbn Serh şehre sokulmamış, Askalan'a gitmek zorunda kalmış, yerine muhaliflerin önderlerinden Muhammed b. Ebi Huzeyfe Mısır'a hakim olmuştu.[16]

Sahabenin Muhalefeti

Hz. Osman'ın ve Emevilerin hesaba katmadıkları toplumsal bir güç daha vardı ki o da sahabe toplumu idi. Sahabe toplumu belki yönetimde hakim değildi. Ancak onların çok

12 Taberi, IV, 344.
13 Muaviye bu sözüyle annesi Hint'in Müslüman olduğunu ancak kendisine laf eden bazı sahabilerin annelerinin ise Müslüman olmadan öldüğünü ima etmektedir.
14 İbn Şebbe, 1093.
15 İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, I, 52.
16 İbn Şebbe, 1153.

büyük bir toplumsal etkileri bulunuyordu. Çok küçük bir kısmı dışında[17] çoğunluğu Hz. Osman'a karşı olan bu sahabe grubu, sonunda eyaletlerdeki muhalifleri harekete geçirmeyi başardı ve onlara verdiği pasif destek ile halifenin katline giden sürecin oluşmasını sağladı. Valiler toplantısından bir sonuç alınamayınca eyaletlerdeki şikayetçiler ve muhalifler, Medine'deki sahabilerle görüşmeleri hızlandırdılar.

Sahabiler, halifeyi İbn Mesud, Ammar, Ebu Zer'e yapılanlar; Eşter ve arkadaşlarının Şam'a sürülmesi konusundaki hatalarını sıralayarak, ayrıca valilerin tavırlarını anlatarak eleştiriyorlardı. Halifeden bu yaptıklarından vazgeçmesini istediler. Ayrıca hazinenin Emevilere peşkeş çekilmesi konusunda halifeyi uyardılar.[18] Ancak halifeye söz anlatamayınca bazen tepkisel tavırlar göstermeye başladılar. Nitekim bir seferinde Abdurrahman b. Avf, Emevilere dağıtılan zekat develerini geri alarak halka dağıtmıştı.[19]

Bu dönemde Kufe'den şikayete gelen bir elçiyi halife dövdürmüş,[20] Mısır'dan gelen elçiyi ise Mısır valisine haber vererek geri döndüğünde öldürülmesine sebep olmuştu. Bu olay üzerine Hz. Aişe ve Talha valiyi azletmesini talep etmişler, Hz. Aişe, "Peygamberin ashabı sana gelip Mısır valisini görevden azletmeni istiyorlar, sen ise yüz çeviriyorsun." demişti. Buna rağmen Hz. Osman bu teklife yanaşmamıştı.[21] Yine bir seferinde Kufe'den gelen elçi Hz. Osman'a Kufelilerin şikayetlerini belirtip, "Allah'tan kork ve tevbe et!" deyince halife ona "Sen babanın sulbünde iken ben Kur'an okuyordum." diyerek hakaret etmişti.[22] Bunun İslam nazarında önemli olmadığını bildiren elçiye karşı bu sefer, "Şuna bakın, insanlar onu kari (Kur'an okuyucusu) zanneder, gelmiş hakaret ediyor, vallahi Allah'ın nerede olduğunu bile bilmezdir." deyin-

17 Taberi, IV, 337.
18 İbn Asem, 393.
19 Taberi, IV, 365.
20 Bu dönemde dayak yeme veya öldürülme endişesiyle halifeye mektubu götürmekten herkes korkuyordu, İbn Asem, 390-391.
21 İbn Şebbe, 1158.
22 İbn Asem, 392.

ce elçi, "Evet Allah'ın gözetleme yerinde olduğunu (seni gözetlediğini) biliyorum." diyerek halifeyi zor durumda bırakan bir cevap vermişti.[23] Halife ise elçiye 20 kırbaç vurdurtmuş ve Dunbavent'e sürgüne yollamıştı.[24] Bütün bunlardan Hz. Osman'ın Kufe valisi hakkındaki şikayetleri dikkate almadığı anlaşılmaktadır.

Halifenin söz dinlemediğini gören sahabiler, eyaletlerdeki sahabilere, "Allah yolunda cihad yapmak isteyen ve Hz. Peygamber'in dinini talep edenler Medine'ye geliniz. Çünkü arkanızda bıraktığınız din, halife tarafından fesada uğratılmış ve halife dini tağyir etmiştir." şeklinde mektuplar göndererek taşradaki sahabilerin ve Müslümanların gelip dini yeniden ikame etmelerini istediler.[25] Hz. Osman'a baskı oluşturabilmek için Medine'ye gelmelerini telkin ettiler. Sahabe içinde birkaç kişi hariç çoğunluğu bu görüşteydi.[26]

Sahabiler, Medine'de halifeye karşı gereken tepkiyi topluca verememişlerdi. Tepkiler daha çok bireysel kalıyordu. Onlar, Medine'de kendilerinin göze alamadıkları tavrı, eyaletlerden taşeron olarak kullanmak istedikleri kimselere yaptırtmak istiyorlardı. Böylece dışarıdan gelenlere destek vererek istediklerini bir anlamda başkalarının eliyle gerçekleştirmiş olacaklardı.

Bu dönemde mescitte meydana gelen bir olay, Medine'deki isyan arzusunun ilk göstergesiydi, "Sahabeden Cebele b. Amr es-Saidi el-Bedri evinin önündeyken Hz. Osman oradan geçmişti. Cebele halifeye hitaben, "Ey Nasel![27] (Bunak) Sen amcaoğlun Haris b. Hakem'i (Mervan'ın kardeşi) pazarda görevlendirerek doyurdun ve şunları, şunları yaptın. Seni öl-

23 Taberi, IV, 333.

24 Bazı rivayetlerde bu kırbaç vurulan şahsın sahabeden Kab b. Abide olduğu zikredilir, Belazuri, VI, 154

25 Taberi, IV, 336, 367.

26 Belazuri, VI, 174; İbn Kesir, savunmacı bir refleks ile şöyle der: "Sahabiler, diğer şehirlerdeki halka mektuplar yazarak Medine'ye gelip Hz. Osman'la savaşmalarını istemişler. Ancak bu rivayet sahabilere karşı uydurulan bir yalandan başka bir şey değildir." İbn Kesir, X, 284.

27 Bu lakabın Hz. Osman gibi uzun sakallı olup İran'da sorgusuzca para harcayan dihkanlara verilen bir ad olduğu zikredilir, Korkmaz, 49.

düreceğim ve iğrenç elbise içinde sürükleyip Medine dışındaki Harre'ye atacağım." demiş ve mescitte de hakaretlerine devam etmişti.[28] Yine Cebele, "Allah'a kavuşunca "*Rabbimiz, gerçekten biz liderlerimize ve büyüklerimize itaat ettik, ancak onlar bizi yoldan saptırdılar.*"[29] ayetini okuyacağım." demişti. Bu, Hz. Osman'a karşı gerçekleştirilen ilk cüretli hareket oldu.[30] Yine bu dönemde Rıdvan biatına katılmış olan sahabeden Cehcah b. Said el-Ğifari hutbe verirken halifeye mescitte sataşmış,[31] "Ey Nasel!" diyerek[32] halifeye saldırmış ve halifenin elindeki Hz. Peygamber'in asasını alıp kırmıştı.[33]

Sonuçta Medine'deki sahabiler halifenin aleyhinde dışarıdaki muhaliflerle mektuplaştıkları gibi, Medine'de de muhalefet bayrağını yükseltmeye başlamışlar, hatta işi ona saldırma noktasına kadar vardırmışlardı. Bu durum halifeyi çok yıpratmıştı.[34] Henüz Mısırlılar Medine'ye gelmeden önce Kureyş'in önde gelenlerinin de olduğu bir toplantıda Medineliler arasında halifenin öldürülmesi konuşuluyordu. Bu sebeple Abdullah b. Selam, "Onu öldürmeyin!" dese de bir Medineli, "Onu öldüreceğim!" diyordu.[35] Medinelilerin bu tutumları ve halifeye karşı açıkça tenkitleri eyaletlerdeki şikayetçi muhaliflerin daha cesaretle harekete geçmesine sebep olacaktır.

Hz. Osman, tayin ettiği görevlilerinin hataları üzerine onları azletseydi, belki de halkı ve şehirlerdeki şikayetçileri rahatlatacaktı. Ama bunu yapmadı. Kendisini kışkırtan Emevilerin dümen suyunda yoluna devam etti ve sonunda isyancılar tarafından acımasızca katledildi. Halifenin bu uygulamalarını eleştiren sahabiler, doğrusu olayların böyle cereyan etmesini istememişlerdi. Onlar olayların bu şekle gelmesine sebep olan

28 Taberi, IV, 365.
29 Ahzab, 67.
30 Belazuri, VI, 160.
31 Belazuri, VI, 161.
32 Taberi, IV, 366.
33 Taberi, IV, 367; Cehcah'ın dizinde bir hastalık belirdiği ve bundan dolayı öldüğü şeklinde uydurmalar aktarılır, Belazuri, VI, 161.
34 Wellhausen,113, 114.
35 İbn Asakir, XXXIX, 351.

halifenin uygulamalarındaki hataların düzeltilmesini veya azledilmesini umuyorlardı. Ama halifenin uyarılara rağmen hatalarındaki ısrarı sonucunda, iş kılıca kaldı.

İsyancıların Gelişi

İşte bu dönemde bir yıl önceki hac mevsiminde tanışan ve ertesi yıl halife ile görüşme yapmak üzere sözleşerek[36] valilerini şikayet amacıyla Mısır'dan 700 kişi,[37] Kufe ve Basra'dan da bazı muhaliflerin katıldığı grup Medine'ye gelerek bazı şikayetlerini dile getirdiler.[38] Mısırlıların daha önce gönderdikleri elçileri, halifenin elçiyi Mısır valisine duyurmasıyla katledilmişti. Muhalifler mescitte durumu sahabilere anlatınca, Talha, Aişe ve Hz. Ali halife ile görüşüp bunların haklılığını anlattılar ve bunların sadece vali değiştirme talebi olduğunu belirtip bunlara insaflı davranmasını telkin ettiler.[39] Gelenler, "sürgünlerin dönmesini, yoksullara yardım edilmesini, feyin artırılmasını, dağıtımda eşitlik olmasını, eşit dağıtım yapan görevliler atanmasını" istediler ve bu taleplerinin geçerli olabilmesi için yazılı belge verilmesini talep ettiler.[40]

Halifenin bu sefer gelen kalabalık şikayetçi grubuna diyebileceği bir mazereti yoktu. Eyaletlerdeki halk ve Medine'deki sahabiler ona karşı birleşmiş durumdaydı. Halife bu durumda bir anlamda başındaki gaileyi gidermek zorundaydı. Zaten Kufe ve Mısır valileri zorla yerlerinden edilmişlerdi. Kufe'nin yeni valisini de halife onaylamak zorunda kalmıştı. Bir anlamda gittikçe yükselen ve yoğun toplumsal destek bulan muhalif söyleme karşı kayıtsız kalmanın zor olduğunu anlayan ve sahabe muhalefetini de hesaba katarak Medine için tehlike arz eden bu grubu Medine'den uzaklaştırabilmek için şikayetleri dinleyen Hz. Osman, şöyle demişti: "Vallahi eğer

36 Kufelilerinden Kab b. Abide, Basralılardan Müsenna b. Muharrabe, Mısırlılardan Kinane b. Bişr, kendi şehirlerindeki muhaliflere elçi olmak üzere gidecekler ve ertesi yıl gelip halifenin evinde halifeyi tenkit edeceklerdi, aralarında bu şekilde sözleşmişlerdi, Belazuri, VI, 174.

37 İbn Şebbe, 1158.

38 Ebu Mihnef, şikayet için Seyf ise hac için geldiklerini zikreder, Sıddık, 45.

39 Belazuri, VI, 134.

40 İbn Hayyat, 211.

dan dağılmasını sağladıysa da, kalabalığın kapıda üst üste yığıldığı sırada halifeden izin alarak[54] konuşan Mervan:

> Ne oluyor size! Bir talan yapmak üzere gelen adamlar gibi toplanmış duruyorsunuz? Hey yüzleri çirkin insanlar, ne istiyorsunuz?[55] Hükümdarlığımızı elimizden almak niyetiyle mi geldiniz? Çıkınız gidiniz buradan. Allah'a yemin ederim, bize saldırıp kastedecek olursanız, bizden hoşlanmayacağınız şeyler görürsünüz. Başınıza geleceklerden de memnun olmayacaksınız, çekin evlerinize gidin. Vallahi, biz şu anda elimizde bulundurduğumuz yönetim işini kimseye kaptırmaz ve bunda mağlup olmayız.

şeklinde evi kuşatanlara ağır hakaretlerde bulundu. Bunun üzerine evlerine dönenler de halifeyi kuşatan gruba tekrar katıldılar.[56]

Olayları devamını İbnü'l-Esir'den bir alıntı ile aktarmak istiyoruz:

54 "... Mervan bunun üzerine bir gün halifeye şöyle demişti: "Ey müminlerin emiri! Konuşayım mı, yoksa susayım mı?" Bu arada Hz. Osman'ın hanımı Naile binti el-Ferasa söze karışır: "Hayır, susarsan çok iyi olacak. Sizler (Emeviler) vallahi onu günaha sokan ve insanların ona karşı baş kaldırmalarına yol açıp onun öldürülmesine vesile olacak adamlarsınız. O böyle bir söz söyledi ki (muhaliflere sözler verdi ki) artık bu sözünden geri dönmesi hiçbir zaman mümkün değildir." der. Mervan ona şöyle karşılık verir: "Sana ne oluyor, bu işlere neden karışıyorsun? Vallahi senin baban öldüğü zaman daha abdest almasını bilmiyordu!" Naile "Dikkat et ey Mervan, babalardan bahsetmeye kalkışma, babam burada hazır değilken onun aleyhinde konuşup durma! Vallahi senin baban kendi nefsini müdafaa etmekten acizdi. Eğer o Osman'ın amcası olmasaydı ve Osman da bu söylediklerimden üzülmeyecek olsaydı ona hiçbir zaman yalan isnat etmeden şu anda sana birçok şeyler söylerdim." Bunun üzerine Mervan ona cevap vermekten vazgeçip Hz. Osman'a şöyle der: "Ey müminlerin emiri! Konuşayım mı, susayım mı?" Hz. Osman Mervan'a: "Konuş" der. Mervan şunları söyler: "Annem babam sana feda olsun. Senin bu söylediklerine ilk uyanlardan biri ben olayım. Sana bu konuda yardımcı olmayı arzu ederim, ancak sen öyle sözler söyledin ki artık kemer sıkılacak kadar sıkılmış, son noktasına kadar gelmiş ve akan sel çekilip gitmiş, arkasından tortularını bırakmıştır. Zelil olan da artık planını kurmuş ve gerekenleri söylemiştir. Daha sonra tevbe ve istiğfar edilecek bir günahı işlemek sürekli korku verecek bir tevbeden daha iyidir. Sen istiyorsan tevben üzerinde dur da günaha yaklaşma, fakat şu anda dağlar misali bir sürü insan kapında bekleyip durmaktadır. Bu sözler üzerine Hz. Osman: "O halde çık, onlarla konuş. Ben onlarla konuşmaya utanıyorum." İbnü'l-Esir, III, 56.

55 Belazuri, VI, 180.

56 Taberi, IV, 361-362.

Mervan'ın hakaretleri üzerine Hz. Ali'ye gelerek durumu haber vermişlerdi. Hz. Ali kızgınlık içerisinde kalkıp Hz. Osman'ın yanına gitti ve ona şöyle dedi, "Mervan'ın yaptıklarından razı olan sen değil misin? Seni dininden saptırıncaya kadar senden razı olan da o değil mi? O seni dininden ve aklından saptırmak istiyor. Aynen sahibinin çekip götürdüğü yere yönelen deve gibi onun elinde mi kaldın? Vallahi Mervan ne din konusunda, ne de kendi nefsiyle ilgili olarak hiçbir görüş beyan edecek adam değildir. Vallahi ben Mervan'ın seni bir bu tarafa, bir o tarafa yöneltip durduğunu görüyorum. Ben bu sözlerimden sonra sana bir daha gelip hitapta ve serzenişte bulunmayacağım." deyince Hz. Osman, "Beni yalnız ve yardımsız bırakıp insanların bana karşı cesaretli davranmalarına sebep oldun." dedi.[57]

Halifenin evini kuşatan Medineliler içinde Ammar b. Yasir, Rifaa b. Rafi el-Bedri, Haccac b. Guzeyye gibi sahabiler bulunuyorlardı.[58] Bunlardan Haccac b. Guzeyye el-Ensari gibi sahabilere, "Gelin tekrar bir ensarlık yapın, Hz. Peygamber'e yardım ettiğiniz gibi halifeye de yardım edin." denildiğinde "Biz onu öldürerek Allah'a yaklaşacağız." diyordu.[59] Halifeyi kuşatma işine Medine'den sahabilerin yanında İbn Mesud'un kabilesi Huzeyl ve müttefiki Benu Zuhre, Ammar'ın kabilesi Benu Mahzum, Ebu Zer'in Kabilesi Ğifar ve müttefiki Hz. Aişe'nin kabilesi Teymoğulları katıldılar.[60] Medinelilerin ve önde gelen sahabilerin kuşatma işini başlattıklarını halifenin eşi Naile[61] de belirtmektedir.[62]

Medineliler, Hz. Osman'ın yanlışından dönmesi konusunda ısrarlarını sonuna kadar sürdüreceklerini hatta istekleri yerine getirilmezse halifeyi öldüreceklerini söylüyorlardı. Medineliler ile halife arasında aracılık yapan Hz. Ali'ye Medineliler, "Biz söz değil icraat bekliyoruz." diyorlardı. Halife üç gün mühlet istedi. Medinelilerin verdiği üç günlük mühlet

57 İbnü'l-Esir, III, 56.
58 Belazuri, VI, 174.
59 Bu düşünce, taşralı muhasaracıların Medine'den ne kadar yüksek oranda destek aldıklarını da gösterir, Belazuri, VI, 211.
60 İbn Asem, 411; Mesudi, II, 493.
61 Naile evlendiğinde Hıristiyan'dı, Müslüman olduğu hakkında bazı bilgiler mevcutsa da net değildir, İbn Şebbe, 981.
62 Belazuri, VI, 222.

sonunda halifenin verdiği sözler tutulmamış ve valiler azledilmemişti. Dahası halife silah hazırlığı yapmaya başlamış ve bu müddeti bir oyalama taktiği olarak kullanıp eyaletlerden muhalifleri dağıtmak üzere ordu da davet etmiş ve bekliyordu.[63]

Bu üç günün sonunda Hz. Osman verdiği sözleri yerine getirmeyince ve durumunda bir değişiklik olmayınca Medineli grubun içindeki Ensardan Amr b. Hazm, Medine dışındaki Mısırlıları ve diğer muhalifleri çağırdı. Böylece Medineliler tarafından sürdürülen muhasara Mısırlılar, Kufeliler ve Basralılarca devam ettirilmiştir.[64] Bu sebeple Medine'ye gönderilen Muaviye'nin komutanı, "Medine'ye girseydim bütün erkekleri öldürecektim. Çünkü öldürenle (Mısırlılar) yardımsız bırakan (Medineliler) aynıdır." diyordu.[65] Sonuçta Medineliler de artık halifenin direnişe devam ederse öldürülebileceğini düşünüyorlardı. Bunu Hz. Ali'nin Hz. Osman'a karşı söylediği şu sözünden anlamaktayız, "Bu ümmetin öldürülen ilk imamı olmaktan sakın."[66] Sonuçta tahmin ettikleri gibi çıktı. Halife, gizlice değil, Medinelilerin arasında taşralı muhaliflerce kuşatılmışken öldürüldü.

II. Kuşatma: Taşralılar

Mısır'a Gönderilen Mektup

Mısır heyeti, halifeden aldıkları garantiler ile giderken yolda Buveyb[67] denilen yere geldiğinde, Mısır'a doğru giden tanımadıkları bir kişide, halife tarafından Mısır valisine hitaben yazılmış ve içeriğinde "isyancıların bir kısmının öldürülmesini, bir kısmının ellerinin kesilip ölünceye kadar o şekilde bırakılmasını" isteyen mektubu ele geçirdiler.[68] Halifenin işkence ile öldürülmesini istediği şahısların bir kısmı sahabi idi.[69]

63 Taberi, IV, 369-371.
64 Taberi, IV, 371.
65 Belazuri, VI, 189.
66 Taberi, IV, 337.
67 İbn Sad, III, 61.
68 Belazuri. VI, 181; İbn Hayyat, 210.
69 Taberi, IV, 367.

Bunun üzerine derhal Kufe ve Basra'ya doğru giden arkadaşlarına da haber gönderip Medine'ye geri dönmelerini sağladılar. Muhalifler, ilk başta Medine'ye girmekten çekinerek Medine dışına gelip sahabilerin Medine'ye girmelerine izin vermelerini beklemeye başladılar. Ensardan Amr b. Hazm, Medine dışında bekleyen Mısırlıları Medine'ye çağırdı.[70] Halife bunları geri döndürmek için ilk gelişlerinde çabası bulunan Muhammed b. Mesleme'yi göndermek istese de Muhammed ikinci defa bu görevi kabul etmedi.[71] Sonuçta Medineliler tarafından sürdürülen muhasarayı Mısırlılar, Kufeliler ve Basralılar devraldılar.

Böylece sonu halifenin katledilmesiyle bitecek olan II. kuşatma başladı. Mısırlıların başında Gafiki b. Harb Akki, Kufelilerin başında Zeyd b. Suhan Abdi ve Eşter en-Nehai, Basra'dan gelenlerin başında ise Hurkus b. Zuheyr Sadi bulunuyordu. Mısır'dan gelen grubun içinde Muhammed b. Ebi Bekir ve Rıdvan biatına katılmış olan Abdurrahman b. Udeys vardı.[72] Mısırlılar, 600 veya 700,[73] Kufeliler 200, Basralılar 100 kişi civarındaydılar.[74]

Bu üç şehirden gelen topluluğu bazı müellifler "şuradan buradan toplanmış, fesatçılar, şerirler kalabalığı" gibi vasıflarla anarlar.[75] Ancak içlerinde birçok sahabinin de bulunduğu, bu üç şehrin önde gelen insanları için bu tür nitelendirmelerde bulunmak doğru değildir. Elbette her toplulukta olduğu gibi yaklaşık bin kişilik olan bu grubun içinde de bazı kötü niyetliler vardır. Kaldı ki bu insanlar ilk günden itibaren gasp edilen haklarını dile getirmekten başka bir şey söylememişlerdir.[76]

70 Taberi, IV, 371.
71 İbn Sad, III, 61-62.
72 İbn Şebbe, 1155.
73 İbn Sad, III, 67.
74 İbn Sad, III, 68.
75 Mevdudi, 143.
76 Bu anlamda halifeyi kuşatanları askeri bir ihtilalciler şeklinde vasıflandırıp "askeri bir ihtilale maruz kalan, sivil idaresi çökertilen Medine" şeklinde bir ifade ile izah, doğrusu gerçeği yansıtmamaktadır. Bk. Söylemez, *Güç ve iktidar*, 56, Çünkü muhalifler asker değildir, sivil halktan oluşmaktadır ve Medine'deki sivil halkın da desteğini almışlardır. Aynı zamanda bu ifadenin tersine, iktidarın askeri baskıları altında kalmışlar, sürgünlere uğramışlardır.

Ayrıca Medine'deki sahabiler de bu topluluğa karşı kötüleyici bir tutum içine de girmedikleri gibi tersine halifeye karşı onlara destek verip kuşatmaya katılmışlardır.

Kuşatmacıları kötülemek üzere Hz. Peygamber'in dilinden rivayetlerin uydurulduğu aktarılır.[77] Halifeyi kuşatan muhalifleri kötülemeye yönelik olarak değişik yorumlar yapılmıştır. Bu yorumlarda; söz konusu mektup Mısır yolunda yakalandığı halde, Kufe ve Basralıların da Mısırlılarla birlikte Medine'ye geri dönmeleri, komplo teorileri ile açıklanarak bunların profesyonelce haberleştikleri ve sonuçta İbn Sebe'nin bu organizeyi gerçekleştirdiğine vurgu yapılmaktadır.[78] Ancak bu insanlar bir yıl önceki hac döneminde zaten tanışmışlardı ve Medine'deki halife ile görüşme esnasında benzer sorunlara sahip oldukları için kendi aralarında müzakereler yapıp beraberce hareket ediyorlardı.[79] Bu insanların birbirine haber göndermesinden daha doğal bir şey olamaz kanaatindeyiz.[80] Bu haberleşme zor bir şey de değildir. Bu insanların aynı kişiden yani halifeden şikayetçi olup hac döneminde buluştukları, ortak sorunlarını konuştukları ve halifeden taahhüt aldıktan sonra şehirlerine döndükleri bilinmektedir. Bu sebeple aralarındaki ilişki garipsenmemelidir. Bu tür yorumlar, halifenin konumunu ve uygulamalarını meşrulaştırmaya, muhaliflerin durumunu ise kötülemeye yönelik olmalıdır.

Muhasarayı Medinelilerden devralan muhalifler, öncü sahabileri toplayıp mektubu gösterdiler. Hz. Osman, mektuptaki mührün kendisine ait olduğunu kabul ediyor, ancak mektubu yazmadığını söylüyordu. Bunun üzerine isyancılar mektubu yazdığını iddia ettikleri Mervan'ı azletmesini istediklerinde de Hz. Osman buna yanaşmıyordu. Bu durum, konunun çözümlenememesine ve kilitlenmesine sebep oluyordu. Halife savunmasında mührün benzerinin yapılabileceğini[81] devesiyle köle-

77 Bk. Ahmet Ağırakça, *Hz. Osman*, İstanbul 2004, 106.
78 Ekinci, 131.
79 Belazuri, VI, 174.
80 Demircan, *Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 146.
81 İbn Şebbe, 1150.

sini de göndermediğini söylüyordu.[82] Dahası halife bu mektubu yazanın Hz. Ali olduğunu da söyleyince Hz. Ali, kızgınlıkla yanından çıkarak "Bilakis bu mektup senin işindir." demişti.[83]

Mektuptaki yazının Mervan'a ait olduğu sahabe tarafından da kabul edilmesine rağmen,[84] Hz. Osman'ın onu en azından azletmemesi, az da olsa bulunan destek ve prestijini tamamen bitirdi. Halifeye Medine'de kin duymayan kalmadı.[85] Sahabiler onun yanından kızgınlıkla ayrılmış ve "Mektupta geçtiği üzere Hz. Peygamber'in ashabının öldürülmesini nasıl emredersin!" diyerek halifeyi adeta ölüme terk etmişlerdi.[86]

Bu mektup bir anlamda halifenin ölüm fermanı olmuştur. Muhasaracılar, ilk gelişlerinde Hz. Osman'ı tenkit edip bazı şikayetlerini dile getirirlerken, mektup olayı ile artık Hz. Osman'ın halifelik şartlarını da yerine getirmediğini ve azledilmesi gerektiğini gündeme getirmeye başladılar. İsyancılar, "Ey Osman! Eğer bu mektubu sen yazdıysan verdiğin sözden caydın, halifelikten istifa etmen gerekir. Eğer sen yazmadıysan senin haberin olmadan senin adına hilafet kurumunda işler çevriliyor, bu da hilafet kurumunun kullanılması demektir, yine istifa etmen gerekir." diyorlardı.[87] Sonuçta muhalifler halifeyi öldürünceye[88] kadar muhasaraya devam edeceklerini bildirerek,[89] "Ya halifelikten ayrılırsın ya da öldürürüz!" diyorlardı.[90]

Mektup olayı sonrası mesele çözümsüzlüğe girince muhasaracılar, sahabileri konuyu çözmeleri için devreye sokmaya çalıştılar. Ancak onların hiç biri buna yanaşmadı. Sad b. Ebi Vakkas ve Said b. Zeyd gibi bazı sahabiler muhasaracıların şikayetleri karşısında bu işe karışmayacaklarını ifade ediyorlardı.[91] Çünkü onların da yapabilecekleri bir şey kal-

82 İbn Asem, 412.
83 Belazuri, VI, 182.
84 İbn Şebbe, 1160.
85 Suyuti, 158.
86 Belazuri, VI, 184.
87 Belazuri, VI, 184; Taberi, IV, 375.
88 İbn Hayyat, 210.
89 İbn Şebbe, 1152.
90 Taberi, IV, 374.
91 Taberi, IV, 373.

mamıştı ve meseleden kaçıyorlardı. Bu durumda isyancıların elinde ise bu çözümsüzlüğe karşı sadece kılıç kalmıştı.[92]

İslam tarihi kaynaklarının üzerinde özellikle durdukları şey, mektubun Hz. Osman tarafından yazdırılmadığıdır ve doğrusu mektubu Hz. Osman'ın yazmadığı da nettir.[93] Mektup, onun mührünü taşısa ve bu mühür Mervan'ın elinde olsa da o dönemdeki muhalifler ve Medine'deki sahabiler de halifenin bu mektubu yazmadığında hemfikirdirler.

Bu noktada esas tartışma, halifenin mührünün yanında olması hasebiyle mektubu Mervan'ın yazdığı konusunda yoğunlaşmaktadır. Ancak bu da net olarak ispatlanamamıştır. Hz. Osman'ın en azından Mervan'ı azletmemesi de Mervan'ın yazmadığını gösteren delillerden sayılabilir.[94] Halife, söz konusu mektubun ve mührün sahte olabileceğini belirtmektedir.[95] Hz. Osman'ın Mervan'ı teslim etmemekteki direncini, onun mektubu yazmadığı tezine bağlayanlar bulunmaktadır ki bu çıkarım yanlıştır. O, akrabalık ilişkisinden dolayı Mervan'ı azletmemekte ölümüne direnmiştir. Bunun en doğru izahı bu olmalıdır.

Halifenin mektubu yazdığı iddia edilen Mervan'ı teslim etmemesi bir yere kadar anlaşılabilir bir şeydir. Nitekim Hz. Ali de teslim ederse öldürecekleri için bunun mümkün olmadığını belirtmiştir.[96] Ancak en azından daha önceden söz verdiği gibi işleri karıştıran bu şahsı azletmesi gerekirdi. Bunu da yapmamıştır. Mervan'ın mektubu yazmadığını düşünsek bile, halifeye ait bir binite binmiş halifenin kölelerinden birinin halifelik mührü vurulmuş mektubu taşıması, devlet katibi Mervan'ın azlini gerekli kılmaktadır.[97] Bakıllani gibi bazı Sünni bilginler maalesef, "Bu mektubu Mervan yazmış olsa bile isyancılar ölümü hak ettikleri için Mervan bu mektubu

92 Taberi, IV, 373.
93 Hz. Osman'ın böyle bir emir vermediği ve mektuptan haberinin de olmadığı anlaşılmaktadır, İbn Kesir, X, 284.
94 Demircan, *Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 100.
95 Taberi, IV, 356; İbn Hayyat, 210.
96 Belazuri, VI, 186.
97 İbn Kesir, X, 285.

yazmakta haklıdır, hatta keşke mektup yerine ulaşsaydı da bunlar katledilselerdi." şeklinde yorum yapar.[98]

Sonuç olarak bu mektubu kimin yazdığı bilinemedi.[99] O dönemle ilgili bazı şeylerin açığa çıkarılamamasının sebebi, bize aktarılan bilgilerdeki eksiklik olmalıdır. Bunu Taberi şu şekilde itiraf eder: "Osman'ın öldürülmesi konusunda bir kısım sebepleri saymadım."[100]

İlahi Gömlek (!)

İsyancılar halifeye her halükarda hilafetten ayrılması şartını koşmuşlardı. Sahabilerden İbn Ömer[101] gibileri ise halifeye, "hilafeti terk etmemesini, eğer terk ederse bu işin sünnet olacağı, her isteyenin halifeyi indireceği, dolayısıyla büyük sıkıntıların çıkaracağını" telkin ederek direnmesini istemişlerdi.[102] Bu sebepten dolayı halife isyancılara, "Kendisine Allah'ın giydirdiği hilafet gömleğini çıkarmayacağını" belirtiyordu.[103] Halbuki ona hilafet gömleğini Allah giydirmemiş, onu halk seçmişti. Sonuçta Halife istifayı kabul etmedi. Eğer halifenin azli gerçekleştirilebilseydi, halife katledilmeyebilirdi.

Halifenin bu tavrının doğru olduğunu göstermek adına Hz. Peygamber'in ağzından bunu destekleyen rivayetler üretilmiştir. Buna göre, "Hz. Peygamber, "Ya Osman! Eğer Allah sana bir gün bu (halifelik) işi verir de münafıklar Allah'ın sana giydirdiği (halifelik) gömleğini soymaya kalkışırlarsa sakın sen o gömleği soyma, (halifelikten çekilme) buyurdu. Bu sözü üç defa tekrarladı."[104]

98 Detaylı aktarımlar için bk. Demircan, "Üçüncü Halife Osman'a Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bakıllani'nin Cevapları", 17.
99 Demircan, *Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 101
100 Taberi, IV, 365.
101 Bazı kaynaklarda Abdullah b. Amr şeklinde geçer. İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, Riyad 2004, XIV, 186.
102 İbn Hayyat, 212.
103 İbn Sad, III, 63.
104 İbn Mace, Mukaddime, 112. Rivayeti uyduranlar, diğer sahabilerin bu hadisi niye aktarmadığı şeklindeki muhtemel bir soruya karşı da şu sözü ilave etmişlerdir, "Ravi Numan dedi ki: Ben Aişe'ye: Resul-i Ekrem'in bu sözlerini (zamanında) halka bildirmeden seni engelleyen şey neydi?" diye sordum. O da, "bu hadis bana unutturuldu" diye cevap verdi."

Son Safha

Ağırlıklı olarak Mısırlıların oluşturduğu isyancılar beldelerindeki sıkıntıları arz edip valilerinden şikayetçi olmak üzere gelmişlerdi. Medinelilerin gerçekleştirdiği ilk muhasara sonrası ise, mektup olayıyla birlikte artık kararlı bir şekilde azletmek üzere halifeyi kuşatmışlardı. Esasında isyancılar mektup olayından sonra artık valilerin azledilerek meselenin çözülemeyeceğini bu sebeple halifenin azledilmesinden başka yol olmadığını, hilafetten ayrılması dışında hiçbir seçeneğin kalmadığını halifeye ifade ediyorlardı. Halife ise "Belki ölürüm ama hilafetten ayrılmam!" şeklinde ifadelerle direniyordu.[105] İsyancıların 40 gün kuşatmayı sürdürmesi onların halifeyi öldürmeyi düşünmediğinin de göstergesi olmalıdır. Değilse öldürme düşüncesinde olsalardı ilk günlerde Hz. Osman mescitte namaz kıldırırken bu işi çok rahat yapabilirlerdi.[106] Ancak bu noktada mesele kilitlenmişti ve bu kilidi açma işi maalesef kılıca kalacaktır.

Bu arada halife ile isyancılar arasında zaman zaman evin balkonundan tartışmalar yaşanıyor, onlar halifeyi tenkit ediyorlar, halife ise onlara karşı kendini savunuyordu. İsyancılar Hz. Osman'ı öldürünceye kadar ayrılmayacaklarını söylüyorlardı. Halife, isyancıların kararlılıklarını görünce ve öldürüleceğini anlayınca, "kimseyi öldürmediğini, imana girdikten sonra irtidat etmediğini,[107] ne cahiliye[108] ne de İslamiyet döneminde zina yapmadığını,[109] hatta Hz. Peygamber ile beyat yaptıktan sonra sağ elini tenasül organına değdirmediğini (!)" söylemişti.[110] Halife daha sonra evinin balkonundan isyancıları ikna çabasını sürdürdü ve şimdi kendisini suyundan mahrum ettikleri Rume kuyusunu satın alıp vakfettiğini,[111] kendisini namaz kılmaktan alıkoydukları mescidi kendi parasıyla genişlettiğini, Tebuk ordusunu kendi malından donat-

105 Belazuri, VI, 195.
106 Korkmaz, 46.
107 Belazuri, VI, 194.
108 İbn Kesir, X, 291.
109 İbn Kesir, X, 288.
110 İbn Kesir, X, 286.
111 İbn Hayyat, 214.

tığını söyledi.[112] Devamında, biraz da tehdit içerir şekilde, şu tarz ifadeler kullanıyordu: "Beni niçin öldüreceksiniz? Vallahi, beni öldürürseniz benden sonra birbirinizi sevemezsiniz ve asla birleşemezsiniz. Benden sonra da düşmanlarınıza karşı birlik olup savaşamazsınız."[113] Bu bir anlamda kendisinin vazgeçilmez olduğuna yaptığı bir vurgu idi. Halife muhaliflerin mal israfıyla ilgili gerekçelerini ve tenkitlerini değerlendirirken "bu sebeple öldürülmemesi gerektiğini, İslam'a göre ölümü hak etmediğini" muhaliflere ispatlamaya çalışıyordu.[114]

İsyancılar halifeye cevaben şöyle dediler:

> ... Allah bu kullarını seninle imtihan etmiştir. Senin Hz. Peygamber ile birlikte bulunman ve bu konuda ilk olanlardan olmandan söz etmene gelince: Gerçekten sen bu iş için son derece ehil bir kimse idin, fakat bilmediğin bir sürü işler yaptın. Biz de hakkı yerine oturtmadıkça seni bırakmayız, çünkü her gün fitnenin daha da büyümesinden korkuyoruz... Bize Allah'ın kitabında yeryüzünde fesat çıkaranların, Müslümanlara karşı isyan edenlerin veya azgınlık edenlerin öldürülebileceği zikredilmektedir. Hakkı men edip haktan başka bir şey için savaşan kimseler de aynı şekilde öldürülür. Sen de gerçekten azıttın, hayrı engelledin ve hayrın dışında başka şeylerle uğraştın. Ayrıca haksızlık yapan kimseleri de kendinden uzak tutmak için çalışmadın. Buna karşılık sen emirliği bize karşı bir koz olarak kullandın. Bu makamı bize karşı kullanmadığını söylüyorsan senin dışında bize karşı bunu kullanan adamlar ve bizimle bu konuda çarpışmak isteyenler vardır. Bu da senin bu göreve yapışıp durmandan ileri geliyor. Eğer sen bu görevden ayrılacak olursan onlar da bizimle çarpışmaktan vazgeçerler.[115]

Bu konuşmalar ve tartışmalar çerçevesinde Hz. Osman, savunma psikolojisi içerisinde valilerini önceki halifenin atadığını söylüyor, hilafet yükünü taşıyamadığını bir türlü kabul etmek istemiyordu.[116] "İstediğime istediğim şeyi vermeyeceksem niye halife oldum?" gibi tuhaf savunmalar içine giriyordu.[117] Muazzam toprakların sahibi ve yetkilisi olan

112 Tirmizi, Menakıb, 19.
113 İbn Sad, III, 64; İbn Kesir, X, 292.
114 Belazuri, VI, 178.
115 İbnü'l-Esir, III, 62.
116 İbn Hayyat, 209.
117 Cabiri, 364.

halife, artık toplumundan destek göremez olmuştu. En fazla güvendiği Muhacirler ve Ensar da ona destek vermiyordu. O kadar çaresiz kaldı ki, "Benim sizin üzerinizde önceki halifelerin hakkı olan tasarruf yetkim yok mu?"[118] demek zorunda kalmıştı. Bu sözler artık toplumuna söz dinletemeyen, güç ve yetkisi kalmamış bir halifenin dramatik sözleriydi.[119] Hatta rüşvet kabilinden isyancılara beytülmalin anahtarlarını vermeyi teklif etmiş, Mısır'a istediklerini vali yapabileceklerini söylemek zorunda kalmıştı.[120] Dahası hilafeti bırakma dışında bütün tekliflerini yerine getireceğini, yaptığı yanlışlardan tövbe ettiğini söylüyordu.[121] Ancak bu tür sözlere muhalifler artık güvenmiyorlardı. Mısır valisi zaten azledilmişti. Onlar halifenin de ayrılmasını talep ediyorlardı. Halife muhasaracılardan bir konuşmacı isteyip, "niye muhasara ettiklerini" sorunca sözcü olan Sasa b. Suhan, halifenin muhaliflere karşı uyguladığı ceza yöntemi olan sürgün olaylarını kastederek, "Biz Rabbimiz Allah'tır dediğimiz için sürüldük." dedi. Halife ise ona hitaben, "Yalan söylüyorsun, o kişiler sizler değil bizleriz. Biz Mekke'den çıkartıldık." dedi.[122]

Muhasarada olan halifeye Hz. Peygamber'in eşi ve Ebu Süfyan'ın kızı Ümmü Habibe yardım için gelmişti. İsyancılara, "Ümeyyeoğullarının bu adamda bir vasiyeti vardır. Ben de yetimlerin ve dul kadınların hakları kaybolmasın diye bu vasiyetin ne olduğunu öğrenmek üzere geldim." demiş, ancak isyancılar, "Yalan söylüyorsun!" diyerek katırın kolanını kılıçla kesmişlerdi. Ümmü Habibe sarsılmış, katırdan düşecek gibi olmuş ve hemen o anda kendisini alarak evine götürüp kapatmışlardı.[123]

Medineliler de halife ile ilgilenmiyorlardı. Hz. Osman'ın politikalarına karşı sahabe arasında genel bir hoşnutsuzluk vardı. Nitekim ashabın ileri gelenleri onu birkaç kez eleştirmişler

118 Buhari, Menakıbu'l-Ensar, 36.
119 Buhari, Fedail, 7.
120 Belazuri, VI, 182.
121 Belazuri, VI, 211.
122 İbn Hayyat, 213.
123 Taberi, IV, 386; bazı rivayetlerde izin verdikleri nakledilir, Belazuri, VI, 195.

ve bazı politikalarını gözden geçirmesini istemişlerdi. İsyan sırasında Hz. Osman'a yardım edenlerin azlığı, Medinelilerin suskunluğu, halk arasında onun azledilmesi fikrinin benimsendiğini göstermektedir. Medine ahalisi Hz. Osman'a karşı isyan edenleri engelleme gücüne sahip olduğu halde bunu yapmamışlardı. Hz. Osman'ın, valilerine yazdığı mektuplarda Medinelilerin kendisini yalnız bıraktıklarını söylemesi bunun göstergesidir.

Ensar ve Muhacirlerin oluşturduğu Medinelilerin korku ile olaylara müdahale edemediği doğru değildir. 20 bin kişilik Medine'de 900 kişilik bir grubun hakim olması mümkün değildir. Medinelilerin amacı da bir türlü söz geçiremedikleri halife ve akrabası Emevilerin bu isyancılar yoluyla ortadan kaldırılmasını sağlamaktı. Bu sebeple olayları izlemekle yetindiler. Bir kısmı ise bizzat olaylara müdahil oldu.[124] 40 gün[125] süren muhasaraya katılanlar arasında halifeye kin güden[126] İbn Mesud'un kabilesi Huzeyl ve müttefiki Benu Zuhre, Ammar'ın kabilesi Benu Mahzum, Ebu Zer'in kabilesi Ğifar ve müttefiki Teymoğulları gibi kabileler de vardı.[127] Halife Basra valisine yazdığı yardım talebi mektubunda Medineliler, Kufeliler ve Mısırlıların evini kuşattığını ifade ediyordu.[128] Muhasaracılar bazen halifenin evini de taşlıyorlardı.[129]

Kadere Teslimiyet mi?

Bazı rivayetlerde Hz. Osman'a, asilere karşı koyma tekliflerinin yapıldığı ve bu tekliflerin Halife tarafından reddedilmiş olabileceği belirtilmekte ise de bu ihtimal gerçekçi görünmemektedir. Buna göre Hz. Peygamber'in kendisine haber verdiği[130] fitne (!) sebebiyle[131] Hz. Osman'ın kaderine teslim

124 İbn Sad, III, 64.
125 İbn Şebbe, 1153.
126 Belazuri, VI, 134.
127 Mesudi, II, 493.
128 İbn Asem, 415.
129 "Bu taşları biz değil Allah atıyor." dediklerinde halife, "Allah atsaydı tuttururdu." şeklinde cevap vermişti, Belazuri, VI, 197.
130 İbn Sad, III, 63.
131 Sallabi, 402.

olduğu,[132] istese isyancıları Medine'den atacak bir girişimde bulunabileceği halde ümmetin kanı dökülmesin diye buna razı olmadığı[133] gibi bilgiler kaynaklarda yer almıştır.[134]

Ancak tam tersine halifenin isyancılardan vakit kazanmak için üç günlük izin isteyip silah hazırlığı yaptığı,[135] Şam ve Basra'ya asker göndermeleri için mektuplar yazdığı bilinmektedir.[136] Bu mektuplarda durumunu acındırmak için açlık çektiğini de yazmıştır.[137] Muaviye'ye gönderdiği mektupta,

> Şamlıları bana yardıma yolla; zira Medineliler, küfre girdiler ve itaatlerini bozdular.[138] Delilsiz şeyler yaydılar, razı olmadıkları yöneticileri ayıpladılar, senelerce sabrettim, peygamberin komşuluğuna rağmen bize hücum ettiler, cüretlerini artırdılar, Hendek Savaşı'ndaki hizipler gibi bedevilerden destek aldılar, Uhut Savaşı'nda bize karşı savaşanlara benziyorlar, imkanı olan bize yardım etsin.[139]

demişti.

Görünen o ki, Hz. Osman isyancıların cezalandırılmasını istiyordu.[140] Buna göre, onun kadere teslim olup kan dökmemek için savaşı durdurduğu[141] şeklindeki rivayetler uydurmadır ve tarihi gerçekliklere uymamaktadır.[142]

Muhasara, önceleri Hz. Osman'ın arkasında namaz kılınarak sürdü. Bir süre sonra onu cemaate imamlık yapmak-

132 Halil, 51; Hamis, 117.
133 Sallabi, 401; Özlü, 67, 77.
134 Belazuri, VI, 189.
135 Taberi, IV, 369.
136 Belazuri, VI, 189.
137 İbn Şebbe, 1166.
138 Muaviye'nin sahabe ve muhaliflerin birlik olduğunu düşünerek sahabeye karşı ordu göndermeyi kerih gördüğü nakledilirse de onun böyle hassas düşünceler içerinde olmadığı sonraki yıllarda öldürdüğü sahabilerden bellidir. Taberi, IV, 368.
139 Taberi, IV, 352.
140 Zekvan, 12.
141 Hz. Osman'ın "isteseydi kan dökebileceği, ancak onun canı pahasına Nebevi Hilafete leke sürmediğini, adaletten şaşmadığını" söyleyebilmek mümkün değildir. Bk. Mustafa İslamoğlu, *İmamlar ve Sultanlar*, İstanbul, 1990, 55; Bu kadar haksızlıklara rağmen bu döneme "Nebevi hilafet dönemi" diyebilmek de zordur. Ayrıca Hz. Osman'ın iktidardan ayrılmamak için eyaletlerden çağırdığını ve savaşmak üzere yaptığı silah hazırlıklarını da burada not edelim.
142 Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 34.

tan da alıkoydular. 40 gün boyunca Halife asilerin taleplerini kabul etmemekte direnince işler çıkmaza girdi. Muhasara beklenenden uzun sürdü. Anlaşıldığına göre, isyancıların Hz. Osman'ı öldürmeye karar vermelerinin en önemli etkeni Kufe, Basra, Şam ve Mısır'dan halifeyi savunmak üzere asker gönderildiğinin duyulması oldu.[143]

İsyancıların Hz. Osman'ı öldürmek yerine kendisini azletmeye zorlamaları, ona kendisini öldürmeyi istemediklerini, bu taleplerini yerine getirmezse vazgeçip gidebileceklerini düşündürmüş de olabilir. Herhalde ashab da isyanın, halifenin azliyle sonuçlanacağını düşünmüştü. Ancak muhasaracılar arasında aşırı grupların bulunmuş olması ve bunların halifeyi öldürerek işi kökünden halletmeyi arzulamış olmaları da kuvvetle muhtemeldir.

Emevilerin Tavrı

Hz. Osman'ın hilafeti boyunca yardımda bulunduğu ve bürokrasiye yerleştirdiği akrabaları olan Emevilerin bu süreçte onu tam olarak savundukları söylenemez. Mervan dışındaki kimse onu savunma gayreti içine girmemiştir. Emeviler halifenin kapısında nöbet tutmamışlar, halifeden uzaklaşmışlardır. Çünkü onlara göre Hz. Osman artık kendilerine faydası olmayan biridir. Onların Hz. Osman'a karşı adeta kullanılıp atılan bir mendil gibi davranmaya başlamaları ibret vericidir. Hatta onlar için ölmüş bir Osman -kanını dava edebilecekleri için- belki de daha değerlidir. İlerde ortaya sürecekleri saltanat davaları konusunda onları son derece haklı konuma getirecek bir delil olabilecektir. Nitekim Hz. Osman kendisinden yardım kuvveti istediğinde[144] Muaviye -adeta halifenin öldürülmesini istermiş gibi- işi ağırdan almış, halife öldürülünceye kadar orduyu Zerka'da bekletmiştir. Hz. Osman'ın öldürülüp kendisine halifelik yolunun açılması için böyle yaptığı açıkça zikredilir.[145] Bu sebeple Hz. Osman'ın gizli katilleri, Emevilerdir dersek yanlış olmaz.[146]

143 Belazuri, VI, 189.
144 İbnü'l-Esir, III, 61.
145 İbn Şebbe, 1289.
146 İbn Hacer, III, 398.

Hz. Osman'ın I. kuşatma sonrası halka yönelik güzel mesajları ve adaleti yerine getireceğini, haksızlıklara son vereceğini söylemesi Emevileri rahatsız etmişti. Onlar işlerin aleyhlerine dönmesinden ve halifenin kendi etkilerinden çıkmasından endişe ediyorlardı. Bu sebeple Mervan, halkı teskin etme yerine sürekli kışkırttı ve adeta halifenin katledilmesinin önünü açtı.[147]

Hz. Osman'ın en büyük savunucularından olan Muaviye'nin Hz. Osman'ın öldürülmesi için her türlü tahriki yapan Amr b. As ile sonraki yıllarda gayet güzel çalışması, onu vali yapması, ona hiç sıkıntı çıkarmaması bunun en güzel örneğidir. Muaviye, sonraki yıllarda Hz. Osman'ı yardımsız bırakmakla suçlanmıştır.[148] Nitekim Muaviye - yaptığını itiraf eder gibi- bu hareketi için sonraları pişmanlık duyacaktır.[149]

Aktaracağımız şu diyalog bunu çok güzel izah etmektedir:

Muaviye iktidarı ele geçirdikten sonra ashabdan Ebu Tufeyl ile aralarında şöyle bir konuşma geçer, Muaviye sorar:

-Sen Osman'ın katillerinden değil misin?

-Hayır, fakat orada bulunan ve halifeye yardımcı olmayan kişilerdenim.

-Niçin ona yardım etmedin?

-Ensar ve Muhacirun yardım etmedi ben de etmedim.

-Fakat halifeye yardım etmek onlar üzerine vacipti.

-Ya Emire'l-Mü'minin. Şam ehli seninle birlikte olduğu halde, peki sen niye ona yardım etmedin?

-Benim, Osman'ın kanını talep etmem ona yardım değil mi?

-Sen ve Osman, şairin "Ben hayatta iken gerekli yardımı yapmadın. Öldükten sonra da benim için yas tutuyorsun." dediği gibisiniz.[150]

Halifenin Azli Meselesi

Hilafet müessesesi, halifenin seçimi ile ilgili Hz. Osman'a kadar üç farklı örnek üzerinden kendini göstermiş olsa da, halifenin nasıl azledilebileceği konusu hiç gündeme alınma-

147 Korkmaz, 47.
148 İbn Asakir, XXXIX, 378.
149 İbn Asem, 445.
150 Mesudi, III, 14.

mıştı. Hz. Osman'ın son dönemine kadar da böyle bir talep söz konusu olmamıştı.

Uygulamalara baktığımızda azledilen bir halife göremiyoruz. Kurumsal bir düzenleme de olmayınca azli istenen halife, Hz. Osman gibi katledilerek halifelikten indirilebilmiştir. Bu da düzenin bozulmasına sebep olmuştur. Hz. Osman'ın azledilmesinden yana tavır koyan sahabiler, bunun pratik uygulamasını ortaya koyamamışlardır. Hz. Osman'ın istifası istendiğinde halife istifa etmeyince de, halifenin nasıl bir yolla azledileceği kurumsal olarak düzenlenememiş, işler çıkmaza girince de olaylar halifenin katledilmesine kadar varmıştır. Filipeli bu konuda şöyle der: "Eğer Ebu Bekir ve Ömer hayatta olup da Osman'ın bu icraatlarını görmüş olsaydılar şüphesiz onu hilafetten indirirlerdi."[151]

Bu noktada sistemin en büyük zaafı şuydu: İktidarın yetki alanı tam olarak belirlenmediğinden halifenin normal tasarrufları dahi tehlikeli tartışmalara dönüşmekte; yönetimden memnun olmayanların eleştirileri, yerleşik bir muhalefet geleneği olmadığından kabileciliği de harekete geçirerek tehlikeli bloklaşmalara yol açmakta ve bu krizleri kontrol altına alarak atlatabilecek yeterli kurumlar da bulunmamaktaydı. Durum böyle olunca taraflara güç kullanmaktan başka çare kalmıyordu.

Eğer İslam siyasi tarihinde halifenin azli meselesi kurumsallaştırılıp işletilebilse idi, saltanat olayı gelişmeyebilirdi. Toplumsal tepkinin halledilmesini ve bir anlamda çözümünü sağlayan azil mekanizmasının nasıl işleyeceği belirlenmeyince iş kılıca kaldı, sonuçta halife katledildi ve saltanat olgusu ortaya çıktı.

Hz. Osman'ın Katledilmesi

Kuşatma esnasında isyancıların içinde bulunup Hz. Osman'ın evini kuşatan sahabilerden Niyar b. Iyad Eslemi'nin[152] halifenin taraftarlarından birinin attığı bir ok ile öldürülmesi, işi şiddetlendirdi. Katilin teslim edilmesi talebi üzerine halife,

151 Filipeli, 333.
152 Taberi, IV, 380.

katili isyancılara vermedi. Gerekçe olarak, "Bana yardım edeni teslim etmem." diyordu.[153] Bunun üzerine Ensar'dan Rafi b. Malik Ensari, halifenin evinin kapısını yaktı.[154]

Bu noktada Hz. Ali, Talha ve Zübeyr gibi sahabileri Hz. Osman katledilirken ona yardımcı olmadığı iddiasından tenzih etmek adına onların halifeyi korumak üzere çocuklarını gönderdikleri aktarılır.[155] Gerçekten de bin kişilik bir muhasaracı grubuna karşı 3 tane sahabi çocuğunun halifeyi koruması mümkün değildir. Çünkü bu gençler kapıda nöbet tutarken halifenin kapısının nasıl yakılabildiği sorusu da muallakta kalmaktadır. Onların kapıda hiçbir çarpışmaya katılmamaları bu rivayetler konusunda şüpheyi artıracak delillerdendir. Nitekim halifenin öldürüldüğü anlaşıldıktan sonra da bu kapıda bekleyenler ortada gözükmemektedirler. En azından cenaze konusunda uğraşlarının olmaması kayda değerdir.

Bu rivayetlerin uydurma olduğu, kapıya gönderilen sahabi çocuklarının Hz. Osman'ın katlinden sorumlu tutulan ve bununla itham edilen aşere-i mübeşşere'den sayılan bu üç sahabinin çocukları olmasından da bellidir. Böylece bu sahabilerin halifenin katlinden sorumlu olmadıkları konusunda bir delil sunulmuş olacaktır. Kaldı ki bu sahabilerden Talha'nın bizzat kuşatmacılar içinde bulunurken oğlunu kapıyı koruması için göndermesi kadar tuhaf bir şey olamaz. Doğrusu bu tür rivayetler, Demircan'ın yerinde tespitiyle olaylardaki "Ali gibi sahabilerin Osman'ın öldürülmesinde parmakları var!" iddialarına karşı uydurulmuştur.[156]

Bu kargaşa esnasında muhasaracılar, kendilerine hakaret eden Mervan'a da saldırmışlar ve sonuçta Mervan yaralı olarak eve götürülmüş ve Hz. Osman'ın adamlarından bir kaçı yaralanmış, Muğire b. el-Ahnes de öldürülmüştü.[157] Yine bu hengamede halifenin taşradan istediği kuvvetlerin Medine'ye

153 Taberi, IV, 382.
154 Belazuri, VI, 197; İbn Şebbe, 1279.
155 Bunların Muhammed b. Talha, Abdullah b. Zübeyr, Hasan b. Ali gibi sahabi çocukları olduğu iddia edilir, Mesudi, II, 493.
156 Demircan, *Ali-Muaviye Kavgası*, 33.
157 İbnü'l-Esir, III, 67.

yaklaştığı haberi gelince[158] isyancılar işi bitirmek için acele ettiler. Muhammed b. Ebi Bekir liderliğinde on üç kişilik[159] bir grup halifenin komşusu Ensardan Amr b. Hazm'ın[160] evinden halifenin evine geçtiler.[161]

Halife evde eşi Naile ile beraberdi. Muhammed, halifenin sakalından tutarak,[162] "Ey Nasel! (Ahmak) hadi bakalım Muaviye, İbn Amir, İbn Serh gelsin de seni kurtarsın!" diye haykırdı.[163] Bunun üzerine Hz. Osman, Muhammed'e dönerek, "Baban Ebu Bekir seni bu halde görseydi ne yapardı?" deyince,[164] Muhammed, "Babam olsaydı ve yaptıklarını görseydi senden tiksinirdi ve seni engellerdi." dedikten[165] sonra Firavun'un son nefesinde iman etmesi dolayısıyla Allah'ın Firavun'a hitaben söylediği,[166] "*Şimdi, (iman ettin) öyle mi? Oysa sen önceleri isyan etmiştin ve bozgunculuk çıkaranlardandın.*"[167] ayetini halifeye karşı okudu.[168]

Muhammed daha sonra elindeki satırla halifeye vurdu[169] ve halifenin şah damarını kesti. Bu arada yanındakilerden biri halifenin boğazını sıkarken boğulan halife çırpınıyordu. Onlar ise başına vurdular ve karnını yardılar.[170] Halifenin kanı önündeki mushafa aktı. Bunun hemen arkasından Kinane b. Bişr, halifenin kulak köküne demir çubukla bir darbe indirdi, daha sonra o demiri halifenin boğazına soktu. Bütün bunlara engel olmak isteyen halifenin hanımı Naile'nin ise iki

158 Belazuri, VI, 189.
159 İbn Sad, III, 69; İbn Ebi Şeybe, XIV, 185.
160 Belazuri, VI, 220; İbn Şebbe, 1279.
161 Taberi, IV, 393.
162 İbn Sad, III, 69.
163 İbnü'l-Esir, III, 67.
164 Belazuri, VI, 185; bazı kaynaklarda Muhammed'i temize çıkarabilmek için halifenin bu sözü üzerine Muhammed'in dışarı çıktığı ve diğerlerinin halifeyi öldürdüğü veya Muhammed'in öldürenlere engel olmaya çalıştığı nakledilse de olayların serencamı bu anlatımı doğrulamamaktadır, İbn Sad, III, 51.
165 Taberi, IV, 379, 393.
166 Yunus, 91.
167 İbn Sad, III, 70; Belazuri, VI, 202.
168 Ahzab 67, İbn Asakir, XXXIX, 403.
169 Belazuri, VI, 220.
170 İbn Hayyat, 218.

parmağı koptu.[171] Halife can vermek üzere iken Amr b. Humk halifenin üzerine atlayarak, göğsünün üzerine oturdu ve halifeye dokuz defa vurarak[172] şunları söyledi: "Üçünü Allah için, altısını ise kendim için vuruyorum."[173]

Bunları yaparken neşe içindeydiler.[174] Şiirler söylüyorlar,[175] eğlence içinde bir şeyler yiyorlardı.[176] Hatta içlerinden biri olan Sevdan'ın, ahlaksızca halifenin eşi Naile'nin kaba etlerine göz atarak "Çok da taze değilmiş, bir hayli yaşlanmış..." dediği nakledilir.[177] Naile bu sırada -eski bir Arap adeti olduğu üzere- ölüme engel olabilmek umuduyla peçesini açmış, eteğini kaldırmıştı.[178]

Neticede III. Halife, Medineli sahabilerin gözü önünde hakaretlere uğradı, aşağılandı, dayak yedi, yalnız bırakılarak işkenceyle katledildi. Meselenin bu noktaya sürüklenmesini hiç kimse istemiyordu.[179] Sonuçta halife Mısır köylülerinden oluşan bir grubun eliyle (18 Zi'l-Hicce 35/17 Haziran 656) tarihinde 86 yaşında öldürüldü.[180] 82 yaşında öldüğünü ifade edenler daha doğru olsa gerek.[181] Çünkü halife, 70 yaşlarından itibaren 12 yıl halifelik yapmıştı.[182] Halife öldürüldükten sonra isyancılar, içinde birçok malın bulunduğu hazineye saldırıp oradaki her şeyi alıp götürdüler.[183]

171 İbn Şebbe, 1288; Cahız Hz. Osman'ı kurtarmak isteyen hanımlarının katillerce dövüldüğünü bildirir, Cahız, "Beni Ümeyye Ailesi", *İdeolojik Tarih Okumaları*, Haz: İrfan Aycan, Mahfuz Söylemez, Ankara 1998, 31.

172 Muhammed b. Ebi Huzeyfe'nin de halifenin katline karıştığı şeklindeki bilgi doğru olmamalıdır. Çünkü o, bu sıralarda Mısır'dan ayrılan valinin yerine orada hakimiyet kurmuştu. İbn Asakir, XXXIX, 408.

173 Taberi, III, 394.

174 Belazuri, VI, 219.

175 İbn Asem, 426; müellifler, onların adeta köpeklerin leşe saldırdığı gibi topluca saldırdıklarından bahsederler, Belazuri, VI, 214.

176 Belazuri, VI, 218.

177 İbnü'l-Esir, III, 67

178 Cahız, 31.

179 Demir, 113.

180 Taberi, IV, 412; İbn Hayyat, 221, halifeyi öldüren gurubun sözü edilen mektupta isimleri zikredilip öldürülmeleri emredilen şahıslar olması dikkat çekicidir, Ayar, 238.

181 İbn Hacer, III, 398.

182 İbn Hacer, III, 396.

183 İbn Kesir, X, 302.

Muhammed b. Ebi Bekir

İbnü'l-Esir şöyle der:

> Muhammed'in İslam'da kendine has bir mevkii vardı. Onu bazı kimseler kışkırttı, o da dünya tamahına düştü ve haklı iken haksız durumda kaldı. Bundan dolayı Hz. Osman'ın yakasına yapıştı. Bu ikisi bir araya gelince "Muhammed" olmaktan çıkıp "Müzemmem" oldu.[184]

Kaynaklar, Muhammed'i Hz. Osman'ın katlinden teberri etmeye çalışsalar da o, Mısır'da başladığı muhalefeti, Medine'de isyancıların elebaşlarından biri olarak devam ettirmiş ve Hz. Osman'ı öldüren grubun yandaki evden girişini sağlayıp halifeye hakaretler ettikten sonra boğazını kesmiş,[185] diğerleri de öldürme işini tamamlamışlardır. Halifenin eşi Naile, halifeyi öldüren kişileri içeriye Muhammed'in soktuğunu, daha sonra Hz. Ali'ye ifade etmiştir.[186] Muhammed, Hz. Osman'ın katli sonrası gelip olayı Hz. Ali'nin kulağına gizlice söylemişti.[187] "Muhammed'in, öncü sahabilerden birinin çocuğu olması ve Hz. Ali'nin üvey oğlu olması bu af konusunda tesirli olmuş mudur?" sorusu muallakta kalmış bir sorudur.

Bazı müellifler öldürenlerin belli olmadığını[188] söyleseler de kaynaklar öldürenleri detaylıca isimlerini bildirmektedir. Bu katiller uzun süre yaşamışlardır ve herkesçe bilinen kimseler durumundadırlar. Ancak Hz. Ali halife olduktan sonra ne hikmetse -adeta Muaviye'yi haklı çıkarırcasına- bu katillerin üzerine gitmemiştir.

Halifenin üzerindeki kanlı gömlek, Hz. Peygamber'in eşlerinden Muaviye'nin ablası Ümmü Habibe tarafından Şam'a gönderildi ve Muaviye bu gömlek üzerinden Hz. Ali'ye karşı hilafet mücadelesini başlattı.[189] Bu arada Hz. Osman'ın eşi

184 İbnü'l-Esir, III, 70.
185 İbn Hayyat, 218.
186 Belazuri, VI, 187.
187 Taberi, IV, 378.
188 Çelebi, olayı Kennedy cinayetine benzeterek katillerin bulunamadığını belirtir ki, doğru değildir. Çünkü Hz. Osman'ın katilleri isim isim bellidir ve Hz. Ali tarafından bir takibata uğramamışlardır, Çelebi, 68.
189 Belazuri, VI, 207.

Naile Muaviye'ye mektup yazarak durumu bildirdi. Mektubunda:

> Ona karşı ayaklanan Medineliler, Osman'ı elli gün ellerinde silahlarla muhasara ettiler. Ona su başta olmak üzere hiçbir şeyin götürülmesine izin vermeyerek işkence ettiler. Ona karşı isyan edenler arasında Huzaa, Sad b. Bekr, Huzeyl ve Müzeyne ile Cüheyne kabilelerine ait bir grup bulunmaktadır.
>
> Bunun dışındakileri görmedim (Dolayısıyla onun öldürülmesinden Medineliler sorumludur). Mısırlılar ise Ammar b. Yasir ve Muhammed b. Ebi Bekir, Ali, Talha ve Zübeyr'e güvenerek isyan etmişlerdir ki, bunlar zaten halifenin öldürülmesinin istiyorlardı. Ali Medinelilerden Osman'a karşı tahrikte bulunanlardan idi. Emirül Mü'minine karşı isyancılarla birlikte savaşmamış, ancak ona yardım da etmeyerek Allah'ın emrettiği adaleti istememiştir.

diyerek halifenin öldürülmesinden dolayı sahabenin önde gelenlerini sorumlu tutmuş ve Hz. Ali'yi de ağır bir biçimde suçlamıştı. Bu mektup üzerine Şamlılar da, "Allah'a yemin olsun ki Ali'yi öldüreceğiz!" demeye başladılar.[190]

Sünni Yaklaşım

Hz. Osman'ın katledilme sürecini gereği gibi anlatabilmek, Sünni akliye için gerçekten zor ve ifade edilmesi sıkıntılı bir problemdir. Adı konulmasa da, "sahabenin masumluğu" anlayışından yola çıkan bu anlayış, kendi görüşünü ispat adına bazen uydurma rivayetler üretirken, bazen de düşüncesine uymayan görüşlerin ravilerini karalayarak yoluna devam eder.[191] Bazen de dramatik bir şekilde kötülediği ravilerin rivayetlerine sarılır. Bunlardan biri de Seyf b. Ömer'dir.

Seyf b. Ömer, gerçekten Sünni dünyanın anlayışını çözmek için bir turnusol kağıdı gibidir. Hz. Ebu Bekir dönemindeki irtidat olaylarının aktarımında Seyf'in güvenilmezliğini

190 Belazuri, VI, 222.

191 Ehl-i Sünnet grubu, sahabenin masum olmadığını resmi söylem olarak söylese de, öncü sahabilere atfedilen en küçük yanlışı bile yoğun bir şekilde savunarak bu görüşünü bir anlamda nakzeder, bk, İbn Teymiyye, *İdeolojik Tarih Okumaları*, "Muaviye b. Ebi Süfyan Hakkında İbn Teymiye'ye Sorulan Sorular ve Cevapları", Haz: İrfan Aycan, Mahfuz Söylemez, Ankara 1998, 117.

ifade eden Sünni anlayış, Hz. Osman dönemi olaylarında Seyf'in rivayetlerine sarılmaktadır.[192] Çünkü Hz. Osman dönemi olaylarında Seyf'in rivayetleri sayesinde Hz. Osman'ın ve birçok sahabenin tenkit edilmesi önlenmiş olacaktır. Bu mantık maalesef savunmacı tarihçiliğin çıkmazıdır.

Sünni akliye, Hz. Osman'ın katledilmesinin önceden detaylı bir şekilde bilindiğini, onun halife olacağı tarihin bile haber verildiğini belirterek bunun Allah'ın takdiri olduğuna vurgu yapar.[193] Bu anlayış, Hz. Peygamber'in önceden sahabesini bu zor günlere hazırlamak için Allah'ın takdir ettiği bu olayları anlattığı şeklinde yorumlarda bulunur.[194] Böylece Hz. Osman'ın katline karışan sahabenin de bir takdir-i ilahi kapsamında masumluğu dile getirilmiş ve adeta ispatlanmış olur. Ayrıca Hz. Osman'ın, başına gelenlere razı oluşu ve savaşı istememesi de Hz. Peygamber'in öldürüleceğini ona önceden haber verdiğinden dolayı onun kadere razı olduğu şeklinde izah edilir.[195]

Sünni algı, sahabenin adalet vasfı ile Hz. Peygamber'in ismet sıfatını birbirine karıştırmış görünmektedir. Bu anlayış sahabenin adaleti meselesiyle işi çözemeyince büyük çoğunluğu uydurma olan fitne hadislerine sarılmaktadır. Mesele bununla da çözülmez ise bu noktada "sahabe içtihadı" devreye sokularak bu yapılanların içtihat gereği günah olmadığına dahası yanlış olsa bile bir sevap kazanıldığına vurgu yapılarak mesele çözülmeye ve daha doğrusu perdelenip üstü kapatılmaya çalışılır.[196] Sonuçta bu algı, Hz. Osman'ın hatalarının denizde damla nispetinde olduğunu bunun da affedildiğini söyler ve meseleyi vuzuha kavuşturduğunu düşünür.[197]

Şimdi Hz. Osman'ın vefatını Sünni akliyenin ürettiği rivayetler ışığında göstermek istiyoruz. Burada rivayetleri yorumsuz vereceğiz:

192 Ekinci, 118.
193 Sallabi, 48.
194 Sallabi, 320.
195 Böylece sahabilerin muhasaracılarla niye savaşmadıklarına, halifenin savaşa niye izin vermediğine cevap verilmiş oluyor, Sallabi, 401.
196 Demir, 110; Mevdudi, 465.
197 Hamis, 113.

Abbas, "Allah'ım beni Osman'ın öldürülmesine bırakma!" dedi.[198]

Hz. Peygamber, "Osman b. Affan, o fitnede mazlum olarak öldürülecektir."[199]

Osman evinin muhasara edildiği gün bana şöyle demişti: "Hz. Peygamber bana bir tavsiyede bulunmuştur ve ben buna dirençli davranıp katlanacağım."[200]

Hz. Peygamber, Osman'a eğilerek gizlice bir şeyler söylemeye başladı. Osman'ın rengi değişti. Bu hadisin ravilerinden Ebu Sehle diyor ki: Osman kuşatıldığı zaman kendisine sorduk: Ey mü'minlerin emiri, seni korumak için asilerle savaşmayalım mı? Hayır! Çünkü Rasulullah (sav), bana bir şeyler söylemiş ve benden söz almıştır. Ben o söz için sabredeceğim. "Doğrusu Cenab-ı Allah sana bir gömlek giydirecektir. Eğer herhangi bir kimse o gömleğini çıkarmanı isterse sakın çıkarmayasın."[201]

Kuşatıldığı dönemde Hz. Osman, "Ben oruç tuttum." dedi. Ben de kendisine: "Ne yedin, sana yiyecek veya içecek getiren bir kimse görmedim." deyince o şöyle cevap verdi: Hz. Peygamber'in şu tavandaki delikten bana baktığını ve elinde bir kova su bulunduğunu gördüm. Bana: "İç ey Osman!" dedi. Ben de o suyu kana kana içtim. Sonra: "Bir daha iç!" deyince ben tekrar içtim, sonra bana şöyle dedi: Halk seni protesto ediyor. Eğer onlarla savaşırsan zafer kazanırsın. Savaşmazsan, iftarını yanımızda açarsın." İşte o gün yanına girdiler ve onu öldürdüler.[202]

Ensar'dan bir adam, Hz. Osman'ın yanına girdi. Hz. Osman, ona: Geri dön ey kardeşimin oğlu, sen benim katilim değilsin. Beni öldürmeyeceksin, dedi. Adam da: Sen bunu nereden biliyorsun? diye sorunca Hz. Osman, ona şu cevabı verdi: Zira doğumunun yedinci gününde seni Hz. Peygamber'e getirdiler. O da senin damağına bir şey sürdü ve senin için bereket duası yaptı. Sonra Ensar'dan başka bir adam, Hz. Osman'ın yanına girdi. Hz. Osman, ona da aynı şeyleri söyledi. Onun ardı sıra Hz. Ebu Bekir'in oğlu Muhammed, Hz. Osman'ın yanına girdi. Hz. Osman ona: Sen benim katilimsin, dedi. Muhammed de: Bunu nereden biliyorsun ey ihtiyar bunak? diye sorunca Hz. Osman, ona şu cevabı verdi: Çünkü doğumunun yedinci gününde damağına bir şeyler sürmesi ve senin için bereket duası yapması maksadıyla

198 İbn Şebbe, 1048.
199 Tirmizi, Menakıb, 9.
200 Zehebi, 160.
201 Belazuri, VI, 113.
202 İbn Sad, III, 71; İbn Kesir, X, 297.

seni Hz. Peygamber'e getirdiler. Sen onun üzerine pislemiştin. Hz. Osman'ın böyle demesi üzerine Muhammed, onun göğsünün üzerine sıçradı, sakalını tuttu ve elindeki hançerle kafasına vurdu. Hz. Osman'ın kafasından akan kanın ilk damlaları, önünde bulunan Kur'an-ı Kerimin şu ayeti üzerine düşmüştür: "*Onlara karşı sana Allah yetecektir. O, işitir ve bilir.*" (el-Bakara, 137.)[203]

Ben, imkan bulursam Osman'ın yüzünü tokatlayacağıma dair Allah'a söz vermiştim. Osman, evde musalla üzerine konulduğunda insanlar gelip namazını kılmaya başladılar. Ben de namazını kılacakmışım gibi içeri girdim. Boş bir yer gördüm. O esnada yüzünün ve sakalının üzerindeki örtüyü kaldırıp yüzünü tokatladım ama sağ elim kurudu.[204]

Osman'ı öldürenlerin hepsi ömürlerinin sonuna doğru delirdiler.[205]

Osman, "Bugün öldürüleceğimi biliyorum." dedi.[206]

Eski kitapları iyi bilen İbn Selam, "Halifesini öldüren ümmetlerden 70 bin kişi ölür." dedi.[207]

Allah'ın İntikamı (!) (Harre Vakasıyla Kurulan İrtibat)

Emeviler dönemindeki Harre olayında 500 kişilik gayrimüslim Rumlarla desteklenmiş ordu, üç gün boyunca Medine'yi yağmaladı, halkını katletti. Bu arada sahabe kadınları ve kızlarının namusuna saldırılmıştı.[208] Bu ordu komutanından halka zulmetmemesini isteyen Medineli Ensar'a cevaben, Emevi komutanı Müslim, "Siz Osman'ın katillerisiniz!" diyordu.[209] Medinelilerle savaşırken bile, "Ey Yahudiler!" şeklinde hitapta bulunuyorlardı.[210]

Hz. Osman'ın katledilmesi toplumda öyle bir zihinsel karmaşa meydana getirmiştir ki herkes bir suçlu aramaktadır. İşte bu noktada Hz. Osman'ı yardımsız bırakan Medine halkının suçlu olduğunu söyleyenler, Emeviler döneminin en kanlı

203 İbn Kesir, X, 300.
204 İbn Kesir, X, 320.
205 İbn Kesir, X, 320; Suyuti, 162.
206 İbn Sad, III, 69; Belazuri, VI, 201; İbn Kesir, X, 321; bu rivayetlere göre, Hz. Osman'ın bile bile ölüme gittiği anlaşılmaktadır ki, bir Müslümanın böyle bir mantığı kabul etmesini beklemek mümkün değildir, İbn Şebbe, 1227.
207 İbn Şebbe, 1176.
208 Belazuri, V, 350 vd.
209 Belazuri, V, 348.
210 Belazuri, V, 345.

olaylarından olan Harre olayı ile irtibat kurarak bu felaketin mazlum halife Hz. Osman'ın bedduası sonucu Medinelilere Allah tarafından gönderildiğine vurgu yapabilmişlerdir. Akıllara ziyan bu yoruma göre, tabiinden meşhur müfessir Mücahit şöyle demektedir:

> (Hz. Osman'ın bedduası nedeniyle) Yezit 20 bin kişilik ordu gönderdi ve üç gün boyunca, ikiyüzlülükleri sebebiyle Medine halkına her şeyi mubah gördüler.[211]

Böylece bu anlayışa göre, hiçbir suçları olmayan Medineli masum çocuk ve kızlar bu bedduadan nasiplenmiş oluyorlar (!) Bu zihniyete göre, bırakalım erkek ve kadınları, çocuklar bile suçlu oldukları için cezalandırılmış olmaktadır.[212] Yani masumlara yapılan katliamlar ve tecavüzler normaldir ve adalet gereğidir (!)

Yahudi Mezarlığı'na Defin

Maktul halifenin cenazesi birkaç gün kaldırılamadı. Cesed bozulmaya yüz tuttu. Çünkü asiler halifeyi Müslüman olarak saymadıkları için Baki'ye yani sahabilerin defnolunduğu mezarlığa gömülmesine izin vermediler.[213] İsyancıların Medine'de korku salmaları ve ayrıca Medinelilerin isyancılarla halifeyi baş başa bırakmaları bu sonuçları doğurmuştu. Bazı rivayetlerde ise onun cesedinin yakınlardaki bir çöplüğe atıldığı ve burada üç gün bekledikten sonra defnedilebildiği nakledilir.[214] Dahası Hz. Osman'la beraber öldürülen iki kölenin cenazesini ayaklarından tutup yerde sürüyerek döşeme taşlarının üzerine atmışlar ve köpekler bu cesetlerden yemişlerdi.[215]

İsyancıların engel olmaları yüzünden halifenin cesedi yıkatılamadı[216] ve üzerindeki kanlı elbisesi[217] ile iki gün son-

211 İbn Sad, III, 64.
212 Demir, 112.
213 İbn Asem, 430.
214 Taberani, *Mucemu'l-Kebir*, Musul, 1983, I, 78; Cahız, 32; Sallabi, bu tür rivayetlerin Rafizilerin kitaplarında yer aldığını belirtir. Onun bu iddiasına göre; Taberani de Rafızi olmaktadır (!) Sallabi, 421.
215 İbn Kesir, X, 306.
216 Taberi, IV, 413.
217 Zehebi, 162.

ra[218] gece yarısı (akşam ile yatsı arası)[219] 4 erkek,[220] ayrıca eşleri Ümmü Benin ve Naile'nin katılımı ile Baki mezarlığının dışındaki eskiden Yahudilerin mezarlığı olan[221] Haşşu Kevkeb denilen yere gizlice defnedildi.[222] Cenazeyi sedye yerine küçük bir kapının üstünde taşıyorlar ve cenazenin ayakları bu kapıdan taşıyordu.[223] Hızlı bir şekilde taşınırken cenazenin başı taşıdıkları tahtaya çarpıyordu.[224] Bu esnada durumu gören bazı kimseler, cenazeyi taşladılar.[225] Yine bu sırada ortaya çıkan Umeyr b. Dabbi, halife tarafından haksız olarak hapse atılan ve orada ölen babasının intikamını almak için cenazeyi tekmeledi, cenazenin kaburgasını kırdı.[226]

Bazı rivayetlerde halifenin namazının kılındığı zikrediliyorsa da bu kadar gizli ve alelacele götürülmesinden hatta dikkat çekmesin diye yakılan aydınlatmalar söndürülerek,[227] yıkanamadan bir gayrimüslim mezarlığına defninden anlaşıldığına göre, namaz kılınması zor gözüküyor. Nitekim bazı rivayetlerde namaz kılınamadığı veya içlerinden bir kişinin bireysel olarak kılabildiği zikredilir.[228] Hz. Ali gibi sahabilerin namaza katılmaması ve cenaze namazı kılınmasına ilişkin bir talebinin de olmaması, onların halifeye yönelik tepkisinin yansıması olarak da görülebilir.[229]

Sahabeden Cebele b. Amr gibi kişiler[230] cenazenin Baki'ye defnine mani olduğu gibi, Ensar da halifenin (yaptığı haksız para dağıtımlarından dolayı) Baki'ye gömülmesine ve bir

218 Taberi, IV, 413.
219 Belazuri, VI, 205.
220 Belazuri, VI, 203.
221 Taberi, IV, 412, 413.
222 Bu arsayı Hz. Osman'ın satın alıp bir keramet göstererek, "İlerde salih bir zat buraya defnolunur." dediği şeklinde uydurma haberler nakledilir, İbn Sad, III, 75; Belazuri, VI, 218.
223 Belazuri, VI, 204.
224 İbn Sad, III, 75; başı taşıdıkları tahtaya çarpıyor ve "tak tak" şeklinde ses çıkarıyordu, İbn Asakir, XXXIX, 532.
225 Taberi, IV, 412.
226 Taberi, IV, 414.
227 Belazuri, VI, 222.
228 Yakubi, II, 73; Belazuri, VI, 205.
229 Akbulut, 191.
230 Belazuri, VI, 205.

grubun halife için namaz kılmasına mani olmuştur.[231] Cenazenin Baki'ye götürülmesine engel olup, "Kesinlikle Müslüman mezarlığına defnedilmeyecek!" demişlerdir.[232] Bu engel olanlardan Haccac b. Guzeyye el-Ensari'ye, "Bırakın izin verin halifenin namazını kılalım." denildiğinde Haccac, "Allah sizi ve Osman'ı şeytanla beraber haşretsin!" şeklinde cevap vermiştir.[233] Dahası herkes halifenin kabrinin deşilip cesedin çıkarılmasından da endişeli idiler.[234]

Halifenin defnedildiği bu Yahudi Mezarlığı, Baki mezarlığının yanındaydı. Muaviye döneminde birleştirilerek Hz. Osman'ın kabri Baki mezarlığının içine katıldı. Böylece Müslümanların mezarlarıyla birleşmiş oldu.[235] Daha sonraları burası Emevilerin gömüldüğü bir mezarlık oldu.[236]

Bu acıklı olayı belki de örtmek için bazı rivayetler uydurulmuştur. Buna göre, cenaze götürülürken bir bulut belirmiş,[237] cenazeyi götürenler korkunca bu buluttan bir ses yükselmiş, "Korkmayın. İşinize devam edin. Biz, Osman'ın cenazesinde sizinle birlikte hazır bulunmak için geldik." Ebu Hubeyş'in ifadesine göre, bu gelenler Allah'ın melekleriymiş.[238]

Şimdi şu soruları sormak gerekiyor. Müslümanların III. Halifesinin boğazı kesilirken, cesedine tekme atılıp kaburgası kırılırken, eşi Naile'nin parmakları doğranırken bu melekler neredeydiler? Kurtarmaya mı güçleri yetmedi? Veya bu melekler sorumlu olmadıkları bir ibadete niçin iştirak ediyorlar?

Sahabenin Olaylar Karşısındaki Tavrı

Bütün liderler, kendilerinin çok iyi yönetici olduklarını düşünürler. Hz. Osman da aynen böyle davranıyor, uyarılara

231 Belazuri, VI, 203.
232 Taberi, IV, 413.
233 Belazuri, VI, 204.
234 Taberi, IV, 413.
235 Taberi, IV, 412.
236 İbn Sad, III, 74.
237 Sivasi, 186.
238 İbn Kesir, X, 325; Hz. Peygamber dönemindeki bir çok üzücü olayda –örneğin Uhut şehitleri için- meleklerin cenaze namazı kılmaya geldiklerine dair bir bilgi yoktur.

kulak asmıyordu. Bu sebeple etrafında kimseler kalmamıştı. Ancak bunun farkında da değildi. Mektup olayı üzerine isyancılar hangi sahabeyi devreye sokmaya çalışsalar hiç biri ilgilenmiyordu. Çünkü onların da yapabilecekleri bir şey kalmamıştı ve meseleden kaçıyorlardı. Artık bu çözümsüzlük kılıcın ortaya çıkışına zemin hazırlayacaktı.[239] Ebu Said Hudri'nin dediğine göre, halife katledilirken en azından 800 sahabe olayı seyretmişti.[240]

Sahabilerin hemen hepsi Hz. Osman'a karşı idiler.[241] Daha olaylar başlamadan önce civar eyaletlere mektuplar yazıp, "insanları sınırlardaki cihadı bırakıp Medine'deki cihada davet ediyorlardı. Halifenin dini değerleri değiştirdiğini bu sebeple ona karşı mücadele edilmesi gerektiğini" söylüyorlar, halkı halifeye karşı tahrik ediyorlardı. Belki onlar Hz. Osman'ın öldürülmesini değil, azledilmesini talep ediyorlardı ancak çözümsüzlük sonucu iş kılıca kalacaktı.[242] Çünkü Araplarda bir devlet geleneği olmadığı için nasıl bir yöntemle halifeyi azledebilecekleri belli değildi.[243] Diğer yandan eğer Hz. Osman azledilmeyi kabul etseydi İslam siyasi geleneğinde yöneticinin katledilmesine gerek kalmadan iktidar değişikliği tarzı oluşabilirdi. Ancak halifenin anlamsız yere makamından ayrılmayı reddetmesi, diğer tüm çözüm yollarını tıkamış ve öldürülmesine yol açmıştır.

Nitekim kuşatmalar sırasında kimi sahabiler, fiilen muhasaracılara destek verdiği gibi çoğunluğu da halifeye yardım etmeyerek muhaliflere dolaylı yoldan destek oluyorlardı.[244] O sırada halifelik umudu olmayan Aişe gibileri Medine'den ayrılıyorlardı. Amr b. As ilk kuşatma sonrası Medine'den ayrılmıştı.[245] Kimileri ise olayın kendi üzerinde kalmasından endişe ederek Medine'den uzaklaşıyordu. Bunlardan biri de

239 Taberi, IV, 373.
240 İbn Şebbe, 1175.
241 Taberi, IV, 337.
242 Belazuri, VI, 219.
243 Hizmetli, 440.
244 Belazuri, VI, 174
245 İbn Sad, V, 74.

Zübeyr b. Avvam idi. Hz. Osman'ın katledileceğini anlayınca onun ölümüne şahit olmamak için Medine'den ayrılmış ve Mekke yolunda adeta katledilmesini beklemişti.[246]

Hz. Ali gibi halifelik ümidi olanlarsa Medine'ye yakın bahçelere çekilmişlerdi. Adeta onu isyancıların eline terk etmişlerdi. İsteseler rahatlıkla isyancıları Medine'den çıkarabilirlerdi.[247] Medineliler halifeye destek vermiyorlardı. Medine'den gereken desteği alamayan halife, Şam ve Basra gibi eyaletlerden yardım istemek zorunda kalmıştı.[248] Bu sebeple İbn Selam, "Maktul (halife) ile mahzul (yardımsız bırakan sahabiler) kıyamet günü hesaplaşacaktır." demiştir.[249] Halife de etrafında çevrilen olaylar üzerine, "Bunlar Ali, Zübeyr ve Talha'nın teşviki ile olan işlerdir." diyerek suçu bu sahabilerin üzerine atmıştı.[250]

Sahabi toplumunun Hz. Osman'ı istemediğini tabiinin büyüklerinden Said b. Müseyyeb şöyle anlatır:

> Kim onu yardımsız bıraktı ise (sahabiler) mazurdur. Hz. Osman'ı sahabiler istemiyordu. Çünkü o, valilerini sahabenin istemediği Hz. Peygamber ile sohbet etmemiş akrabaları arasından tayin ediyor, bu konuda kendisine yapılan tenkitleri de reddediyordu.[251] Kendisine şikayete gelen halkın şikayetini dinlemiyordu. Üstelik onları şikayet ettikleri valiye göndererek dövülmelerine sebep oluyordu. Değişik yerlerden birçok kimse gelip Medine'de sahabeye valilerin yaptıkları zulümleri aktarıyorlardı. Halk onu istemiyordu.[252]

Hz. Osman'ın halkın isteklerini göz ardı etmesi sonucu sahabe de ona tavır koydu, onu korumaya yanaşmadı. Bütün bunların sonucunda eyaletlerden şikayet için gelen isyancılar, Medine'yi bastı. Hz. Osman'ı evinde kuşatan isyancılar arasında Medineliler de bulunuyordu. Medineliler de asilere destek olmuşlardı. Bu olay halifenin en güçlü dayanağı olan

246 Taberi, IV, 392.
247 Belazuri, VI, 220.
248 İbnü'l-Esir, III, 61.
249 İbn Şebbe, 1180.
250 Belazuri, VI, 158.
251 Belazuri, VI, 130, 134.
252 İbn Asakir, XXXIX, 406; Suyuti, 156-157.

Medine toplumunun desteğinin kalmadığını gösteriyordu. Toplumdan aldığı desteği yitirmişti.[253]

Doğrusu halifeden memnun olmayan sahabiler ve Medineliler açısından en mantıklısı, halifenin evini muhasara eden Mısırlı ve bazı Medinelilerin hareketinin nasıl bir sonuç üreteceğinin beklenmesiydi.[254] Halifelikten azletmek istedikleri halifeye karşı kendilerine taşeron olarak adeta Mısırlıları seçmişlerdi. Bu muhalefet hareketinin en iyi sonucu halifenin istifa etmeyi kabul etmesiydi. En kötüsü ise halifenin öldürülmesiydi. Ancak korkulan en kötü şey oldu ve Medinelilere muhalefet taşeronluğu yapanlar Hz. Ebu Bekir'in oğlu Muhammed'in öncülüğünde halifeyi öldürdüler.

Hz. Osman'ın istenmediği ve toplumsal güç ve dinamiklerini kaybettiği cenazesinde bile görüldü. Medine halkı cenazeye sahip çıkmadı. Katledilen halifenin cenaze namazını koskoca Medine'de bir kaç kişi kaldırdı. Kendisine duyulan tepki ile cenazesine önem verilmedi. Katledilmesi halkta bir infial meydana getirmemişti. Eğer o gün için duyarlı bir halk olan Medineliler isteseler bu asileri Medine'den kovabilirlerdi.[255] Medine'de yaklaşık olarak 10 bin sahabi vardı.[256] Ebu Cafer el-Kari, "Sahabiler eğer isteseler ve toprak (bile) atsaydılar isyancılar kaçarlardı."[257] demiştir.

Bu noktada suçlu aranacaksa İbn Sebe gibi hayali şahsiyetlerde aranmamalıdır. Çünkü Medineliler ve sahabiler bu grupları davet etmiş ve onların halifeyi azletmesini beklemişlerdi.[258] Ancak Hz. Osman'ın direnmesi sonucu iş kilitlenmiş ve III. Halifenin öldürülmesi olayı meydana gelmişti. Sonuçta sahabilerin beklediği olmadı ve bu fitne Emevilere yaradı.[259]

253 Yakubi, I. 166.
254 İbn Sad, III, 68.
255 İbn Sad, III, 68.
256 İbn Şebbe, 1271.
257 İbn Sad, III, 68; Belazuri, VI, 220.
258 Wellhausen, 120.
259 Wellhausen, 29.

Nitekim sahabeden Ebu Hümeyd es-Saidi, Hz. Osman şehit edilince: "Biz onun öldürülmesini kesinlikle istemedik. Onun öldürüleceğini de sanmıyorduk. İşin bu kadar kızışacağını sanmıyorduk." demişti.[260] Sad b. Ebi Vakkas, "Allah'ım Mekke'den kaçarak Medine'ye geldim. Şimdi ise Medine'den Mekke'ye kaçıyorum."[261] diyor ve halifenin katli üzerine "Buna cüret edebileceklerini sanmıyordum." diyordu.[262] Ebu Hüreyre olay sonrası beklemediği bir şey olunca ağlamıştı.[263] Huzeyfetu'l-Yeman, "Osman'ın katli hayr ise benim nasibim yok. Şer ise ben bundan beriyim." diyordu.[264] Bu sözler halifenin katlinin hayr mı şer mi olduğuna karar verememiş bir duygu içinde söylenmiş olmalıdır. Bu da birçok sahabinin pasif olarak isyancılara destek verdiklerini göstermektedir.[265]

Ensar'dan Zeyd b. Sabit, halifenin evi kuşatıldığında Ensar'a varıp, "Gelin bir kere daha Ensar (yardımcı) olunuz." dediğinde,[266] Zeyd b. Sabit'e ret cevabı vererek, "Osman seni doyurdu, git onu sen savun."[267] "Biz ancak, *"Rabbimiz, gerçekten biz, efendilerimize ve büyüklerimize itaat ettik, böylece onlar bizi yoldan saptırmış oldular."* ayetini (Ahzab, 67) okuruz". diyorlardı.[268] Sahabenin halife karşısındaki tutumunu Sad b. Ebi Vakkas şöyle ifade eder:

> Osman, Aişe'nin kınından sıyırdığı, Talha'nın bilediği, Zübeyr'in işaret ettiği, Ali'nin zehirlediği kılıçla öldürüldü.[269]

Eyaletlerden gelenler içinde Hanzale b. Rebi, Abdullah b. Evfa, Ukbe b. Amr, İmran b. Husayn, Enes b. Malik, Hişam

260 Belazuri, VI, 223.
261 Onun Hz. Osman'ın katli sonrası cesedine bakıp "Bu kadarına cüret edebileceklerini sanmıyordum." dediği şeklindeki rivayetler tarihsel bağlama uymuyor, çünkü Sad'ın Medine'den ayrıldığı anlaşılıyor, İbn Şebbe, 1130.
262 Taberi, IV, 377.
263 Belazuri, VI, 226.
264 Belazuri, VI, 213; İbn Şebbe, 1248.
265 İbn Şebbe, 1271.
266 Ensarın yardıma geldiği şeklinde tam tersi rivayetler üretilmiştir, Belazuri, VI, 190; İbn Ebi Şeybe, XIV, 188.
267 İbn Şebbe. 1209.
268 İbn Şebbe, 1270; Haricilere göre de Zübeyr, Talha, Aişe halifeye isyan eden bağı konumundaydılar, Zekvan 7-40.
269 İbn Şebbe. 1174.

b. Amr gibi sahabiler bulunuyordu.[270] Umeyr b. Zabi el-Bedri, (ki Ensar içinde halifeye karşı en şiddetli olandı), Zeyd b. Sabit'e "Sen git halifeye yardım et o senin karnını doyurdu." diyen Ebu Eyyub el-Ensari, Muaviye ile takıştığı için muhalefet eden Ubade b Samit,[271] Rafi b Hadic el-Bedri,[272] Ubey b. Kab, "Halifeyi öldürün!" diye isyancıları teşvik eden Adiy b. Hatem[273] gibi bir çok muhalif sahabe sayılabilir.

Sünni akliye ise sahabenin halifeyi korumak istediğini halifenin ise kan dökülmesini istemediği için onların korumasını reddettiğini anlatmaya çalışarak onların hiçbir suçunun olmadığını ifade eder.[274] Onun kadere teslim olarak savaş isteyen sahabilere izin vermediğini belirtir.[275] Böylece Medinelilerin ve sahabilerin suçsuz olduğuna vurgu yapmaya çalışılır,[276] daha sı bunun bir içtihat meselesi olduğu belirtilerek konu izah edilmeye çalışılır.[277] İbn Arabi ve İbn Teymiyye bu rivayetleri reddederek bütün sahabileri temize çıkarmaya çalışır.[278] Ancak halifenin Medinelilerin ve sahabilerin onu yalnız bıraktıklarını görmesi üzerine isyancıları tepelemek üzere diğer eyaletlerden yardım istediği açıktır.[279] Bu sebeple bu tür yorumlarla ve İbn Sebe'nin fitnesi sebebiyle bu işlerin gerçekleştiği şeklindeki izahlarla meseleyi kapatmak mümkün değildir.[280]

Bu tür savunmacı izahlara örnek olması açısından İbn Kesir'den bir pasaj nakletmek istiyoruz:

> Büyük sahabilerden bir topluluk Medine'de bulunduğu halde Hz. "Osman nasıl öldürüldü?" diye sorulacak olursa buna birkaç yönden cevap vermek mümkündür:[281]

270 Taberi, IV, 352.
271 İbn Asakir, XXVI, 197.
272 İbnü'l-Esir, III, 11.
273 Belazuri, VI, 226.
274 Sallabi, 422.
275 Hamis, 117.
276 Demircan, *Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt*, 145.
277 Doğrul, 248.
278 Apak, 239.
279 Belazuri, VI, 189.
280 Wellhausen, 120.
281 Mevdudi, asilerin aniden Medine'yi bastığını bu sebeple sahabilerin halifeyi savunamadıkları gibi gerçeğe dayanmayan savunmacı yaklaşımlara girmiştir, Mevdudi, 148.

1- Sahabilerin çoğu hatta büyük çoğunluğu veya tamamı işin bu noktaya varacağını tahmin etmiyordu. Çünkü asi gruplar, bizzat Hz. Osman'ı öldürmeye kastetmiyorlar, aksine onu üç şıkla karşı karşıya bırakıyorlardı.

a- Halifelikten vazgeçmek.
b- Mervan b. Hakem'i kendilerine teslim etmek.
c- Veya onu öldürmek.

İnsanlar, Hz. Osman'ın Mervan'ı onlara teslim edeceğini ümit ediyorlardı. Yahut halifelikten vazgeçer ve bu büyük sıkıntıdan kurtulur, diyorlardı. Fakat öldürüleceğini hiç kimse tahmin etmiyordu. Zaten asiler de işi bu dereceye vardırıp onu öldürme cesaretini gösteremiyorlardı. Ama sonuçta olanlar oldu. Doğrusunu Allah bilir.

2- Sahabiler, Hz. Osman'ı kuvvetle savundular, ama isyan şiddetlenince Hz. Osman, sahabilerin asilerle savaşmamalarını, kılıçlarını kınlarına sokmalarını emretti. Onlar da bu emri yerine getirdiler. Bundan sonra asiler, amaçlarına ulaşma imkanı buldular. Bununla birlikte yine hiç kimse, Hz. Osman'ın öldürüleceğini sanmamıştı.

3- Medinelilerin çoğu hac dolayısıyla Mekke'ye gittiklerinden ve Medine'de nüfus azaldığından asiler bu fırsatı ganimet bildiler. Diğer şehirlerden de Hz. Osman için gönderilen takviye birlikler henüz Medine'ye ulaşmamışlardı. Fakat gelmeleri yakındı. Asiler -Allah onları kahretsin- fırsatı ganimet bilip Hz. Osman'ı öldürdüler.

4- Asiler, 2000 kişi kadardılar. Belki de Medineliler'de bu sayıda savaşçı yoktu. Çünkü insanların çoğu, diğer şehirlere ve sınırlara gitmişlerdi. Yine de sahabilerin büyük bir çoğunluğu bu fitne dışında kalmış ve evlerine kapanmışlardı. Mescide gelen sahabiler de ancak kılıçlarını yanlarına alarak ve bellerine bağlayarak mescide geliyorlardı. Asiler, Hz. Osman'ın evini çembere almışlardı. Sahabiler bu asileri oradan uzaklaştırmak isteselerdi bile bunu yapamazlardı. Sahabilerin büyükleri, oğullarını Hz. Osman'ın evine gönderip onu savunmuşlardı ki diğer şehirlerdeki takviye birlikleri o esnada Medine'ye ulaşsınlar. Fakat beklenmedik bir anda asiler, Hz. Osman'ın evine girme imkanını buldular. Kapısını yaktılar, duvardan tırmanarak evinin içine girdiler ve onu öldürdüler.[282]

Şimdi o dönemdeki önde gelen beş sahabenin Hz. Osman'a karşı tavır ve düşüncelerini nakletmek istiyoruz. Bunlardan

282 İbn Kesir. X. 315.

biri Hz. Peygamber'in eşi, üçü de aşere-i mübeşşere (!) diye adlandırılan sahabilerdendir.[283]

Ali b. Ebi Talib

Hz. Ali, daha önce aktardığımız gibi Hz. Peygamber'in vefatından beri halifeliğe çok istekliydi. Hz. Ömer'in vefatı sonrası halifeliği alabilmek için mücadele verdi. Ancak bu gerçekleşmedi. Herkesin onun hilafeti istediğini bildiği gibi, halife Osman da biliyordu ve Hz. Ali'nin hilafet makamına göz diktiğini söylüyordu.[284]

Şûra olayından itibaren Hz. Ali, devamlı surette muhalefetin sözcüsü gibi görüldü ve bu dönemde halifeye en ağır eleştirileri sıralıyordu.[285] Halifeye karşı en güçlü muhalefeti yapmanın yanında, valileri eleştiriyor, onların icraatlarını tenkit ediyordu. O, hiçbir zaman silahlı bir eylemin içine girmedi. Ancak Hz. Osman'ın ilk icraatı olan Ubeydullah b. Ömer meselesinden itibaren yüksek perdeden muhalefet yaptı. Bazen halife bu muhalefetten sıkılarak, "Ey Ali! Gözümde Mervan'dan daha aşağısın!" diyordu.[286] Yine bir seferinde Hz. Ali'ye kızmış ve "Sen Tebuk seferinden kaçmadın mı?" deyince Hz. Ali de halifeye hitaben, "Sen de Uhud'dan kaçmadın mı?" şeklinde sormuştu.[287]

Hz. Ali'nin sahabenin öncüsü olarak halifeyi eleştirmesi diğer eyaletlerden gelenlerin halifeye karşı cüretlenmesinin yolunu açtı. Onlar Medine'deki öncü kişilerin bile halifeyi rahatlıkla en acımasız bir şekilde eleştirebildiğini gördüler. Böylece uzak diyarlardan görülen kudretli halife imajının çizilmesinde, Hz. Ali'nin de bir o kadar payı vardır diyebiliriz. Hz. Ali, sonraki yıllarda Hz. Osman'ın katli sırasında gevşek davrandığını itiraf etmek zorunda kalmıştır.[288]

283 İbn Sad, III, 356.
284 Belazuri, VI, 177.
285 Belazuri, VI, 175.
286 Yakubi, II, 172.
287 Abdürrezzak, XI, 356.
288 İbn Kesir, X, 335; ayrıca bk. Belazuri, VI, 216.

Hz. Osman, isyancıları Hz. Ali'nin örgütlediğini düşünüyor, bu sebeple, "Ali'nin bütün derdi halifeliktir, Allah onu muradına erdirmesin!" diyordu.[289] Yine Mısır'a gönderilen sahte mektubu Hz. Ali'nin yazdırdığından şüphelendiğini söylüyordu.[290] Bunu Hz. Ali'nin yüzüne karşı itham ederek söylemişti.[291] Hz. Ali'ye bunun gerekçesini şöyle açıklamıştı, ""(bu mektubun kimin tarafından yazıldığı konusunda) ... Seni itham ediyorum, çünkü bu isyancılar sana tabi oluyor ve sen onları buradan göndermiyorsun."[292] Hz. Osman muhasara günlerinde Hz. Ali'nin yanından çıkıp giderken ona, "Beni yalnız ve yardımsız bırakıp insanların bana karşı cesur davranmalarına sebep oldun." demişti.[293] Hz. Osman, ölmeden önce de Hz. Ali'ye haber gönderip, "Ben öldürülüyorum, ama bil ki sen de indirileceksin." demişti.[294]

Hz. Ali, Hz. Osman katledilmeden önce halife gibi davranmaya başlamıştı. Halife evinde mahsur iken namaz imamı ataması yapmıştı.[295] Hz. Ali, muhasara sırasındaki Talha'nın tavırlarından dolayı -Hz. Osman sonrası idareyi kendisi ele alacağı için- onun kendisini kıskandığını düşünüyordu.[296] Yani o, Hz. Osman sonrası halifeliğe hazırlanıyordu.

Bu bağlamda isyan hareketlerinin Medine'de örgütlenmesinde doğrudan olmasa bile dolaylı olarak Hz. Ali'nin payından bahsedilmektedir. Özellikle Hz. Ali'nin üvey oğlu olarak yanında büyüyen ve kendisine "fasık" denilen[297] Muhammed b. Ebi Bekir'in isyancıların elebaşısı olması, Hz. Osman'ın katillerinden biri olmasına rağmen, Hz. Ali hilafete gelince adeta ödüllendirilir gibi Mısır'a vali olarak atanması oldukça dikkat çekicidir.[298] O dönemdeki halk da Hz. Ali'nin muhalefeti

289 Belazuri, VI, 177.
290 İbn Ebi Şeybe, XIV, 205.
291 İbn Şebbe, 1155.
292 Belazuri, VI, 217.
293 İbnü'l-Esir, III, 56.
294 İbn Asakir, XXXIX, 366; nitekim Hz. Ali, kendi halifeliği döneminde girdiği sıkıntılar karşısında Hz. Osman'a yardım etmediği için bu hallere düştüğünü söylemiştir, İbn Kesir, X, 335.
295 Taberi, IV, 423.
296 İbn Ebi Şeybe, XIV, 213.
297 Belazuri, VI, 227.
298 Belazuri, VI, 221.

yönlendirdiğini düşündüğünden dolayıdır ki Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra Hz. Ali'nin, "Ben Osman'ın katlinden beriyim!"[299] "Ben nehyettim, fakat başaramadım!"[300] sözlerini sürekli tekrarlaması, aslında toplumda yaygın olan bu anlayışı kırmaya yönelik olarak katillerle ilişki içinde olduğunun dışa yansıyan bir savunması olmalıdır. Nitekim bir hutbesinde "Osman'la benim aramda Hicr 47. ayet[301] vardır." demek zorunda kalmıştı.[302]

İsyancılarla Hz. Ali'nin arasındaki ilişkiyi halife iddia ettiği gibi, Hz. Aişe de açıkça Hz. Osman'ın katilinin Hz. Ali olduğunu söylemektedir.[303] Olayların içindeki Hz. Osman'ın eşi Naile de Muaviye'ye yazdığı mektupta katillerin Hz. Ali'den güç aldıklarını bildirmişti.[304]

Hz. Ali, belki doğrudan olayların içinde görülmüyordu. Ancak o -ne şiş yansın ne kebap türü bir anlayışla- adeta işlerin kendisine dokunmadan halledilmesini umuyordu.[305] Nitekim bir nebze de bunu başardığı söylenilebilir. Halbuki Ebu Mabed el-Cuheni'nin de dediği gibi, "Ali acele etmeseydi de sabretseydi, insanlar zaten onu halife tayin edecekti."[306] anlamındaki sözü bu görüşü destekler niteliktedir. Hz. Ali, halifenin katledilmesini belki açıkça istemese de[307] olayların bu hale gelmesinde onun parmağı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o, halifenin öldürüleceğini anlamıştı ve bu durumu bilip meselenin Hz. Ali'nin etrafında döndüğünü görenler, halifenin katlinin üzerinde kalmaması için onu Medine'den çıkması konusunda uyarmışlar,[308] o da Medine'den ayrılmıştı.[309]

299 İbn Sad, III, 65.
300 İbn Şebbe, 1260.
301 *Onların göğüslerinde kinden (ne varsa tümünü) sıyırıp çektik, kardeşler olarak tahtlar üzerinde karşı karşıyadırlar.*
302 Asakir 459.
303 Belazuri, VI, 213.
304 Belazuri, VI, 222.
305 Cabiri, 380.
306 Belazuri, VI, 226.
307 Belazuri, VI, 225.
308 İbn Asem, 421.
309 Belazuri, VI, 196.

Buna rağmen halifeyi Hz. Ali'nin öldürdüğü dedikodusu sonraki yıllarda bile sürekli tartışma zemininden düşmemiştir.[310] Hz. Ali verdiği bir hutbesinde halifenin öldürülmesini destekler mahiyette şu konuşmayı yapmıştı:

> İnsanların başında bazı bidatlar çıkaran ve onların konuşmalarına neden olan bir yönetici vardı. İnsanlar konuştular sonra intikam aldılar ve değiştirdiler.[311]

Ayrıca Hz. Ali'nin Hz. Osman'ın katledilmesinden sonra Muaviye'nin bütün ithamlarına karşın adeta onu haklı çıkarırcasına halifenin katillerini bulmak ve cezalandırmak konusundaki isteksizliği ve bir işlem yapmaması da dikkat çekicidir. Hz. Osman'ın katillerinin isimleri[312] kaynaklarda detaylıca yazılmaktadır.[313] Bunların Amr b. Humk, Kinane b. Bişr, Sevdan b. Humran, Cebele b. Eyhem, Muğire b. Ahnes gibi kişiler olduğu aktarılmaktadır.[314] Bunlardan Cebele b. Eyhem, Medine'de üç gün "Ben Osman'ın katiliyim." diye söylenerek dolaşmıştı. Ancak Hz. Ali, halife olduktan sonra bunların hiç birine dokunmamıştır.[315]

Bunların başında Hz. Ali'nin üvey oğlu Muhammed b. Ebi Bekir vardır ve Hz. Ali tarafından ödüllendirilir gibi Mısır valiliğine gönderilmiştir.[316] Hz. Ali, halife olduktan sonra verdiği hutbede Hz. Osman'ı öldürene lanet ederken[317] Muhammed b. Ebi Bekir için hiçbir şey dememesi ilginçtir. Hz. Ali'nin Hürmüzan'ın katili Ubeydullah b. Ömer konusunda gösterdiği hassasiyetin, Hz. Osman'ın katilleri konusunda göstermemesi de onun bu konudaki düşüncesini yansıtması açısından ibretle düşünülmelidir.

310 İbn Şebbe, 1132.
311 Şerif Razi, Nehcu'l-belağa, Haz: Adnan Demircan, İstanbul 2007, 63.
312 İbn Şebbe, 1292, 1299.
313 Katillerden bazıları "katil benim" şeklinde övünerek Medine sokaklarında geziyorlardı, Belazuri, VI, 200, 221.
314 Taberi, IV, 393.
315 Belazuri, VI, 200.
316 Muhammed'in oğlu tabiin alimlerinden Kasım, babasının Osman konusundaki günahlarından dolayı ona onun affı için dua ederdi, Belazuri, VI, 214.
317 İbn Şebbe, 1262.

Abdurrahman b. Avf

Abdurrahman b. Avf, halife seçimi sırasında Hz. Ali'nin yerine kendi akrabası olan Hz. Osman'ı halifeliğe tercih ettiği için Hz. Ali'den tenkit almıştı. İbn Avf'ın sonraki yıllarda halife ile arası bozulmuş hatta Hz. Ali'nin "sorunların Abdurrahman İbn Avf'ın Hz. Osman'ı seçmesi ile başladığını, bu sebeple suçun Abdurrahman İbn Avf'ta olduğunu" söylemesi üzerine Abdurrahman İbn Avf, Hz. Ali'ye hitaben, "Vallahi Osman (ilk seçilmesi sırasında) bana verdiği sözleri bozmuştur. Ey Ali! Al kılıcını, ben de alacağım (Osman'a karşı savaşalım)!" demişti.[318] Hz. Osman, bunu duyunca, "Abdurrahman b. Avf münafıktır." demişti.[319]

Abdurrahman b. Avf, bu süreçte halife ile ebediyen konuşmamak üzere yemin etmiş[320] ve Hz. Osman'ı Hz. Peygamber dönemindeki bazı eksikliklerini sayarak suçlamıştı.[321] Ölümüne sebep olan hastalığı sırasında da "Osman'a fırsat vermeyin onu indirin!" dediği için halife tarafından, Abdurrahman'ın kullandığı su kuyusu yasaklanmış, bunun üzerine Abdurrahman İbn Avf halifeye beddua etmişti.[322]

Abdurrahman b. Avf, hasta iken eşi Turna'yı boşamıştı.[323] Esasen hukuka uygun gibi görünen bu durumun kanuna karşı bir "meşru hile" olduğu kanaatine varan halife, Abdurrahman'ın bu tasarrufunun arka planının eşini mirastan mahrum bırakmak olduğu sonucuna vararak, iddetinin bitmesinden sonra eşini ona varis yapmıştı.[324]

318 Belazuri, VI, 171.
319 İbn Asem, 370.
320 Belazuri, VI, 172.
321 Vakıdi, 278.
322 Belazuri, VI, 172
323 Muvatta, Talak, 16.
324 İbn Şebbe, 966; Ancak garip bir tecelli olarak Hz. Osman kuşatılması sırasında, kendisi de benzer bir duruma düşmüştü. Halife kuşatma altında iken eşi Ümmü Benin'i boşamış, ancak öldürülmesinden sonra Ümmü Benin halife Hz. Ali'ye gelerek olayı anlatmış, bunun üzerine halife de onu Hz. Osman'a mirasçı yapmıştı, Belazuri, VI, 223; detaylar için bk. Akarsu, 173.

Talha b. Ubeydullah

Sahabe içinde Hz. Osman'a karşı muhalefette en şiddetlisi Talha idi.[325] Bir seferinde Hz. Osman Mekke'de aleyhinde konuşanlar için Talha'yı sorumlu tutmuştu da ona, "Yüz değnek vuracağım." demişti. Bunun üzerine bu cezanın zanilere vurulabileceğini söyleyen Talha'ya karşı halife, "O takdirde atanı (maaşını) keserim." deyince Talha rızkın Allah'tan olduğunu belirtmişti.[326]

Bu gibi sebeplerden dolayı Talha, Teym kabilesinden[327] bir grupla beraber kuşatmada yer almış[328] ve Hz. Osman'a karşı Medine'deki muhalefeti organize etmişti.[329] Kuşatma sırasında halife kuşatmacılara dönüp "İçinizde Talha var mı?" diye sorunca içlerinde oturan Talha ayağa kalkmıştı. Bu da onlarla beraber hareket ettiğinin göstergelerindendir.[330] İbnü'l-Esir onun organizesini şöyle aktarır:

> İbn Udeys Talha'nın yanına varıp bazı şeyler konuştular ve İbn Udeys geri döndüğünde arkadaşlarına şöyle dedi: "Osman'ın yanına hiç kimseyi sokmayın ve evden çıkmak isteyenlere asla müsaade etmeyin." Bu sözler üzerine Hz. Osman şöyle demişti: "İşte Talha'nın yaptıkları bunlardır. Allah'ım, Talha'nın yaptıklarından sadece sana sığınırım. O, bu adamları getirip evimin önüne yığdı ve onları aleyhime kışkırttı. Allah'tan kendisinin de böyle bir şeye duçar olmasını ve kanının dökülmesini niyaz ederim."[331]

Hz. Osman'ın katilleri de halifeyi katlettikten sonra durumu haber vermek üzere Talha'yı aramışlardı.[332] Talha'nın bu süreçte hazinenin kilidini kırıp malları dağıttırdığı bile nakledilir.[333]

325 Belazuri, VI, 201
326 İbn Ebi Şeybe, XIV, 196.
327 İbn Sad, III, 223; İbn Şebbe, 1170, bu sebeple Abdulmelik, "Babam Talha'yı öldürmeseydi Teymoğullarının hepsini öldürmek isterdim." demişti.
328 İbn Asem, 422.
329 İbnü'l-Esir, III, 56.
330 İbn Sad, III, 64; İbn Asakir, XXXIX, 343.
331 İbnü'l-Esir, III, 56.
332 Taberi, IV, 379.
333 İbn Şebbe, 1199.

Bu süreçte Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah'a, "halifeyi muhasara edenleri neden geri çevirmediğini" sorunca Talha, "Vallahi Ümeyyeoğulları kendi keselerinden bana hakkımı verinceye kadar yapmayacağım." demiş,[334] "Allah'ın akıtmayı istediği kanı durduramam." diyerek buna engel olamayacağını belirtmişti. Hz. Ali, -Hz. Osman sonrası idareyi kendisi ele alacağı için- Talha'nın kendisini kıskandığını düşünüyordu.[335] Talha'nın oğlu da sonraki yıllarda Hz. Osman'ın katlinden "Aişe, Ali ve babasının" sorumlu olduğunu söylemiştir.[336]

Talha, muhasara sırasında halifeye -kendisinin alıp vakfettiği Rume kuyusundan bile- tatlı su verilmesini engelliyordu.[337] Hz. Osman, "Talha'nın kendisini susuzluktan öldürdüğünü,[338] bunun kılıçla öldürmekten beter olduğunu" belirtmişti.[339] Talha, halifenin katledilmesinden sonra da "Mervan'ı teslim etseydi öldürülmezdi." diyerek[340] "bu sonucu Hz. Osman'ın hak ettiğini" belirtiyor ve katillerin haklılığını vurguluyordu.[341] Dahası kendisini halifeyi öldürmekle suçlayanlara karşı, "Öldüyse öldü, ne melekti ne de peygamber (üzülecek bir şey yok)..." şeklinde ifadeler kullanmıştı.[342] Hz. Osman'ın öldürülüp Hz. Ali'nin halife olmasından sonra Talha'nın bu sefer öldürülen halifenin kanı adına yeni halifeye karşı savaş açması, onun da beklentilerinin ne kadar yüksek olduğunu göstermektedir.[343]

334 İbnü'l-Esir, III, 185.
335 İbn Ebi Şeybe, XIV, 213.
336 İbn Şebbe, 1174.
337 Belazuri, VI, 211.
338 Hz. Osman'ın kendini susuz bırakanlara beddua ettiği ve bu sebeple onların susuzluktan helak oldukları şeklinde aktarılan abartılı rivayetler için bk. İbn Şebbe, 1278.
339 İbn Şebbe, 1202.
340 İbn Şebbe, 1305.
341 Belazuri, VI, 186.
342 Belazuri, VI, 192.
343 Hz. Peygamber döneminde yaptığı fedakarlıklar sonucu Hz. Peygamber'in Ahzab, 23. (*"Mü'minlerden öyle erkek-adamlar vardır ki- Allah ile yaptıkları ahide sadakat gösterdiler; böylece onlardan kimi adağını gerçekleştirdi, kimi beklemektedir. Onlar hiç bir değiştirme ile (sözlerini) değiştirmediler."*) ayetinde zikredilen kişinin Talha olduğunu söylenir. Hz. Peygamber döneminde bu kadar fedakarlıklar yapan insanların Hz. Osman'ın ölümü konusundaki tavırları dikkat çekicidir ve bu rivayetler onların bu tutum-

Amr b. As

Amr b. As, Mısır'daki görevinden alınınca Medine'ye gelmiş ve halifeyi "Ümmetin boynuna bindin." şeklindeki ifadelerle suçlamıştı.[344] Halife ise onu aşağılayarak, "Ey Nabiğa'nın oğlu![345] Seni görevden aldığım günden beri bana karşı çalışıyorsun!" demişti.[346] Amr b. el-As, halifenin bu hakaretvari sözü üzerine Medine'den ayrılmış ve Filistin'e gitmiştir.[347] Yol boyu hacca gidenleri Hz. Osman'ın aleyhinde tahrik etmiştir. O, şöyle derdi: "Vallahi dağ başlarında gördüğüm çobanlara varıncaya kadar herkesi Osman'ın aleyhinde kışkırtıp duruyordum."[348] Amr, dahi bir kişi olup sabır, hile ve tuzaklarıyla ünlüydü.[349] Bir ara Medine'den bir atlının gelip kendilerine uğradığını gördüğünde ona Hz. Osman'ın durumunu sormuş, şu anda isyancılar tarafından muhasara altına alındığı haberini alınca şöyle demişti: "Bana "Abdullah'ın babası" derler. Eğer ben bir yarayı kaşıyacak olursam mutlaka onu azdırırım."[350]

larını perdelemek için uydurulmuş olmalıdır, değilse Hz. Peygamber'in bu rivayetteki sözü ve yine ayetin anlamı ortaya çıkmamış olacaktır, Tirmizi, Menakıb, 22; bu ayetin onun hakkında inmediği bu tür yorumların sonradan onu kollamak adına ilave edildiği anlaşılıyor. Nitekim Talha b. Ubeydullah hakkında nazil olduğu aktarılan ayetlere bir örnek verelim; Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Aişe ile evlenmek istediğini söyleyen Talha b. Ubeydullah hakkında Hz. Peygamber'in hanımlarıyla evliliği yasaklayan ayetin nazil olduğu zikredilir. Bk. Kurtubi ve İbn Kesir, Ahzab 53. ayetin tefsiri.

344 İbn Sad, III, 65.

345 Taberi, IV, 356, Halife, bu sözünde Amr'ın babasının ismini zikretmeyerek muhtemelen Amr b. As'ın babasının net olarak belli olmadığına telmih yapıyordu. Rivayetlere göre Nabiğa, Mekke'deki fahişe kadınlardan biriydi. Hamile kalınca kural gereği beraber olduğu erkeklerden birine çocuğun ona ait olduğunu söylüyordu ve o erkek de bu çocuğu reddedemiyordu. İşte Amr böyle bir çocuktu ve kural gereği As b. Vail'in üstüne kalmıştı. Geniş bilgi için bk. Adem Apak, *Amr b. As*, Ankara 2001, 35; Zehebi, *Tarihu'l-İslam*, Beyrut 1987, IV, 39.

346 Yakubi, II, 72.

347 Belazuri, VI, 192.

348 İbn Şebbe, 1089.

349 Onun Habeş hicreti gerçekleştiği yıllarda Mekke'nin en yakışıklı çocuğu olan Umare b. Velid'e Habeşistan'da kurduğu tuzak sonucu aklını kaybettirip Habeşistan çöllerine düşürdüğü bilinmektedir, İbn İshak, 211.

350 Belazuri, VI, 208.

Hz. Aişe

Hz. Aişe, Hz. Osman'a karşı yürüttüğü muhalefette zaman zaman sert eleştirilerde bulunmuştu. O, Ammar b. Yasir'in halife tarafından dövülmesinden sonra Hz. Peygamber'in elbisesini göstererek "Hz. Peygamber'in elbisesi henüz eskimedi, ancak Hz. Peygamber'in sünnetini ne kadar süratle terk ettiniz."[351] diyerek halifeye karşı gelmişti. Halka hitaben, "Osman hadleri terk etti." diyordu. Bunun üzerine halife Hz. Aişe'ye hitaben "Sen evinde oturmakla (ve bu işlere karışmamakla) emrolundun." deyince ortalık karışmış, herkes birbirine girmiş, nalinlerini fırlatmaya başlamıştı. Bu Hz. Peygamber'den sonra Müslümanların kendi aralarındaki ilk kavga olmuştu.[352] Yine Mekke'de Hz. Aişe'nin çadırında yanında oturanlar ondan aldıkları güç ile Hz. Osman'ın oradan geçmesi üzerine halifeye lanetler savuruyorlar ve sövüyorlardı. Halife de bunları işitiyordu.[353]

Halife ile Hz. Aişe arasında maaş meselesinden bir problem olmuştu. Maaşı geciktirilen Hz. Aişe halifeye, "Halkına zulmettin, emaneti yedin, ailenden en şerlileri toplumun başına musallat ettin, Allah senin suyunu kessin, bereketini vermesin!" dedikten sonra onun deve kesilir gibi boğazlanacağına vurgu yapınca halife de Hz. Aişe için "Nuh ve Lut peygamberlerin eşleri" misalini hatırlatarak cevap vermiştir.[354]

Hz. Osman'a göre, Hz. Aişe fitnecidir. Bunu aktaracağımız olayda Hz. Peygamber'in iki eşine karşı yaptığı hitaptan anlıyoruz, "Şûrada açıkça Hz. Ali'yi destekleyen ve Hz. Osman döneminde halife ile olan ilişkilerinde -belki de bu nedenle olsa gerek- sorunlar yaşayan Ammar b. Yasir, bir gün mescit-

351 Belazuri, VI, 161.
352 Belazuri, VI, 144.
353 İbn Ebi Şeybe, XIV, 196.
354 İbn Asem, 419; bk. Tahrim suresi, 11. ayet, "*Allah, inkar edenlere, Nuh'un karısı ile Lut'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikahları altında iken onlara hainlik ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin! denildi.*"

te oturup çevresindekilerle sohbet ederken, Hz. Osman içeri girmişti. Halife muhalefetten biri olarak gördüğü Ammar'ın etrafındaki kalabalığın dağıtılmasını emredip namaz kılmak için tekbir almak üzereyken, bir kadın "Ey insanlar dinleyin!" diye başlayan bir konuşma yapmıştı. Kadın konuşmasında, Hz. Peygamber ile onun getirdiği dinden bahsederek "Allah'ın emrini terk ettiniz ve Rasulüne muhalefet ettiniz!" şeklinde halifeye eleştirilerde bulunmuş; arkasında başka bir kadın da benzer konuşma yapmıştı. Hz. Osman namazını tamamladıktan sonra halka dönerek "Bu iki fitneci kadın namazda insanları fitneye sokuyorlar. Ya bunları susturunuz, ya da bunlara kötü konuşacağım." demişti. Bu arada söz konusu kadınların Hz. Aişe ve Hz. Hafsa oldukları anlaşılmıştı. Bunun üzerine mescitte bulunan Sad b. Ebi Vakkas, halifenin Hz. Peygamber'in eşlerine bu şekilde konuşmasını uygun bulmadığını söylemiş, Hz. Osman da Sad'in üzerine yürüyünce, Sad mescidi terk etmişti."[355]

Hz. Aişe, halife kuşatıldığı sırada Medine'den ayrılma hazırlıkları yaparken Mervan gelip Hz. Osman için yardım istediğinde Mervan'a hitaben, "Ey Mervan! Osman'ı bir çuvala koyup denize atmak istiyorum." demiş, daha sonra Mekke yolunda rastladığı hac emiri İbn Abbas'a hitaben, "Sen akıllı, anlayışı yüksek birisin, şu zorbadan (Tağiye-Osman) sakın."[356] insanların onu öldürmelerine niye engel olmaya çalışıyorsun!" diyerek halifeyi muhasara ve zorluk içinde bırakıp gitmişti.[357]

Kendisine Hz. Osman'ın meselesi sorulunca halifenin ihanetine vurgu yaparak Enfal 58. ayeti[358] okumuştu.[359] Yine ha-

355 Abdürrezzak, XI, 353-356.

356 Yakubi, II, 73; Belazuri, VI, 193.

357 Hz. Aişe, Hz. Osman'ı Ebu Süfyan'ın Bedir'deki konumuna benzeterek onun gibi kavmine uğursuzluk getireceğini söylüyordu, Belazuri, VI, 212; İbn Asem, 420.

358 *"Eğer bir kavmin ihanet edeceğinden kesin olarak korkarsan, sen de açık ve adil bir tutumla (onlarla olan anlaşma metnini ve diplomatik ilişkiyi) at. Gerçekten Allah, ihanet edenleri sevmez."*

359 İbn Şebbe, 1171.

lifenin ihanetine vurgu için Tahrim 10. ayeti[360] okuyor ve halifenin öldürülmesi için teşviklerde bulunarak, "Naseli (bunağı) öldürün. Allah onu yok etsin." diyordu.[361] Hz. Osman'ın öldürüldüğünü duyunca sevinmiş ve hamd etmişti.[362] Hz. Aişe'nin Hz. Osman'ın yerine kardeşi Muhammed b. Ebi Bekir'in halife olmasını ümit ettiği aktarılır.[363]

Hz. Osman'ın katledilmesi için teşvikler yapan[364] Hz. Aişe, halifenin katli üzerine, "Halk onu ucuz bir elbise gibi terk etti. Koyun gibi boğazladı." demişti.[365] Hz. Ali'nin seçildiğini duyunca, "Onu Ali öldürdü, Vallahi Osman döneminin bir gecesi, Ali'nin bütün döneminden hayırlıdır." demişti.[366] "Daha önce Osman'a kızıyordun." şeklinde itiraz gelince, "Size vurulan kırbaca da Osman'a vurulan kılıca da kızarım."[367] demek zorunda kalmıştı. Yine Osman'ın arkasından ağlaması üzerine, Ammar onun ne kadar samimi olduğunu sorgular şekilde, "Dün insanları halifenin aleyhinde teşvik ediyordun bu gün ise ağlıyorsun." demişti.[368] Hz. Aişe, Hz. Ali'ye karşı Hz. Osman'ı savunurken, "Osman'ın kanından Allah'a sığınırım, o konuyu hiç konuşmak istemezdim." demişti.[369]

Hz. Osman'ın Katledilmesinin Sonuçları

Hz. Osman'ın katli ile başlayan süreç önemli sonuçlar doğurmuştur. Bu durum o güne kadar görülen bir durum değildi. Dışarıdan bir saldırı ile Müslümanlar bu hale düşmediler. I. fitne denilen bu dönemde Müslümanlar birbirlerini öldür-

360 *"Allah, inkar edenlere, Nuh'un karısı ile Lut'un karısını misal verdi. Bu ikisi, kullarımızdan iki salih kişinin nikahları altında iken onlara hainlik ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamadı. Onlara: Haydi, ateşe girenlerle beraber siz de girin! denildi."*

361 İbn Asem, 420.

362 İbn Asem, 431.

363 Detay için bk, Celal Fidan, *Hz. Osman'ın Öldürülme Olayında Sahabenin Tavrı*, Cumhuriyet Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Sivas, 2000, 160.

364 İbn Asem, 430.

365 İbn Hayyat, 131; Belazuri, VI, 226.

366 Belazuri, VI, 213.

367 İbn Hayyat, 219.

368 Belazuri, VI, 187.

369 İbn Şebbe, 1226.

düler. Burada suçlu aranacaksa Müslümanların kendilerinde aranmalıdır. Suçu İbn Sebe gibi hayali şahısların üzerine atarak meseleyi çözme gayretleri esasen meseleyi daha da çıkmaza sokmaktadır. Bu anlayışa göre, sahabi toplumu İbn Sebe'nin iğvalarına kanacak kadar düşünce ekseni olmayan insanlar durumuna düşmüş olmaktadır. Bu mantığın götüreceği nokta maalesef burasıdır.

Sonuç olarak Hz. Osman'ı Müslümanlar öldürmüştür.[370] Buna bir kılıf bulmaya çalışmak kendimizi kandırmak olur. Üstelik o günlerde suçlayacağımız Hariciler veya Şiiler gibi potansiyel suçlu olarak görebileceğimiz gruplar da yoktu.[371] Onun evini kuşatan, susuz bırakan, öldürülmesine neden olanların içinde sahabiler de vardı.

Bu noktada III. Halifenin katli İslam tarihinde önemli bir kırılmanın yaşandığı tarihtir diyebiliriz. Bu olay hangi sonuçları doğurmuştur dersek birkaç madde sıralayabiliriz:

Ashab'ın Rolünün Azalması

III. Halifenin ölümü öncelikle Sahabe toplumunun karizmatik yapısını bitirdi.[372] Olayların içinde sahabilerin yer alması ve bir çözüm üretmemeleri onlara saygı duyan yeni neslin olaylara müdahale konusundaki etkisini hızlandırdı. Bu olaydan sonra sahabiler potansiyel olarak olaylarda başrol oynama durumunda olamadılar. Bundan sonraki siyasi olaylarda etkileri çok sınırlı oldu hatta hiç kalmadı diyebiliriz. I. fitne sonucunda Bedir ashabından kimsenin kalmadığına da temas edilir.[373]

Fetihlerin Durması

Hz. Ebu Bekir dönemiyle başlayıp Hz. Osman'ın ilk döneminde Orta Asya'dan Atlas Okyanusuna kadar uzanan çizgide ilerleyen ve İslam tarihinde I. Fütuhat dönemi dediğimiz

370 Nitekim katline yakın Hz. Osman'ın "Allah'ım beni mümin kulların öldürüyorlar." dediği nakledilir, İbn Sad, III, 78.
371 Akbulut, 197.
372 Akbulut, 197.
373 Abdurrezzak, XI, 358.

dönem sona erdi. İnsanların zihinleri, içerideki kargaşaya odaklandı. Bunun sonucu ganimet kesildi. Bu da kargaşanın ve problemlerin artmasına sebep oldu. Şimdiye kadar üretim ekonomisinden çok ganimet ekonomisi üzerinde yol alan toplum, bir anda ekonomik problemlerle de yüz yüze kaldı. Doğrusu hazırlıksız yakalanılan bu süreç çöküşü hızlandırdı ve nihayet İslam toplumu demir tokmakla yöneten sultanların hegemonyası altına girmek zorunda kaldı.

Hanedanlığın Tesisi

İslam toplumu, IV. Halifenin kısa süren etkisiz yönetiminden sonra bir daha kurtulamayacağı saltanat yönetimine geçiş yaptı. Bu geçişi ilk başlatan Muaviye idi. Bu olay Hz. Osman'ın döneminde zemin buldu ve temeli atıldı. Bürokrasiye hakim olup iyice zenginleşen Emeviler bu yapıyı bırakmak istemediler ve devletin parasıyla kurdukları özel ordularla hakimiyetlerini perçinleştirdiler. İş kılıca kaldı. Bu yeni bir süreçti ve İbn Ömer bu sürecin sonunu şöyle tahmin etmişti: "Vallahi siz saltanat (Hırakliyye) düşünüyorsunuz. Bu durumda her ne zaman bir sultana kızacak olsanız öldüreceksiniz."[374]

Şia'nın Ayrılışı

İslam dünyasının iki büyük gruba ayrılışının tarihini bu olayla başlatmak mümkündür. Bir tarafta Aliciler bir tarafta Osmancılar oluştu.[375] Şiatu Ali, Şiatu Osman deniliyordu.[376] III. Halifenin katlinden sonra bu iki grup bir daha bir araya gelmemek üzere ayrıldılar ve gittikçe de aralarındaki makas açıldı. Osmancıların isimleri[377] daha sonra Emeviler olarak değişti. Her ne kadar Emevilerin devamı olmasa da şu andaki İslam dünyasındaki ana bünyeyi oluşturan Sünni dünya ile en büyük muhalif grup olan Şia iki ana blok olarak ortaya çıkmış oldu.

374 İbn Şebbe, 1175.
375 Akbulut, 194.
376 İbn Şebbe, 1149.
377 Hz. Osman'ın cenazesini taşınırken, "Osmancılar" şeklinde sarfedilen sözden anlaşılmaktadır, İbn Sad, III, 75.

Fitne Kapısının Açılması

Hz. Osman'ın ölümü konusunda fitne kapısının bir daha kapanmamak üzere açıldığı şeklindeki rivayetler, tarihin geriye doğru okunmasının ve tarihsel gerçekliklerin Hz. Peygamber'e söyletilmesinin güzel bir örneğidir ve uydurmadır. Ancak şu da bir gerçektir ki Hz. Osman'ın ölümünden sonra Müslümanların arasına giren ayrılıklar hiçbir zaman sönmemiştir. Bu sebeple onun ölümünün "fitne kapısını açtığı" şeklindeki yorumlar, bir takdir-i ilahi olmamakla beraber, doğruyu ve tarihsel bir gerçeği yansıtmaktadır.[378]

378 Akbulut, 191.

BİBLİYOGRAFYA

Abdürrezzak b. Hemmam, *el-Musannef*, byy., ts.

Ağırakça Ahmet, *Hz. Osman*, İstanbul 2004.

Ahmet b. Hanbel, *el-Müsned*, Riyad 1998.

Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya*, İstanbul 1969.

Ahmet Emin, *Fecru'l-İslam*, byy., 1945

Akarsu Murat, *Hz. Osman ve Hilafeti*, Ankara 2001, (basılmamış doktora tezi).

Akbulut Ahmet, *Sahabe Devri Siyasi Hadiselerinin Kelami Problemlere Etkisi*, İstanbul 1992.

Algül Hüseyin, *İslam Tarihi*, İstanbul 1997.

Ali Şeriati, *Ebuzer*, çev: Abdullah Yeğin, Ankara 2010.

Apak Adem, *Hulefa-i Raşidin Dönemi*, İstanbul 2007.

Hz. Osman Dönemi Devlet Siyaseti, İstanbul 2003.

İslam Siyaset Geleneğinde Amr b. el-As, Ankara 2001.

Atçeken İsmail Hakkı, "Endülüs'ün Fetih Süreciyle İlgili Farklı Görüşlere Eleştirel Bir Yaklaşım", *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Konya, 2005.

"Hz Dönemi İç Olaylardan Mervan Rolü", *Selçuk İlahiyat Dergisi*, 9. sayı: Konya 2000, 328.

Ayar Kenan, "Dört Halife Dönemi Siyasetinde Ebu Musa El-Eşari", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VII, (2007).

Dört Halife Dönemi Siyasi Olaylarında Kur'an'ın Rolü, Samsun, 2011.

Aycan İrfan, *Saltanata Giden Yolda Muaviye b. Ebi Süfyan*, Ankara 2010.

Azimli Mehmet, *Halifelik Tarihine Giriş*, Konya 2010.

Hz. Ebu Bekir, Ankara 2011.

Sicilya'daki İslam Medeniyeti'nin Avrupa'ya Etkileri, Uluslararası İslam-Türk Medeniyeti ve Avrupa (11-18. Yüzyıllar) Sempozyumu, 24-26 Kasım 2006, İstanbul.

Siyeri Farklı Okumak, Ankara 2013.

Tarih Okumaları, Ankara, 2013.

Belazuri, *Ensabu'l-Eşraf*, Beyrut 1996.

Fütuhü'l-Buldan, Beyrut 1991.

Bernard Lewis, *Tarihte Araplar*, çev: H. Dursun Yıldız, İstanbul 2000.

Beyhaki, *Delailu'n-Nubuvve*, Beyrut 1980.

Cabiri, *İslam'da Siyasal Akıl*, çev: Vecdi Akyüz, İstanbul 1997.

Cahız, "Beni Ümeyye Ailesi", *İdeolojik Tarih Okumaları*, Haz: İrfan Aycan, Mahfuz Söylemez, Ankara 1998.
Çağatay Neşet, "Rukayye", *İA*.
İslam Tarihi, Ankara 1993.
Çelikkol Yaşar, *İslam Öncesi Mekke*, Ankara 2013.
Demircan Adnan, "Üçüncü Halife Osmana Yöneltilen Bazı Eleştirilere Bakıllaninin Cevapları", *İstem*, sayı: 8, 2006.
Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt, İstanbul 2008.
Ali-Muaviye Kavgası, İstanbul 2002.
Demirci Mustafa, "Hz. Osman Devri Fitne Olaylarının Sosyo-Ekonomik Boyutları", *İslamiyat*, c. 7. sayı 1.
Dineveri, *Ahbaru't-Tıval*, Beyrut ts.
Diyarbekri, *el-Hamis*, Beyrut ts.
Doğrul Ömer Rıza, *Asr-ı Saadet*, İstanbul 1978.
Ebu Ubeyd, *Kitabu'l-Emval*, Çev, Cemalettin Saylık, İstanbul 1981.
Ebu'l-Fida, *el-Muhtasar fi Ahbari'l- Beşer*, Beyrut ts.
Eliaçık İhsan, *İslam'ın Yenilikçileri*, İstanbul 2011.
Erkoçoğlu Fatih, *Abdülmelik b. Mervan*, Ankara 2011.
Ezdi, *Fütuhu'ş-Şam*, Kahire 1970.
Fidan Celal, *Hz. Osman'ın Öldürülme Olayında Sahabenin Tavrı*, Cumhuriyet Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Sivas 2000.
Filipeli Ahmet Hilmi, *İslam Tarihi*, Ed. Cem Zorlu, İstanbul 2005.
Hakim, *el-Müstedrek*, Kahire 1997.
Halife b. Hayyat, *Tarihu Halife b. Hayyat*, çev: Abdülhalık Bakır, Ankara 2001.
Hasan İbrahim Hasan, *İslam Tarihi*, çev: Heyet, İstanbul 1986.
Hayrettin ez-Zirikli, *al-Alam*, Beyrut 2002.
Hizmetli Sabri, *İslam Tarihi*, Ankara 2006.
Hodgson Marshall G. S., *İslam'ın Serüveni*, çev: Heyet, İstanbul 1993.
Imadi, *ed-Dürrü'l-Müstedab*, Beyrut 1996.
İbn Arabi, *el-Avasım mine'l-Kavasım*, Beyrut 1985, 120, Demir, 88.
İbn Asakir, *Tarihu Medineti Dımeşk*, Beyrut 1996.
İbn Asem, *el-Futuh*, Beyrut 1987.
İbn Ebi Davut, *el-Mesahif*, Beyrut, 1985.
İbn Ebi Şeybe, *el-Musannef*, Riyad 2004.
Kitabu'l-Meğazi, Riyad 1999.
İbn Hacer, *el-İsabe*, Beyrut 1853.
İbn Hişam, *es-Siretu'n-Nebeviyye*, Beyrut 1994
İbn İshak, *Siretu İbn İshak*, Konya 1981.
İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, Hecer 1998.

İbn Kuteybe, *el-İmame ve's-Siyase*, Beyrut 1997.
el-Mearif, Kahire, ts.
İbn Sad, *et-Tabakatü'l-Kübra*, Kahire 2001.
İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, byy. ts.
İbn Teymiyye, *İdeolojik Tarih Okumaları*, "Muaviye b. Ebi Süfyan Hakkında İbn Teymiye'ye sorulan Sorular ve Cevapları", Haz: İrfan Aycan, Mahfuz Söylemez, Ankara 1998.
İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, Beyrut 1987.
Üsdü'l-Ğabe, Beyrut ts.
İmadüddin Halil, *İslam Tarihi, Bir Yöntem Araştırması*, çev: Ubeydullah Dalar, İstanbul 1989.
İslamoğlu Mustafa, Kader Risalesi, İstanbul 2012.
İmamlar ve Sultanlar, İstanbul, 1990
Kelpetin Mahmut, *Hulefa-i Raşidin Dönemi Tarihi Seyf b. Ömer ve Tarihçiliği*, İstanbul 2012.
Kılıç Ünal, *Şehir Yönetimi ve Valilik*, Konya, 2004.
Konyalı İbrahim Hakkı, *Erzurum Tarihi*, İstanbul 1960.
Korkmaz Sıddık, *Tarihin Tahrifi, -İbn Sebe Meselesi-*, Ankara 2005.
Köksal M. Asım, *İslam Tarihi*, İstanbul 1987.
Levi Della Vida, "Osman", *İA*.
Makrizi, "Emevi-Haşimi Mücadelesi," *İdeolojik Tarih Okumaları*, Haz. İrfan Aycan, Mahfuz Söylemez, Ankara 1998.
Mantran Robert, *İslam'ın Yayılış Tarihi*, çev: İsmet Kayaoğlu, Ankara 1981.
Mesudi, *Mürucü'z-Zeheb*, Beyrut 2002.
Metin İsmail, *Ammar b. Yasir ve Ailesi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sivas, 2006.
Mevdudi, *Hilafet ve Saltanat*, çev: Ali Genceli, İstanbul ts.
Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev: Mehmet Yazgan, İstanbul 2004.
Muhammed Hudari Bek, "Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi", Redaktör: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul 1992.
Murtaza el-Askeri, *Abdullah b. Saba Masalı*, çev: Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1974.
Ostrogorsky George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, Ankara 1991.
Ömer Rıza Kehhale, *Alamu'n-Nisa*, byy., ts.
Öz Şaban, *İslam Tarihi*, İstanbul 2010.
Siyer'e Giriş, Ankara 2012.
Özdemir Mehmet, *Endülüs Müslümanları*, Ankara, 2012.
Özlü Serdar, *Dört Halife Döneminde İç Güvenlik*, Ankara 2003, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
Öztürk Yaşar Nuri, *İmam-ı Azam*, İstanbul 2011.

Paksoy Kadir, "Salebe Kıssasıyla İlgili Rivayet Üzerine Sened Ve Metin Esaslı Tahliller", *Yeni Ümit Dergisi*, İstanbul 2005.
Sallabi Muhammed Ali, *Hz. Osman*, çev: Şerafettin Şenaslan, Faruk Aktaş, İstanbul 2009.
Sarıcık Murat, *Dört Halife ve Emeviler Döneminden İlginç Problemler*, Isparta 2001.
Serinsu Ahmet Nedim, *Kuran ve Bağlam*, İstanbul 2008.
Sırma İhsan Süreyya, *Örnek Halifeler Dönemi*, İstanbul ts.
Söylemez Mahfuz, *Bedevilikten Hadariliğe Kufe*, Ankara 2001.
Güç ve İktidar, İstanbul, 2011.
Suyuti, *Tarihu'l-Hulefa*, Mısır 1952.
Şemsettin Sivasi, *Dört Halifenin Menkibeleri*, Haz: Ahmet Kargılı, Osman Yakupoğlu, İstanbul 2005.
Şerif er-Razi, *Nehcü'l-Belağa*, çev: Adnan Demircan, İstanbul, 2006.
Taberani, *Mucemu'l-Kebir*, Musul, 1983
Taberi, *Tarihu'r-Rüsul ve'l-Mulük*, Beyrut ts.
Taha Hüseyin, *Cahiliye Şiiri Üzerine*, çev: Şaban Karataş, Ankara 2003.
el-Fitnetü'l-Kübra-Osman, Kahire, ts.
Tayfur Hamdi http://www.islamiyorum.com/index.php?sayfa=makaledetay.php&mkid=275&sayi=68
Topuzoğlu Tevfik, "Ümmü Gülsüm", *İA*.
Uraler Aynur, "Rukiyye", *DİA*.
Vaglieri, "Raşid Halifeler ve Emeviler", *İslam Kültür ve Medeniyeti*, çev: İlhan Kutluer, İstanbul 1988,
Vakıdi, *el-Meğazi*, Beyrut 1984.
Wellhausen Julies, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev: Fikret Işıltan, Ankara 1963.
Wellhausen Julius, *İslamın En Eski Tarihine Giriş*, çev: Fikret Işıltan, İstanbul 1960.
www.eksisozluk.com/show.asp?t=anakronizm
Yakıt İsmail, "Kur'an'ı İlk Defa Mushaf Haline Getiren Hz. Peygamber'dir", *VII. Kutlu Doğum Sempozyumu*, Isparta, 2004.
Yakubi, *Tarihu'l- Yakubi*, Beyrut 1960.
Yıldız Harun, "Hariciliğin Erken Dönem Tarih Algısı: Salim b. Zekvan Örneği", *e-makalat, Mezhep Araştırmaları*, II/2 (Güz 2009).
Yiğit, "Osman", *DİA*.
Zehebi, *el-İber*, Beyrut 1985.
Siyeru Alami'n-Nubela, (el-Hulefau'r-Raşidun), Beyrut 1990.
Tarihu'l-İslam, Beyrut 1987.
Zeyveli Hikmet, "Dört Halifeyi Farklı Okumak mı İtibarsızlaştırmak mı?", *Nida Dergisi*, sayı: 155.

DİZİN

A

Abbas b. Rabia b. Haris 51
Abbas b. Utbe b. Ebi Leheb 121
Abbasi dönemi 11, 12; Abbasi ihtilali 40
Abdullah b. Abbas 44
Abdullah b. Amr b. As 44
Abdullah b. Erkam 71, 115
Abdullah b. Evfa 101, 182
Abdullah b. Mesud 93
Abdullah b. Nafi 38
Abdullah b. Ömer 44, 143
Abdullah b. Sad 37, 72, 104, 150
Abdullah b. Sad b. Ebi Serh 37, 41, 44, 58, 72, 105
Abdullah b. Sebe 67, 68; -'nin tarihi kişiliği 67
Abdullah b. Zübeyr 37, 38, 44, 132
Abdurrahman b. Avf 19, 26, 27, 29, 30, 49, 73, 138, 146
Abdurrahman b. Halid b. Velid 101
Abdurrahman b. Haris b. Hişam 132
Abdurrahman b. Udeys 155
Abdurrahman İbn Rabia 44
Abdülmelik b. Mervan 80
adaletsiz dağıtım 53; adaletsizlik 47
Adiy b. Hatem 50, 125, 183
Afrika 37; Afrika ganimetleri 72
Ahdas 54, 55, 68, 114
Akdeniz 42
Allah'ın malı 113
Amir b. Abdulkays 108
Ammar 20, 32, 56, 65, 91, 119, 121, 123, 143, 144, 146, 153, 163; 172, 193
Amr b. As 37, 40, 58, 108, 179, 192
Amr b. Hazm 154, 155, 169
Amr b. Humk 170, 188
Amr b. Rebia 18
Arabistan 48
Arap iskanı 62
aristokrat 103
asabiyet 57, 106
aşere-i mübeşşere 168, 185

B

Bakıllani 123, 158
Baki 177
Basra 43, 48, 49, 51, 57, 60, 66, 77, 136, 155, 165; Basra hazinesi 72; Basralılar 66, 155
bedeviler 77, 78, 125, 164
Bedir 19, 36, 110, 196
Bekr 51
Belazuri 65
Benu Mahzum 153, 163
Benu Zuhre 153, 163
Beytu'l-Makdis 115
beytülmal 71, 109, 124, 162; -i yağmalamak 109
biat 57
I. fitne 47, 195, 196
I. kuşatma 166
Bizans 37, 40, 41, 44, 45, 59, 125; Bizanslılar 45

C

Cahiliyye dönemi 51, 70, 81, 124
Cebele b. Amr 177
Cebele b. Eyhem 188
Cehcah b. Said el-Ğifari 148

Celula Savaşı 62
Cemel Savaşı 13, 91
Cerir b. Abdullah 97

D

dehriler 81
divan sistemi 48
donanma 44

E

Ebu Derda 41, 132
Ebu Eyyub el-Ensari 183
Ebu Huzeyfe 18
Ebu Hümeyd es-Saidi 182
Ebu Leheb 17
Ebu Lü'lü'e' 126, 128, 130
Ebu Mabed el-Cuheni 187
Ebu Mihnef 14, 64, 122
Ebu Musa 85, 91, 101, 106, 107, 108
Ebu Said Hudri 179
Ebu Sebre 18
Ebu Seleme 18
Ebu Süfyan 20, 71
Ebu Talha Ensari 28
Ebu Ubeyde b. Cerrah 26
Ebu Zer 51, 53, 65, 66, 104, 112, 113, 115, 116, 117, 119, 121, 146, 153, 163
Ehl-i Beyt 32; -'e sövme 91
Ehl-i Kitap 113
Ehl-i Sünnet ekolü 83
Ehlü'l-Eyyam 77
Emevi aristokratları 109
Emevi-Haşimi rekabeti 71
Emeviler 31, 36, 40, 56, 58, 68, 71, 73, 80, 86, 103, 113, 117, 126, 145, 165, 166, 197; dönemi 11, 38, 175; sülalesi 58, 90, 109; yağması 72
Endülüs 38
Enes b. Malik 108, 182
Ensar 35, 36, 59, 76, 162, 163, 168, 177, 182, 183
Erva bt. Kureyz 27
Erzurum 40
Eslem b. Evs 72
Eş'as b. Kays 97
Eşter 102, 125, 146, 155
Evs b. Sabit 19
Ezd 51

F

Fethu'l-Fütuh 61
fetihler 37, 47, 52, 57; fütuhat 77
fey 102, 126
Fezareli Zümeyl 59
Finike 45
fitne 114, 115, 164; fitneci 193; fitnelerin başlangıcı 139
Füstad 48, 77

G

Gafıki b. Harb Akki 155
ganimet 38, 40, 41, 48, 54, 52, 57, 62, 72, 86, 113, 118, 119; dağıtımı 51, 71; kavgası 41; -in adaletsiz dağıtımı 47; -in yağmalanması 53
Gatafanlı Salim 59
gazilerin feyi 124
Gazne 44
Girit 42
Ğatafan 21
Ğifar 153, 163
Ğifarlı Ebu Zer 35

H

Habbab 50, 125
Habeşistan hicreti 18
Habib b. Mesleme 39

Haccac b. Guzeyye 153, 178
Hakem b. As 17, 90
Hala Sultan 43
Halid b. Urfuta 50, 125
Halid b. Velid 57, 120
Hanzale b. Rebi 101, 182
Hariciler 78
Haris b. Hakem 115
Harre olayı 175, 176
Hasan 30, 44
Haşimoğulları 28, 71, 73
Haşşu Kevkeb 177
Hayber 49; ganimetleri 21
Hazar bölgesi 44
Hazreç 72
Hendek Savaşı 164
Heraklius 44
hima 123, 124, 125
Hişam b. Amr 108
Hişam b. Velid 120
Horasan 43
Hudeybiye Olayı 20
Humus 101
Huneyn 49; Savaşı 21
Hurkus b. Zuheyr Sadi 155
Huzaa 172
Huzeyfe b. Yeman 44, 182
Huzeyl 153, 163, 172
Hürmüzan 126, 127, 128, 129, 188
Hüseyin 30, 44
Hüzeyl lehçesi 133
Hz. Aişe 111, 120, 132, 136, 146, 153, 187, 193, 194, 195
Hz. Ali 13, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 40, 1, 13, 84, 85. 86, 40, 55, 58, 95, 96, 27, 28, 29, 66, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 78, 80, 141, 144, 90, 149, 151, 153, 154, 156, 98, 158, 103, 107, 168, 111, 171, 115, 177, 121, 180, 126, 185, 127, 186, 187, 129, 188, 130, 189, 191, 133, 193, 195, 137, 138; dönemi 78; -'ye biat 96
Hz. Ebu Bekir 14, 16, 21, 26, 32, 33, 34, 35, 47, 137, 172, 181; -'in cemi 134, 136
Hz. Hafsa 132, 194
Hz. Ömer 15, 26, 27, 28, 31, 35, 36, 47, 48, 53, 54, 58, 61, 62, 68, 85, 86, 103, 106; -'in atamaları 108; -'in fetihlere karşı tavrı 61; -'in şehadeti 43
Hz. Peygamber 17, 47, 115; -'in halası 16; -'in mucizevi bir rüyası 42; -'in vefatı 76

I-İ

Irak 40, 49, 51, 125
Irak-Şam çekişmesi 40, 59
İbn Amir 66, 107
İbn Arabi 183
İbn Avf 138
İbn Erkam 74
İbn Esir 53, 117
İbn Haldun 75
İbn İshak 15
İbn Kesir 52, 108, 183
İbn Mesud 30, 56, 74, 93, 94, 97, 109, 110, 111, 116, 120, 132, 138, 146, 153, 163
İbn Sad 65
İbn Sebe 12, 63, 64, 65, 66, 67, 114, 156, 183, 196
İbn Serh 145
İbn Şebbe 65
İbn Teymiyye 183
İbnü'l-Esir 13, 77, 91, 129, 152, 171
içki ticareti 86, 103

İfrikiyye 37, 38
ihbar-ı nebevi 12
İkrime 20
imamet teorisi 67
İmran b. Husayn 108, 182
İran 61; İranlılar 60, 62
irtidat 56, 105, 160, 172
İskenderiyye 23, 37, 49, 104
İstahr'ın fethi 43
İstanköy 42
istişare 36
isyancılar 171, 176

K

Kab b. Ubeyde 102
Kabil 44
kabile asabiyeti 106; mücadeleleri 56
Kadı Ebu Bekir İbn Arabi 83
Kadisiye Savaşı 60
karışıklık dönemi 47
Kelbi 122
Kenz ayeti 113
Kıbrıs 41, 42; -'ın fethi 40, 42
kıraat 134
Kinane b. Bişr 169, 188
Konstantin 44, 45
Kufe 44, 48, 51, 58, 60, 63, 77, 80, 91, 93, 94, 106, 110, 112, 136, 155, 165; -liler 40, 49, 66, 91, 101, 102, 155
Kunut duaları 132
Kur'an'ın çoğaltılması 111
Kur'an'ın kıraatı 132
Kureyş 21, 31, 33, 50, 53, 57, 80; aristokrasisi 58, 70, 101, 119; lehçesi 131, 133, 134, 135; Kureyşî 35; -'in Bahçesi 63; 'in zenginleri 70; Kureyşliler 35, 36, 48, 53, 54, 63, 124, 125
Kuzey Afrika 38, 44, 45, 104

L

Levh-i Mahfuz 22

M

Mahzumoğulları 120
Malik 102
Malik b. Haris el-Eşter 101
Medine 18, 19, 20, 28, 29, 31, 48, 49, 57, 76, 77, 90, 98, 106, 113, 137, 163; -'deki sahabiler 108; -'yi yağma 175 Medineliler 153, 155, 156, 180; Medinelilerin kuşatması 90
Mekke 16, 54, 105, 136; fethi 88, 90, 94, 105
mektup 147, 154, 157
Mervan 111, 115, 151, 156, 158, 165
Mervan b. Hakem 58, 73, 142
Mescid-i Nebevi 69
Mesudi 50
mevali 50, 54, 57, 61, 62, 63, 125
Mevdudi 73
Mısır 37, 41, 49, 51, 72, 104, 122, 165, 192; Mısırlılar 66, 155
Mikdad b. Esved 28, 29, 132
Mikdat 49, 120
Mina 138
Misver b. Mahreme 29
Muaviye 39, 40, 41, 45, 80, 86, 98, 103, 112, 114, 125, 141, 164, 166, 183, 197
Muaviye b. Muğire b. Ebi'l As 20
Mudar 106
Muğire b. Ahnes 168, 188
Muğire b. Şube 91, 92
Muhacirler 162, 163
muhalefet grubu 102; muhalifler 156, 162

Muhammed b. Ebi Bekir 57, 106, 150, 155, 169, 172, 186
Muhammed b. Ebi Huzeyfe 106, 122, 145
Muhammed b. Mesleme 143, 155
muhasara 164, 172, 181, 191
Musab b. Umeyr 17
Mücahit 176
mürtedler 14
Müslümanların malı 113
Müzeyne 172

N

Naile 153, 169, 170, 171, 177, 178, 187
Nihavent Savaşı 61
Niyar b. Iyad Eslemi 167

P

Patrik Ermanokus 39

R

Rafızi 14
Rafi b Hadic el-Bedri 183
Rafi b. Malik Ensari 168
Rebeze 104, 113, 115, 116
Rebia 51
reca akidesi 67
Revadıf 77
Rey 44
Rıdvan biatı 20, 110, 148, 155
ridde olayları 64, 124
Rifaa b. Rafi el-Bedri 153
Rodos Heykeli 42
Rukiyye 17, 18, 22
Rüstem 60

S-Ş

Sad 73, 91, 108
Sad b. Bekr 172
Sad b. Ebi Vakkas 17, 26, 27, 50, 58, 92, 93, 94, 97, 110, 122, 127, 144, 157, 182, 194
Safvan b. Muattal 35
Safvan, Suheyl 20
Said b. As 39, 44, 72, 96, 101, 132, 143
Said b. Müseyyeb 180
Said b. Zeyd 50, 125, 157
saltanat 35
Sasa b. Suhan 162
Sasani İmparatorluğu 44, 59; Sasaniler 60
Sebeiyye 66, 67
seferi namazı 137
Selmanu'l-Hayl 40
Sevad 63, 97, 102, 125
Sevdan b. Humran 188
Seyf 63, 64, 65, 122
Seyf b. Ömer 172
Sıffin 13, 65
Sicilya 42, 45
Su'da binti Küreyzi 18
Suheyb er-Rumi 28
Suriye 41, 44
sükun dönemi 47
Sünni 14, 15; akliye 64, 112, 122, 172, 173, 183; algı 13, 21, 64; anlayış 173; bakış açısı 23; bilginler 158; dünya 63, 197; gelenek 34; kaynaklar 11, 12
Şabi 134
Şam 23, 57, 101, 103, 112, 136, 144, 145, 146, 165
şarap tüccarlığı 104
Şia 15, 34, 138, 197; Şiatu Ali 197; Şiatu Osman 197; Şii 12, 14, 21; Şii musannefat 12
şûra 27, 28, 29, 31, 33, 36, 58, 71, 92, 109,185, 193

T

Taberi 13, 63, 65, 67, 114, 117, 159
Taberistan 44
Taif 17, 89, 90, 115
Talha 26, 29, 30, 49, 50, 66, 73, 86, 97, 102, 107, 120, 125, 141, 144, 168, 172, 186, 190, 191
taşra Arapları 78
Tebuk Savaşı 21
Temim 51
Teym 190; Teymoğulları 153
Tuleka 56, 88, 94, 109, 114, 115

U-Ü

Ubade b. es-Samit 43, 104, 183
Ubey b. Kab 183
Ubeydullah b. Ömer 126
Uhut Savaşı 19, 164
Ukbe b. Amr 101, 182
Ukbe b. Ebi Muayt 27
Ukbe b. Nafi 38
Umeyr b. Dabbi 177
Umeyr b. Zabi el-Bedri 183
Ümeyyeoğulları 56, 70, 71, 101, 191
Ümm Hakim el-Beyda bt. Abdulmuttalib b. Haşim 16
Ümmü Benin 59, 177
Ümmü Habibe 162, 171
Ümmü Haram bt. Milhan el-Ensariyye 43
Ümmü Külsum 19, 27
Ümmü Seleme 120
Üsame b. Zeyd 143

V

Vadilkura 49
Vakıdi 14, 64, 122
valiler 84, 86; toplantısı 101; vali tayini 85
Velid b. Abdülmelik 38
Velid b. Ukbe 58, 93
vergi 52; amili 106

Y

Ya'kûbî 47
Ya'la b. Münebbih 49
Yemen 23, 102
Yezdicerd 44, 61

Z

Zatu'r-Rika' 21
Zatu's-Sevari 45
Zeyd b. Harise 20
Zeyd b. Sabit 49, 72, 112, 115, 132, 133, 135, 182, 183
Zeyd b. Suhan Abdi 155
Ziyad b. Ebih 86
Zu'n-Nureyn 19
Zübeyr 30, 50, 66, 73, 86, 102, 107, 120, 125, 141, 144, 168, 172
Zübeyr b. Avvam 26, 49, 57, 97, 180
zühd 116
Zühd ve takva 114

Mehmet AZİMLİ

Hz. Osman

Yüce kitabımız, bize peygamberlerimizin yanlışlıkları hakkında bilgiler veriyor (Taha, 121. ve Hud 46). Ama aynı zamanda bu peygamberlerin hayatını aktararak ibret almamızı da salık veriyor. Hatta zaman zaman peygamberlerin bazı tavırlarını örnek almamamızı söylüyor ("*Sen balık sahibi (Yunus) gibi olma!*" Kalem, 48). Bu metodu bize öğreten Kur'an'dır. Yani peygamberlerimizi bu özellikleriyle tanımamız, onların hayatlarını bu şekilde bilmemiz ve ibretler çıkarmamız gerekiyor.

Sahabenin hayatını öğrenirken onların yaptıkları yanlışlardan ibret almayı "onları itibarsızlaştırmak olarak görmek", Kur'an ve sünnetin bize öğrettiği anlayışa ters olduğundan, bu çalışmamızda da Kur'an'ın bize verdiği ölçüler çerçevesinde; Hz. Peygamber'in ashabının gerçek hayatlarını öğrenmek ve ibret almak üzere bir okuma yapacağız. Uydurma rivayetler çerçevesinde geliştirilen övgücü anlayışa prim vermezken tam tersine düşmanlık temelli anlatımlardan da her zaman yaptığımız gibi uzak duracağız. Bu anlatımların bir neticesi olarak ortaya çıkan ve miskince veya hoşnutsuzlukla okunan, hiçbir anlam da ifade etmeyen sonuçlara itibar etmeyeceğiz. Onların hayatını okumaya, anlamaya ve ibret almaya devam edeceğiz.

433362
BCY

ISBN: 978-9944-162-69-2

ANKARA OKULU YAYINLARI